

Karriärvägar för ungdomar med utländsk bakgrund

**Framtidsplaner, orienteringar och strategier
mellan utbildning och arbete**

Catarina Lundqvist

Catarina Lundqvist: Karriärvägar för ungdomar med utländsk bakgrund
© Integrationsverket och författaren

ISSN 1652-1662

Ingår som expertbilaga till Rapport Integration 2005
Fler exemplar av denna rapport kan laddas ned som pdf från
Integrationsverkets hemsida, www.integrationsverket.se

Innehållsförteckning

Förord.....	4
Del I: Kunskapsöversikt över karriärvägar för ungdomar med utländsk bakgrund.....	5
Elever med utländsk bakgrund i grundskola och gymnasium.....	7
Utbildningsaspirationer och föräldrainverkan	11
Efter gymnasiet – att studera vidare på högskola/universitet	16
Efter studierna – framtidsplaner och arbetsmarknad	20
Sammanfattning	25
Del II: Intervjustudien – Karriärvägar för ungdomar med utländsk bakgrund.....	29
Studiens syfte och genomförande	30
Perspektiv och utgångspunkter	31
Karriärvägar – egna aspirationer och framtidsplaner, föräldrarnas position och påverkan	33
Framtidsplaner för ungdomarna på handelsprogrammet.....	34
Framtidsplaner för ungdomarna på samhällsekonomiska programmet	38
Sammanfattande diskussion	41
Utbildningsaspirationer relaterade till sociala sammanhang	42
Karriärorienteringar och identifikationer över nationella gränser ...	45
Inkluderingens och exkluderingens relationer	51
Barriärer för karriären	53
Sorteringsmekanismer på arbetsmarknaden.....	53
Erfarenheter av exkludering genom föräldrarna	56
Exkluderingens geografi och hierarki samt inkluderingsstrategier	57
Karriärvägar och möjlighetsstrukturernas villkor – slutdiskussion.....	60
Referenser	63

Förord

Integrationsverket har i uppdrag av regeringen att vartannat år lämna en rapport om tillståndet och utvecklingen inom olika samhällssektorer när det gäller situationen för invånare med utländsk bakgrund. I *Rapport Integration 2005* analyseras utvecklingen på arbetsmarknaden, inom utbildningsväsendet, barn och ungdomars uppväxtvillkor, folkhälsan samt utvecklingen av det segregerade boendet.

Ett antal forskare har fått i uppdrag av Integrationsverket att bidra med underlag som vi här publicerar som expertbilagor.

Samtliga forskare ansvarar själva för innehållet i sina bidrag och Integrationsverket tar inte ställning till innehållet.

En förteckning över expertbilagorna återfinns på Integrationsverkets hemsida, www.integrationsverket.se, se under publikationer.

Norrköping, mars 2006

Abdullahi Aress
Avdelningschef

Del I: Kunskapsöversikt över karriärvägar för ungdomar med utländsk bakgrund

Ungdomar påverkas i sina karriärval av en mängd offentliga och privata institutioner och aktörer; t.ex. skolväsendet, samhällsinstitutioner, föreningar, sociala gemenskaper, vänner och inte minst av sina familjer (jfr Jonsson 2001). Olika attityder och förutsättningar i lokala miljöer samt sociala och ekonomiska strukturer på nationell nivå inverkar på individers karriärval och de vägval som de gör. Vad gäller skolans inverkan är betygssystemet ett av de mest effektiva instrumenten för att sortera individer till olika vägar i arbete och vidare utbildning. Som Sverker Lindblad (1994) påpekar är inte skolan bara ett instrument för utbildningspolitiska ambitioner och kunskapsförmedling, skolorna är kanske framförallt »arenor där kulturer utvecklas och där strävanden förhindras eller utvecklas«. Lindblad betonar hur inre egenskaper hos skolväsendet inverkar på valet till högre studier och menar att karriärer och institutioner såsom skolan förutsätter varandra; institutionerna skapar karriärer och karriärerna bidrar till att upprätthålla institutionerna (Lindblad 1994:176). Den lokala skolans »sammansättnings-, selektions-, omgivnings-, skol-, institutionella effekter« inverkar också delvis på elevernas val (Erikson 1994).

Sociala, ekonomiska, och kulturella hemförhållanden är avgörande för vilka skolerfarenheter ungdomar gör, samt har betydelse för hur skolerfarenheter tolkas och bearbetas (Jönsson, Trondman, Arnman, Palme 1993:45). Föräldrarnas utbildning brukar ses om den enskilt viktigaste resursen för barns skolgång (Similä m.fl. 1994). Forskning inom utbildningsområdet visar att studieframgångar och gymnasiestudier klart samvarierar med elevers socioekonomiska bakgrund, föräldrarnas yrkes- och utbildningsposition (se t.ex. Arai, Schröder, Vilhelmsson 2000, Erikson 1994, Jonsson 2001, Lindblad 1994, SOU 2000:39, Ungdomsstyrelsen 2000). Statistiskt orienterade studier tydliggör klara skillnader i grundskolebetyg, gymnasiebehörighet, gymnasiestudier samt sysselsättningsgrad mellan ungdomar med utländsk respektive svensk bakgrund. Ett flertal studier visar att ungdomar med utländsk bakgrund i mindre utsträckning börjar gymnasiet och även i markant mindre utsträckning slutför gymnasieutbildning än ungdomar med svensk bakgrund (Skolverket 2004, 2005, Ungdomsstyrelsen 2000, Arai, Schröder, Vilhelmsson 2000). Mycket av utbildnings- och prestationsskillnaderna mellan elever med svensk respektive utländsk bakgrund försvinner dock om man i analysen tar hänsyn till socioekonomiska bakgrundsfaktorer. (Skolverket 2004). Utbildningsnivåer, utbildningsresultat och arbetsmarknadsetableringar måste således ses i ljuset av individers olika förutsättningar och skilda positioner, där faktorer såsom kön, etnisk bakgrund samt socioekonomisk position sätter ramarna.

I följande kunskapsöversikt, som utgör »Del I« av denna rapport, följer en genomgång av studier med fokus på studieprestationer, gymnasieval, högre utbildning samt arbetsmarknadsetableringar för ungdomar med utländsk bakgrund. Syftet med kunskapsöversikten är att ge en övergripande bild av de karriärvägar som ungdomar med utländsk bakgrund tar, de val som de gör och de faktorer som inverkar på deras vägval. Översikten bygger på en litteraturgenomgång av svenska forskningsstudier, myndig-

hetsrapporter och utredningar som producerats under åren 1990–2005, med tyngdpunkt på den senare halvan av tidsintervallet. Sökningen av material har gjorts med avgränsning till svenska empiriska – kvalitativa och kvantitativa – studier som behandlar karriärvägar i form av utbildning och arbete samt hur övergången från utbildning till arbete uttrycks och erfars av ungdomar med utländsk bakgrund. Materialet består dels av myndighetsrapporter, vilka överlag är statistiskt orienterade. Dessa myndighetsrapporter bygger oftast på stora databasmaterial och gör anspråk på att ge en övergripande och representativ bild. Vad gäller forskningsstudierna ingår främst empiriska studier, vilket också innebär att studier med tyngdpunkt på teoribildning har utelämnats i kunskapsöversikten. Bland de forskningsstudier som behandlas är spridningen mellan kvantitativa respektive kvalitativa studier relativt jämn. Forskningsstudierna varierar i hög grad i fråga om omfattning, problemområde, metoder, urval, empiri – vilket till viss del komplicerar en jämförelse av resultaten. Sammantaget kan man säga att de kvantitativa myndighetsrapporterna och de kvantitativa forskningsstudierna tecknar en generell, övergripande beskrivning av karriärvägar och pekar på variationer i utbildning och arbete mellan ungdomar med svensk respektive utländsk bakgrund samt på skillnader som t.ex. dem som visar sig mellan elever med olika etniska bakgrunder, relaterat till socioekonomisk bakgrund och tid för migration. De kvalitativa forskningsstudierna baseras främst på avgränsade empiriska underlag samt oftast har som ambition att spegla ungdomarnas egna erfarenheter av utbildning och arbete. Genom att läsa denna kategori av forskningsrapporter, de kvalitativt orienterade, når man bakom samband och siffror som de statistiskt baserade studierna visar. Man får en känsla för hur ungdomarna själva uppfattar sin situation och vad de håller som betydelsefullt.

Således ska läsaren ta i beaktande studiernas heterogenitet. Samtidigt är det viktigt att poängtera vissa avgränsningar och begränsningar med kunskapsöversikten. Avgränsningar i översikten innebär att forskningsstudier om studie- och yrkesvägledning inom skolan inte behandlas (för översikt se bl.a. Fransson & Lindh 2004). I översikten behandlas också enbart studier som förhåller sig till karriärvägar och karriärval för ungdomar med utländsk bakgrund. Studier som inte tar hänsyn till etnisk bakgrund utan endast studerar elever/ungdomar med svensk bakgrund har utelämnats. Kunskapsöversikten gör heller inte anspråk på att ge en heltäckande bild av forskningsområdet, bland annat p.g.a. arbetets begränsade tidsramar och av utrymmesskäl. En annan typ av avgränsning har helt enkelt skett för att det är relativt få studier som fokuserar på relationen mellan ungdomar, utbildning och arbete – övergången från skola till arbetsliv. Vad gäller forskning som belyser utbildnings- och yrkesval ur de ungas egna perspektiv samt som tar etnisk bakgrund i beaktande är urvalet än mer begränsat (jfr Fransson & Lindh 2004, Goldstein-Kyaga 1995, Ålund 1996, 1997).

Efter kunskapsöversikten följer som »Del II« i rapporten en intervjustudie med fokus på karriärvägar för ungdomar med utländsk bakgrund. Kunskapsöversikten har ringat in sammanhang och aspekter relevanta för ungdomars karriärval och på så sätt styrt den empiriska intervjustudien in på relevanta perspektiv. Kunskapsöversikten kan i detta sammanhang ses som en bas, till vilken den empiriska intervjustudien i relativt stor utsträckning knyter an. Detta genom att intervjustudien i relation till tidigare forskningsresultat nyanserar och reser vidare frågeställningar samt också bidrar

till ytterligare pusselbitar till förståelse av karriärvägar för ungdomar med utländsk bakgrund.

När begreppet *ungdomar med utländsk bakgrund* används så avses utrikes födda ungdomar samt ungdomar födda i Sverige med båda föräldrarna utrikes födda. *Ungdomar med svensk bakgrund* inbegriper ungdomar som är inrikes födda och som har minst en inrikes född förälder. När det i kunskapsöversikten förekommer begrepp såsom *invandrarungdomar*, *andra generationens invandrare* etc. så är det de begrepp som använts i den refererade studien. I intervjustudien används begreppet *ungdomar med utländsk bakgrund* och det är ibland också nyanserat efter bakgrundsland, exempelvis turkisk bakgrund.

Elever med utländsk bakgrund i grundskola och gymnasium

Aktuell statistik sammanställd av Skolverket (2005) visar att andelen elever behöriga till gymnasieskolan skiljer sig markant mellan elever med svensk respektive utländsk bakgrund. 91,4 procent av elever med svensk bakgrund men bara 78,2 procent av eleverna med utländsk bakgrund är behöriga till gymnasieskolan. Andelen elever som fullföljt sin gymnasieutbildning och erhållit slutbetyg eller motsvarande inom fem år är för elever med svensk bakgrund 76,5 procent och för elever med utländsk bakgrund 64,2 procent. För både elever med svensk och utländsk bakgrund gäller att kvinnor i högre utsträckning än män är behöriga till gymnasiet samt fullföljer sina studier (Skolverket 2005:114). Vad gäller grundläggande behörighet till universitets- och högskolestudier tydliggörs återigen skillnader mellan elever beroende på svensk respektive utländsk bakgrund. Av elever läsåret 2003/04 har 90,6 procent av eleverna med svensk bakgrund grundläggande behörighet till universitets- och högskolestudier jämfört med 81,7 procent av eleverna med utländsk bakgrund. I båda kategorierna har kvinnor en högre andel behöriga än män (Skolverket 2005:54).

Elever med utländsk bakgrund är överrepresenterade när det gäller avhopp från gymnasiet. I studien *Gymnasieskola för alla...andra. En studie om marginalisering och utslagning i gymnasieskolan* fokuserar Jan Olof Hellsten och Hector Pérez Prieto (1998) på frågor om vilka elevgrupper som riskerar att bli utslagna i gymnasiet och vad det är i skolan som bidrar till en sådan utslagning. Vad gäller utslagning för olika elevgrupper visas att bland elever med utländsk bakgrund är andelen som inte fullföljer sin utbildning inom 4 år dubbelt så stor (35 procent) som motsvarande andel bland elever med svensk bakgrund (18 procent). Sådana skillnader är genomgående på samtliga gymnasieprogram och i vissa fall, såsom på elprogrammet och naturvetenskapliga programmet, är andelen elever med utländsk bakgrund som inte fullföljer sin utbildning upp till tre gånger större än andelen elever med svensk bakgrund.

Skolverket har med rapporten *Elever med utländsk bakgrund* (2004) ambitionen att nyansera elevernas bakgrund och tar i rapporten även i beaktande elevernas vistelsetid i Sverige, föräldrarnas socioekonomiska bakgrund, arbetsmarknadsanknytning, utbildningsnivå samt familjesituation. Rapporten inleds med att visa hur meritvärdet för elever i årskurs nio (våren 2003) skiljer sig mellan elever med svensk bakgrund

(meritvärde 208 poäng), elever födda i Sverige av föräldrar med utländsk bakgrund (meritvärde 198) samt utlandsfödda elever (meritvärde 183 poäng).¹ För att nyansera grupperingarna indelas utlandsfödda elever i *utlandsfödd, invandrat 1993 eller tidigare* samt *utlandsfödd, invandrat efter 1993*, dvs. invandrat före eller efter ålder för skolstart. Resultatet visar att gruppen utlandsfödda elever som invandrat före ålder för skolstart presterar liknande resultat som elever födda i Sverige med utländsk bakgrund, ca 195 poäng. Däremot uppvisar de elever som invandrat efter ålder för skolstart betydligt lägre resultat, 169 poäng i genomsnitt. Om man tar hänsyn till kön visar det sig att flickor födda i Sverige med utländsk bakgrund samt flickor som invandrat 1993 eller tidigare, i genomsnitt presterar bättre än pojkar med svensk bakgrund (Skolverket 2004). Vad gäller behörighet till gymnasiet var behörigheten störst för infödda elever, 91 procent, i jämförelse med svenskfödda elever med utländsk bakgrund samt elever som invandrat 1993 (före skolstart) eller tidigare, av vilka ca 85 procent var behöriga till gymnasiet. Endast 64 procent av de elever som invandrat efter 1993 (efter det år de skulle ha börjat i grundskola) var behöriga till gymnasiet.

Föräldrarnas utbildning framhålls allmänt som en av de mest centrala resurserna för barns skolgång, då föräldrars utbildningsbakgrund starkt korrelerar med barnens utbildningsresultat. I studien tas hänsyn till föräldrarnas socioekonomiska bakgrund, arbetsmarknadsanknytning, utbildningsnivå samt familjesituation. Föräldrar till infödda svenskar¹ har i genomsnitt högre utbildningsnivå i jämförelse med föräldrar till elever med utländsk bakgrund och rapporten visar hur det oavsett migrationsbakgrund finns ett klart samband mellan elevers meritvärde och deras föräldrars utbildningsnivå; ju högre utbildningsnivå föräldrarna har, desto högre meritvärde tenderar eleverna att ha. Resultatet visar även på ett tydligt samband mellan elevers meritvärde och deras föräldrars arbetsmarknadsanknytning (Skolverket 2004:28). Vad gäller föräldrars arbetsmarknadsanknytning framkommer stora skillnader mellan grupperna; andelen elever med båda föräldrarna sysselsatta var 79 procent för infödda elever. Motsvarande siffra för elever med utländsk bakgrund var betydligt lägre; 49 procent av eleverna med utländsk bakgrund födda i Sverige hade båda föräldrarna sysselsatta, 46 procent av utlandsfödda elever som invandrat 1993 eller tidigare samt endast 30 procent av utlandsfödda elever som invandrat efter 1993 hade båda föräldrarna sysselsatta i arbete. Resultatet visar även hur föräldrarnas disponibla inkomst samt elevernas familjesituation, om eleven bor med ensamstående förälder, samvarierar med elevens meritvärde. Rapporten tydliggör klara skillnader i bakgrundsfaktorer, där elever med utländsk bakgrund i jämförelse med infödda elever, i större utsträckning har föräldrar som uppbar socialbidrag, har lägre disponibel inkomst, inte har någon - arbetsmarknadssysselsättning/anknytning, är lågutbildade och är ensamstående. Dessa bakgrundsfaktorer sammantaget visar att elever med utländsk bakgrund har sämre utgångsläge än infödda elever (Skolverket 2004:38). När man i rapporten kontrollerar för bakgrundsfaktorer – föräldrarnas utbildningsnivå, arbetsmarknadsanknytning, socialbidragstagande samt familjesituation – som speglar elevens och dennes familjs socio-

¹ Begreppet *infödda elever* är det som används i Skolverkets rapport. Med *infödda elever* och *elever med svensk bakgrund* åsyftas elever som är födda i Sverige och som har minst en förälder född i Sverige.

ekonomiska bakgrund, minskar skillnaderna i meritvärden genomgående för elever med utländsk bakgrund gentemot svenskfödda. Det är endast för gruppen som anlant till Sverige efter 1993 som det återstår betydande negativa skillnader i betygspoängen. I rapporten betonas att:

Om hänsyn tas till inkluderande bakgrundsfaktorer så är inte betygresultatet mätt med meritvärde för elever med utländsk bakgrund (födda i Sverige eller anlant till Sverige 1993 eller tidigare), lägre i genomsnitt utan snarare bättre än gruppen infödda elever. (Skolverket 2004:33.)

I rapporten behandlas även elevernas väg från grundskolan till gymnasiet. Totalt 97,2 procent av de elever som lämnade grundskolan 1998 återfanns i gymnasieskolan på hösten samma år. 97,6 procent av de infödda eleverna, 95 procent av svenskfödda elever med utländsk bakgrund, 96,1 procent av utlandsfödda elever som invandrat före ålder för skolstart, samt 94,4 procent av de utlandsfödda elever som invandrat efter ålder för skolstart gick direkt vidare till gymnasiet. Ungefär två av tre elever som inte gick vidare direkt till gymnasieskolan återfanns senare i gymnasieskolan under perioden 1998–2003 (Skolverket 2004:61f). En högre andel elever med svensk bakgrund var behöriga till ett nationellt program (ca 93 procent) jämfört med elever med utländsk bakgrund (ca 86 procent). Minst andel behöriga till ett nationellt program hade gruppen elever som invandrat efter ålder för skolstart (ca 70 procent). De som inte var behöriga till ett nationellt eller specialutformat program är hänvisade till det individuella programmet (IV), där utlandsfödda elever som invandrat efter ålder för skolstart var överrepresenterade.

I övrigt skiljer sig valet av gymnasieprogram inte i så stor utsträckning mellan de olika elevgrupperna, med undantag för de utlandsfödda eleverna som invandrat efter ålder för skolstart. Närmare 50 procent av samtliga elever väljer naturvetenskapliga eller samhällsprogrammet och ca 6 procent av eleverna går ett specialutformat program. Störst skillnad är det mellan andelen elever ur respektive grupp som väljer övriga program, 39 procent av infödda elever väljer ett övrigt program, till skillnad från svenskfödda elever med utländsk bakgrund där 34 procent väljer övrigt program, samt utlandsfödda elever som invandrat 1988 eller tidigare, där 33 procent av gruppen väljer övrigt program. Infödda elever är överrepresenterade i barn- och fritidsprogrammet, naturbruksprogrammet samt industriprogrammet. Elever födda i Sverige med utländsk bakgrund är överrepresenterade i hantverksprogrammet och i handels- och administrationsprogrammet och de elever som invandrat är överrepresenterade i handels- och administrationsprogrammet samt i omvårdnadsprogrammet (Skolverket 2004:63f).

Rapporten visar på skillnader mellan grupperna vad gäller andel elever som efter fem år fått slutbetyg i gymnasieskolan. Av infödda elever fick 76 procent slutbetyg, av svenskfödda elever med utländsk bakgrund fick 64 procent slutbetyg, motsvarande siffra för utlandsfödda elever som invandrat före ålder för skolstart var 63 procent medan endast 55 procent av de utlandsfödda eleverna som invandrat efter ålder för skolstart fick slutbetyg från gymnasieskolan inom fem år. Oberoende av program hade de infödda eleverna oftare fått slutbetyg än eleverna i de övriga grupperna. Oavsett program så hade elever med utländsk bakgrund i genomsnitt också lägre betygspoäng än elever med svensk bakgrund på samma program, och de nådde även i lägre utsträckning högskolebehörighet. Ytterligare ett oro-

väckande resultat är att de skillnader i betygsresultat som de olika grupperna uppvisade i grundskolan ökar när eleverna kommer till gymnasieskolan, i gymnasiet halkar elever med utländsk bakgrund efter än mer i betygsresultat (Skolverket 2004:70f).

Andra studier som visar hur utbildningsskillnader samverkar med socioekonomisk bakgrund är Similäs studie (1994), som behandlar andra generationens invandrare i den svenska skolan och betonar hur socioekonomisk position och föräldrarnas utbildning är de viktigaste faktorerna bland både svenskar och invandrare när det gäller genomgången gymnasium. Även invandringsålder för elever med utländsk bakgrund måste tas i beaktande. Studien visar bland annat att barn till två utlandsfödda föräldrar i mindre utsträckning än barn till två svenskfödda föräldrar går igenom teoretiskt gymnasium. Om man däremot ser till andelen som går igenom teoretiskt gymnasium per socioekonomisk nivå så har barn till två utrikes födda föräldrar en högre andel. Samtidigt tycks också vissa invandrarspecifika faktorer spela roll för utbildningsprestationerna. Vid studiet av hur olika invandrargrupper (indelad i länder) klarar sig i rekryteringen till teoretiska linjer på gymnasiet, visar det sig att invandrarungdomar med ursprung i Turkiet, Danmark, Finland och Grekland hade sämre värde än svenska ungdomar (Similä 1994:251). Däremot visar resultat där man tagit hänsyn till bakgrundsvariabler att annan etnisk bakgrund än svensk innebär högre odds än vad svensk bakgrund innebär. Bland annat förbättrar ungdomar med ursprung i Grekland, Jugoslavien och Turkiet kraftigt sin position när resultatet kontrollerats för bakgrundsvariabler. Similä reser frågan hur sådana skillnader i oddsen för att en person ska genomgå teoretisk utbildning ska förklaras, och han menar att det delvis kan bero på utfall av olika slags selektionsprocesser som kontrollvariablerna inte kunnat fånga. Samtidigt menar han att det kan röra sig om skillnader beroende på om invandrargruppen domineras av arbetskraftsinvandrare eller flyktingar. En annan möjlig förklaring kan vara att mer »långväga« invandrare utsätts för mer diskriminering. En sådan diskriminering skulle i sin tur kunna leda till ett kompensatoriskt beteende, allmänt att man satsar hårdare på utbildning, och specifikt att man väljer att vidareutbilda sig om man har svårt att finna ett arbete.

SOU-rapporten *Skola och välfärd* visar på resultat som går i linje med ovanstående rapporters resultat; hur kön, social bakgrund, invandrarstatus inverkar på ungdomars studieresultat och karriärval. Liksom Similäs studie fokuseras även här på relationen mellan studieval och föräldrarnas utbildningsnivå. Rapportresultatet visar bland annat att om man ser till studiedeltagande i det naturvetenskapliga programmet och tar föräldrarnas utbildningsnivå i beaktande så visar det sig att bland elever med högutbildade föräldrar så valde 36 procent av invandrareleverna det naturvetenskapliga programmet till skillnad från 28 procent av eleverna födda i Sverige med minst en förälder född i Sverige (SOU 2000:39). Författarna reser även i sammanhanget hypotesen »att invandrarelever som inte sällats bort ur utbildningskonkurrensen på ett tidigt stadium, allmänt sett, tenderar att göra minst lika kraftiga investeringar i prestigefyllda gymnasieprogram som elever med 'svensk' bakgrund«.

Arai, Schröder och Vilhelmsson markerar i rapporten *En svartvit arbetsmarknad* att skillnaderna i grundskolebetyg och avhopp från gymnasieskolan är anmärkningsvärt stora mellan ungdomar som är födda utomlands och andra ungdomar. Rapporten visar att det inte är några skillnader i

grundskolebetyg mellan de ungdomar vars föräldrar är födda utomlands och de ungdomar vars föräldrar är födda i Sverige. Däremot lämnar ungdomar födda utomlands grundskolan med lägre betyg än ungdomar födda i Sverige. I analysen har hänsyn tagits till föräldrarnas arbetsmarknadsposition och resultatet visar att för de ungdomar som invandrat före sju års ålder beror det lägre betyget huvudsakligen på föräldrarnas ställning på arbetsmarknaden. Vidare visar resultatet bland annat att ungdomar som invandrat efter skolstart börjar gymnasiet i lägre utsträckning än andra ungdomar, vilket beror på deras grundskolebetyg. Avhoppsfrekvensen från gymnasiet skiljer sig åt; av ungdomar födda utomlands avbryter en fjärdedel sina gymnasiestudier och av ungdomar födda i Sverige avbryter en tiondel sina studier (Arai, Schröder, Vilhelmsson 2000). Avhoppsfrekvensen innebär sammantaget att ungdomar som är födda utomlands har grundskola som högsta utbildningsnivå i högre utsträckning än andra ungdomar. Det finns inte någon uttömmande förklaring till dessa skillnader i betyg och avhoppsfrekvens och författarna pekar på att man eventuellt måste söka förklaringar även i betydelsen av föräldrarnas ställning på arbetsmarknaden. I stort sett hela skillnaden i utbildningsnivå försvinner, när hänsyn tas till om någon i hushållet har ett arbete och i så fall vilket arbete. Detta resultat pekar på att det kan röra sig om en motivationseffekt, dvs. att om föräldrar till utrikes födda barn är arbetslösa eller har mindre kvalificerade arbeten så är det möjligt att barnen drar slutsatsen att det inte lönar sig att satsa på utbildning.

En möjlig konklusion baserad på flera av studierna i den här kunskapsöversikten är att ungdomars utbildningsprestationer och val delvis relaterar till motivationsprocesser kopplade till föräldrarnas delaktighet på arbetsmarknaden och i samhället. Arai, Schröder och Vilhelmssons resultat som pekar i denna riktning tangerar slutsatser från Skolverkets rapport *Barnomsorg och skola 2000*, där det betonas att studieresultat och studieval för elever med utländsk bakgrund inte bara påverkas av föräldrarnas utbildning utan även av det sociala sammanhang som föräldrarna befinner sig i, att de exempelvis inte når ett arbete som motsvarar deras utbildningsnivå, inte når samma sociala ställning som de hade i hemlandet eller att de bor i områden med låg social status (Skolverket 2000:23). Också i rapporten *Elever med utländsk bakgrund* poängteras hur skillnader i betygsresultat beror på fler faktorer än enbart skolans undervisning och praktik, då föräldrarnas utbildningsnivå och anknytning på arbetsmarknaden starkt samvarierar med elevens skolprestation. Om det förekommer diskriminering på arbetsmarknaden kan detta slå hårdare på elever med utländsk bakgrund, eftersom personer med utländsk bakgrund då har svårare att komma in på arbetsmarknaden. I rapporten sägs att: »Resultaten i denna rapport visar att boendesegregation och familjens integration i det svenska samhället påverkar möjligheterna för dessa elever att uppnå målen i den svenska skolan.» Därmed betonas att det inte bara är en uppgift för skolan utan för hela samhället att minska skillnaderna mellan eleverna.

Utbildningsaspirationer och föräldrainverkan

Vikten av föräldrarnas påverkan och inverkan av föräldrarnas socioekonomiska position på ungdomars framtidsaspirationer blir tydlig hos de gymnasieelever som kommer till tals i Maja Ljungs studie. I bilagan

Utbildning i broschyrspråkets värld, i SOU 2000:47, analyserar Ljung (2000) uppsatser skrivna av elever på samhällsprogrammet andra år. Drygt en fjärdedel av uppsatserna är skrivna av elever i en universitetsstad (där majoriteten av eleverna har akademikerbakgrund), en fjärdedel är skrivna av elever från en småstad (där majoriteten av eleverna har arbetarbakgrund) och drygt hälften av uppsatserna är skrivna av elever från en förort söder om Stockholm (med övervägande del elever med utländsk bakgrund). Ljung kommer fram till att det finns stora skillnader mellan skolorna i synen på vidare utbildning, det varierar mellan att vara »ett verktyg och [att vara] en självklar del av en identitetsskapande process«. Hon skriver vidare: »Att läsa vidare är stressande i sin självklarhet för akademikerleverna, ett alternativ för arbetareleverna och en chans för invandrareleverna.« De tre grupperna av elever skriver samtliga att de ska läsa vidare för att få ett jobb, då man utan högre utbildning inte får jobb »i dag«. Vad gäller eleverna i förorten skriver Ljung att de läser vidare för att få »ett annat jobb än det som erbjuds annars, nämligen restaurang eller tvätteria«. Det blir tydligt hur eleverna från förorten ser vidareutbildning som en *chans*. I analysen av förortselevers uppsatser, där majoriteten av eleverna har utländsk bakgrund, tydliggör Ljung att mer än hälften av dessa elever skriver att de vet vad del vill bli eller studera. Föräldrarnas påverkan är också tydlig. Majoriteten av dessa elever verkar ha siktet inställt på att ta sig ifrån sina föräldrars position och in i det svenska samhället. Här handlar det om en drivkraft att genom utbildning ta sig från föräldrarnas position; att gå från pizzerior och tvätterier, till att bli jurister, börsmäklare, journalister, revisorer, flygvärdinnor och lärare. Ljung betonar att: »Utbildningen är inte en gardering, det är den enda vägen de tänker gå, det enda de tänker göra, innan de är färdiga. Att skaffa sig en utbildning är att ha en möjlighet att komma in i samhället.« I Skolverkets rapport (2004) samt i Arai, Schröder och Vilhelmssons rapport (2000) påpekas att föräldrarnas position måste tas i beaktande och även Ljungs studie tyder på att utbildningsaspirationer relaterar till processer av inkludering (integration) och exkludering på arbetsmarknaden och i samhället – eleverna i studien ser utbildning som en chans att komma *in i samhället*.

Thomas Bons (2003) har intervjuat gymnasieungdomar med svensk respektive utländsk bakgrund om deras framtidstro. Bons uppmärksammar hur medvetna samtliga elever är om vikten att lyckas i skolan och deras insikt om utbildningens betydelse för att lyckas i framtiden. En utbildningsinvestering har olika orsaker, en högre utbildning kan ses som en självklarhet eller förstås mer instrumentellt. Bons (2003) lyfter även fram ungdomars transnationella orienteringar exemplifierat genom två unga tjejers utbildningsaspirationer. Bons återger berättelsen av en turkisk tjej som vill bli tandläkare, en ambition som hon kopplar till yrkesrollens status i hemlandet, där utbildningen kan bli ett sätt att återvända till Turkiet med en hög position. Den andra tjejen har som ambition att studera utomlands, vilken Bons tolkar som en ambition som uppkommit utifrån hennes chilenska familjebakgrund och uppväxt i ett mångkulturellt område, där hon använder sig av olika kulturella och etniska intryck i sin karriärväg.

Knocke och Hertzberg studerar i *Mångfaldens barn söker sin plats*, (2000), arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrabakgrund. Författarna intervjuar ungdomar, arbetsförmedlare och arbetsgivarrepresentanter för att studera mötet mellan olika förväntningar och erfarenheter av hinder, möjligheter och fördomar mellan dessa aktörer. Författarna belyser hur ungdomar med invandrabakgrund förbereder sitt inträde på

arbetsmarknaden, vilka strategiska utbildnings- och arbetsval samt vilka erfarenheter de har. De betonar hur betydelsen av föräldrarnas arbetsmarknadsposition inverkar på ungdomarnas utbildnings- och arbetsprestationer och aspirationer. Arai, Schröder och Vilhelmsson ser – baserat på statistiskt underlag – negativa motivationseffekter av föräldrars arbetslöshet som en möjlig förklaring till skolresultaten, dvs. att ungdomarnas studiemotivation tycks påverkas negativt av att föräldrarna inte är framgångsrika på arbetsmarknaden, men Knocke och Hertzbergs intervjuer med ungdomar tycks däremot peka mot att föräldrarnas lägre utbildning och sämre arbeten verkade som ett incitament för barnens ambitioner för högre studier (jfr med Ljung 2000 och Sternudd 2003). Informanterna i Knocke och Hertzbergs studie består av en grupp ungdomar i åldern 16–26 år med turkiskt, latinamerikanskt och grekiskt ursprung. Vid en jämförelse med föräldrarnas utbildning blev det tydligt hur barnen till invandrare med låg formell utbildning, oftast ur arbetarklassen eller från landsbygden, inte behövde bli låsta i föräldrarnas klassposition utbildningsmässigt. Spridningen på programval för samtliga tre grupper av ungdomar var stor och begränsades inte till ett fåtal praktiska program. Vad gäller ungdomarnas utbildning syntes för kvinnorna med turkisk bakgrund i utbildningshänseende en klar social mobilitet uppåt jämfört med föräldragenerationen, medan bilden var mer splittrad för de unga männen. Det var vanligt att de unga männen med turkisk bakgrund arbetade för att försörja familjen alternativt arbetade i familjeföretag i stället för att studera.

Bland de latinamerikanska ungdomarna var det många som satsade på vad Knocke och Hertzberg kallar parallella karriärvägar. I dessa ungdomars studieval på gymnasiet fanns ofta något humanistiskt inslag och deras drömyrken var ofta inriktade på skapande och konstnärliga verksamhetsområden. Ungdomarna satsade ändå oftast på en akademisk examen eller ett annat arbete för att få en säkrare försörjningsgrund inför framtiden. Knocke och Hertzberg frågar sig också vad föräldrarna betydde för ungdomarnas utbildningsval och framtid. Genomgående berättade de unga kvinnorna med turkisk bakgrund att föräldrarna haft stor betydelse för deras studiekarriär, men att de hade följt sina egna intressen. Föräldrarna hade inte direkt styrt döttrarna men uppmanat dem att skaffa en utbildning och ett yrke. Knocke och Hertzberg skriver att: »I stället för den klassiska bilden om en överföring av socialt arv, fann vi att lågutbildade föräldrar på grund av att de själva inte fått möjlighet att utbilda sig uppmuntrade och stödde döttrarna i deras studier.« Författarna uppmärksammar här att det faktum att föräldrarna var lågutbildade personer ur arbetarklassen tycktes fungera som ett incitament för att stödja döttrarnas ambitioner. I motsats till de unga kvinnorna tycktes de unga männen med turkisk bakgrund ha ett svalare studieintresse trots att föräldrarna uppmanat dem till studier. För de unga kvinnorna med latinamerikansk och grekisk bakgrund beskrivs föräldrastödet nästan som en självklarhet. I vissa fall har föräldrarna direkt eller indirekt försökt påverka studiernas inriktning, vilket döttrarna har tagit till sig samtidigt som de ändå inte har låtit sig hindras att göra självständiga val. Föräldrarnas uppmaningar har dock främst rört sig om att döttrarna ska inse vikten av studier för en bra yrkesmässig framtid. Hos vissa av de grekiska föräldrarna relaterades sådana förmaningar till den egna underordnade arbetsmarknadssituationen. För de unga latinamerikanska männen var föräldrarnas ambitioner riktade mot akademiska studier, vilket en del av ungdomarna också har tagit fasta på. Till skillnad mot de

argument som ungdomarna med turkisk bakgrund fått av sina föräldrar, så relaterade de latinamerikanska föräldrarnas argument inte till deras egen position på arbetsmarknaden.

I *Pizzabagare eller pilot?* (1995) undersöker Goldstein-Kyaga studievalen bland ungdomar i multietniska skolor med speciellt fokus på huruvida kulturella och etniska faktorer påverkar valet av studier och yrke samt om flickors och pojkars val skiljer sig åt. Goldstein-Kyaga har undersökt ungdomar i Botkyrka och deras studieval, genom återkommande observationer och intervjuer. Studiens resultat visar att invandrarungdomarna knappast följer direkt i sina föräldrars fotspår, däremot väljer många av ungdomarna en studieväg som är relaterad till föräldrarnas yrke, men de siktar högre genom den utbildning de skaffar sig. Även eventuellt småföretagande i familjen är en viktig påverkansfaktor. För vissa tycks arbete i ett småföretag ibland vara ett bättre alternativ än fortsatta studier. Småföretagandet tycks, åtminstone för pojkarna i undersökningen, även fungera som ett skyddsnet som fångar upp de elever som inte klarar skolan utan hoppar av.

Statistik tillsammans med intervjuer med ungdomarna visar att ungdomarnas studieval inte är slumpmässigt utan delvis sammanfaller med deras etniska och sociala ursprung. Ifråga om relationen mellan etnisk och socialt ursprung och studieval betonar Goldstein-Kyaga att elevernas sociala tillhörighet har större betydelse för studievalet än vad föräldrarnas ursprungskultur har. Samtidigt menar hon att grupper av elever med liknande etniskt och socialt ursprung väljer på likartade sätt, även om de själva inte anser sina val påverkade av föräldrar eller kamrater. Således, konstaterar Goldstein-Kyaga, måste eleverna omedvetet vara påverkade av de värderingar som råder inom den egna gruppen. Att man väljer på likartat sätt menar hon har att göra med att grupper av liknande etniskt och socialt ursprung bosätter sig i närheten av varandra och har kontakt med varandra. Detta skapar ett gemensamt kommunikationssystem som gör att information och rykten sprider sig om vilka linjer/program som anses vara bra. Goldstein-Kyaga (1995:97) menar att det är etniciteten snarare än kulturen som gör att eleverna väljer på ett likartat sätt och hon skriver vidare att »Etniciteten blir med Bourdieus term ett socialt kapital som i skolan mer eller mindre framgångsrikt fungerar som informationssystem och som senare används för att hjälpa varandra att få arbete. För många invandrare utgör dock etniciteten ett handikapp som hindrar inträdet till många yrkesområden«. »Etniciteten som handikapp« pekar mot diskriminering i arbetslivet och om invandrarungdomarna efter sin utbildning inte kan få arbete inom de yrken de utbildat sig till, så blir alternativet att söka sig till yrkesområden där föräldrarnas landsmän arbetar. Goldstein-Kyaga menar att det är rimligt att anta att de tendenser till etnisk koncentration i utbildningen som framkommit i undersökningen, kan komma att förstärkas när ungdomarna kommer ut i arbetslivet, särskilt om den höga arbetslösheten fortsätter.

Liksom Goldstein-Kyaga betonar även Reza Eyrumlu (1992) betydelsen av småföretagande i familjen för ungdomars karriärvägar. Eyrumlu studerar turkisktalande elevers skolgång i Göteborg, deras övergång från grundskola till gymnasium, med speciellt fokus på att en stor del av ungdomarna avbryter sina studier. Eyrumlu belyser hur ungdomarnas sociokulturella och socioekonomiska familjebakgrund har satt sin prägel på ungdomarnas livsstil och skolgång i Sverige och hur föräldragenerationens möten med det svenska samhället tolkas av ungdomarna på olika sätt. Vad gäller föräldrarnas inställning till barnens skolgång menar Eyrumlu att

ingen av föräldrarna öppet har försökt hindra barnen att gå i skolan, men att flera av dem tror att det är bäst att barnen börjar arbeta tidigt. Sådana strategier har främst kommit till uttryck när familjen har stått inför möjligheten att ge sitt barn ett självständigt arbete, såsom i en egen affär. Många av dessa föräldrar arbetar också hårt för att skaffa en egen rörelse i hemlandet och erövra en högre position där. Vad som också påverkar sådana föräldraattityder är bland annat bristen på utbildade som positiva förebilder och som Eyrumlu betonar:

Misslyckanden bland utbildade turkar både i Sverige/Göteborg och Turkiet/Konja, har krossat den status utbildningen ger och allt mer försvagat de utbildades position. Det har lärt dem att de största förlorarna är de utbildade. (Eyrumlu 1992:78.)

Samtidigt finns det många föräldrar som vill att deras barn ska lyckas med sin skolgång. Dessa föräldrar försöker att stödja sina barn med råd men då de, enligt Eyrumlu, oftast själva är lågutbildade har de svårare att hjälpa barnen med skolarbetet. De föräldrar som lyckats genomföra studier på gymnasie- och universitetsnivå är dem som visar mer positivt intresse för sina barns studier och det är också dem som säger att de vill ge barnen de rätta möjligheterna till en god utbildning.

Eyrumlu betonar även hur föräldrarnas upplevelser av olika former av samhällsliga exkluderingsprocesser inverkar på barnens skolgång. Flera turkiska föräldrar upplever att de inte bemöts som likvärdiga medborgare i Sverige, de upplever orättvisor och diskriminering och är misstänksamma mot samhället, vilket smittar av sig på barnen. Majoriteten av de intervjuade ungdomarna beskriver hur deras fäder har utnyttjats under slitsamma och ohälsosamma arbetsförhållanden och Eyrumlu skriver att de ungas slutsats av sådana föräldraerfarenheter är att: »Det är bättre att man satsar sina krafter och sitt arbete i en egen rörelse. Är det vårt öde att offras för arbete är det bäst att göra det för sig själv.« Fördelarna med att arbeta i familjens affär motiveras med att det är attraktivare och trevligare än på fabriker och företag och att man inte känner sig diskriminerad och förringad och inte utsätts för majoritetens tryck.

Det är inte bara familjen som inverkar på barnens skolgång utan även utbildningssystemet påverkar ungdomarnas val och prestationer. Vad gäller skolans inverkan på elevernas skolgång visar Eyrumlu hur de turkisktalande eleverna stämplas av många lärare och övrig skolpersonal som ointresserade av studier på grund av »naturliga bakgrundsorsaker«. Detta kan i sin tur resultera i olika negativa bedömningar samt beteenden i skolan – t.ex. att lärarna inte tror på elevernas önskan om att fortsätta studera – och därmed bidra till osynlig diskriminering.

Eyrumlu lyfter upp komplexiteten i ungdomars utbildningsval och aspirationer och visar också hur ungdomarnas framtidsplaner är nära förknippade med föräldrarnas position och ungdomarnas tolkning av en sådan position. Samtidigt som vissa föräldrar uppmuntrar sina barn till studier blir det i studien tydligt hur det också finns en misstro till utbildning. Misstron tycks delvis baseras på hur föräldrarna blivit bemötta och på att man inte har några förebilder som har lyckats få avkastning på sin utbildning. Tilltron till och värderingen av utbildning tycks vara högre hos ungdomarna i Ljungs (2000) och Bons (2003) studier jämfört med hos ungdomarna i Eyrumlus studie. Samtidigt tycks Eyrumlus och Ljungs studier ha fångat liknande antagna mekanismer av inkludering och exkludering på

arbetsmarknaden, men strategierna för att kringgå dessa mekanismer tycks ta sig olika uttryck.

I flera studier som baseras på intervjuer med ungdomar med utländsk bakgrund betonas således vikten av utbildning och hur en utbildningsinvestering är bra inför framtiden (t.ex. Bons 2003, Ljung 2000). Frågan är dock om en sådan inställning också gör avtryck i faktiska utbildningsval? I nedanstående kapitel redogörs för studier som fokuserar på ungdomars vägval efter avslutad gymnasieutbildning eller, för de ungdomar som inte gått gymnasiet, avslutad grundskoleutbildning.

Efter gymnasiet – att studera vidare på högskola/universitet

Under tidsperioden 1994/95 till 2001/02 ökade andelen högskolenyborjare med utländsk bakgrund med nästan 50 procent (SCB 2004a). Andelen har fortsatt att öka och är 2003/04 i paritet med motsvarande andel i befolkningen. Under läsåret 2003/04 hade ca 17 procent av nybörjarna vid universitet och högskolor utländsk bakgrund (HSV 2005). Högskoleverkets rapport (2005) visar att av de drygt 11 500 nya studerande år 2003/04 med utländsk bakgrund var ungefär tre fjärdedelar födda utomlands och en fjärdedel var födda i Sverige av två utlandsfödda föräldrar. Om man grupperar nybörjare i åldern 18–25 år i grundutbildningen efter bakgrund i procent av respektive grupp i befolkningen så utgör studenter med svensk bakgrund 5,9 procent medan representationen för dem som är födda i Sverige med två utrikes födda föräldrar är 5,3 procent och 4,6 för dem som är utrikes födda (SCB 2004a:12). SCB:s statistik visar således att jämfört med befolkningen i sin helhet så var personer med utländsk bakgrund något underrepresenterade bland nybörjarna i åldern 18–25 år.

I Högskoleverkets rapport betonas att studenter med utländsk bakgrund är en heterogen grupp, avseende varifrån de kommer samt hur länge de har varit i Sverige. Utifrån sådana förbehåll pekar resultaten mot att vad gäller övergång till högre utbildning är genomsnittsskillnaden liten mellan personer med svensk respektive utländsk bakgrund. Däremot är skillnaderna mellan grupper med olika nationaliteter stora. Iranier är exempelvis väl representerade på universitet och högskolor, liksom ungdomar från Norden och andra västeuropeiska länder. Däremot är invandrargrupper från afrikanska länder kraftigt underrepresenterade (jfr SCB 2004a:16ff). I SCB:s rapport visar man att även nybörjare med bakgrund i Bosnien-Hercegovina och Polen var väl representerade. Det är också stora skillnader mellan vilka utbildningar som studenterna väljer att läsa. »Invandrarungdomar« börjar oftare på tekniska utbildningar och på vårdutbildningar än på humanistiska och samhällsvetenskapliga utbildningar. I rapporten förklaras sådana skillnader med att tekniska utbildningar har en vidare internationell användbarhet. Exempelvis har tandläkarutbildningen och utbildningen till biomedicinsk analytiker de högsta andelarna studenter med utländsk bakgrund och på läkarutbildningen och ingenjörsutbildningen är studenter med utländsk bakgrund överrepresenterade.

I Högskoleverkets rapport (2005) betonas man att det i grunden är samma faktorer som är styrande för övergången till högre utbildning bland ungdomar med utländsk bakgrund som bland ungdomar med svensk bak-

grund; »det vill säga den sociala miljön och förhållningssättet till utbildning bland föräldrar och andra i den nära omgivningen«. Faktorer såsom familjens inverkan på barnens eftergymnasiala utbildning behandlas i ett antal studier som specifikt fokuserar på högre utbildning för ungdomar/studenter med utländsk bakgrund. Även om det är riktigt att samma faktorer, såsom social miljö och föräldrarnas position, är styrande för eftergymnasial utbildning för alla ungdomar oberoende av etnisk bakgrund, pekar ett antal studier på att villkoren i den sociala miljön är olika för ungdomar med utländsk respektive svensk bakgrund. Exempelvis finns det tecken på att »invandrarskapet« görs viktigt i den sociala miljön och inverkar på studieaspirationer. Det visar sig också att föräldrars uppmuntran till högre studier tycks skilja sig beroende på föräldrarnas utländska respektive svenska bakgrund. I SOU 2000:47 *Mångfald i högskolan* ingår som bilaga Lars-Olof Hildings (2000) studie om föräldrastöd och högre utbildning. Studien baseras på intervjuer med 58 studenter, med varierande social och etnisk bakgrund, från olika program vid högskolan i Halmstad. I studien fokuserar Hilding på studenternas beskrivningar av hur de under uppväxten upplevt stöd och uppmuntran till högre studier. Av de studenter som Hilding intervjuat har alla uppgett att föräldrarna på olika sätt har haft inflytande på deras val av livsbana men att uppmuntran emellertid har tagit sig olika uttryck. I sitt intervjumaterial menar han att det blir tydligt hur den sociala bakgrunden, i kombination med etnicitet och kön, gör att den uppmuntran alla studenter beskriver att de har fått, ser olika ut. Hilding har utkristalliserat olika former av uppmuntran: »orienterad och utbildningsomedveten uppmuntran«, vilket innebär uppmuntran till ett bra liv i största allmänhet; »avrådan från studier«, dvs. uppmuntran baserad på en stark önskan från föräldrarna om ett tryggt och bra liv; »riktad och utbildningsmedveten uppmuntran«, där utbildning specifikt inte bara ses som en möjlig väg utan som en förutsättning för ett bra liv; samt »riktad och utbildningsomedveten uppmuntran«, vilket innebär en önskan om att barnen ska »lyckas« men där utbildning inte är det självklara verktyget.

För studenter med utländsk bakgrund, skriver han, kan man se att det kulturella kapitalet är av större betydelse än för studenter med svensk bakgrund. I familjer med lågt kulturellt kapital (båda föräldrarna saknar högskoleutbildning) ges överhuvudtaget ingen riktad utbildningsmedveten uppmuntran, men i familjer med utländsk bakgrund med utbildningstradition är uppmuntran tydligare riktad än bland svenskar. Utifrån intervjupersonernas erfarenheter drar Hilding slutsatsen att:

./.../ det kulturella kapitalet i uppväxtfamiljen påverkar invandrare ännu kraftigare än svenskar – etniciteten verkar som en förstärkande faktor, som antingen ökar den riktade, utbildningsmedvetna uppmuntran eller minskar den oriktade och icke-utbildningsmedvetna – eller för den bort från utbildning ./.../ (Hilding 2000:205.)

Vad gäller riktad och utbildningsomedveten uppmuntran pekar Hilding på att det tycks vara viktigt att studenter med utländsk bakgrund ska »få det bättre än föräldrarna«. Framförallt, menar Hilding, kan man bland invandrare med lågutbildade föräldrar se ett föräldrastöd som är tydligt riktad. Detta är ett fenomen som skiljer sig från de svenska studenterna med lågutbildade föräldrar, vilka gav sina barn en allmän orienterad uppmuntran att »sköta sig«. För studenterna med utländsk bakgrund är uppmuntran tydligt riktad mot att lyckas och nå framgång i livet, att få det bra räcker inte, utan man ska få det bättre än föräldrarna. Bland de etniska svenskarna

är det en fråga om »gör vad du vill så länge du sköter dig«, till skillnad från bland studenterna med utländsk bakgrund där det är en fråga om »gör vad du vill så länge som du förbättrar din sociala position«. Vid denna riktade och utbildningsomedvetna uppmuntran behöver utbildning ingalunda vara den självklara vägen, utbildningen ses oftast inte som vägen till framgång utan det är i arbete som framgången räknas. Sammanfattningsvis skriver Hilding att:

Studenter med invandrarbakgrund verkar i högre grad påverkade av det kulturella kapitalet i hemmet än svenskar – både i positiv och negativ riktning – barn till högutbildade invandrare får en starkare riktad och utbildningsmedveten uppmuntran, medan barn till lågutbildade invandrare får en utbildningsomedveten uppmuntran, som ofta riktas mot framgång – att »lyckas«, men utan att se utbildning som den lämpligaste vägen. (Hilding 2000:210.)

Också Åsa Sternudd (2003) fokuserar i studien *Mot alla odds* på betydelsefulla faktorer för studenters val. Sternudd har genom enkät och intervjuer studerat vilka faktorer som haft betydelse för skolframgångar och valet att studera vidare för högskolestudenter med flyktingbakgrund. Både studenterna med svensk respektive utländsk bakgrund värderade egna yrkesambitioner, möjligheten att tjäna pengar i framtiden och situationen på arbetsmarknaden, kamraterna och samt föräldrarnas utbildningsbakgrund som de viktigaste faktorerna för sitt val till eftergymnasial utbildning. Studenter med svensk bakgrund betonade i större utsträckning egen utveckling och studenter med utländsk bakgrund betonade förutom egen utveckling även familjens betydelse samt att utbildning är nödvändigt för den som är invandrare ska få en chans på den svenska arbetsmarknaden. Vid intervjuer med studenterna med utländsk bakgrund framkom vikten av familjebakgrunden, föräldrarnas egna utbildningskapital, deras stöd, krav och engagemang för barnens skolgång.

Drivkrafterna till att studera vidare är således både positiva och negativa och Sternudd betonar att även medvetenheten om invandrarskapets betydelse kan ses som en drivkraft. Drivkrafterna kan handla om viljan att genom utbildning få respekt, högre samhällsposition, status, trygghet, bra inkomst och intressant jobb. Ytterligare en drivkraft kan formuleras i termer av »revansch« och Sternudd skriver att för några studenter var drivkraften att ta revansch för föräldrarnas tillkortakommanden i Sverige, tillkortakommanden som grundade sig på att föräldrarnas kunskaper inte tillvaratogs och värderades i Sverige. Flera av studenterna beskriver också att de på olika sätt är medvetna om invandrarskapets inverkan, bland annat genom att de sett att den negativa arbetsmarknaden för invandrare har påverkat föräldrarnas möjligheter att få kvalificerade arbeten samt genom egna erfarenheter i skolan; att man som invandrare måste kämpa hårdare för att bevisa att man kan. Studenterna med utländsk bakgrund tar inte heller för givet att de kan få jobb utan utbildning och uttrycker också att det som invandrare är svårare att få jobb utan utbildning. Utbildningen ses inte som en garant för ett drägligt liv, men den ökar chanserna. Denna insikt har förmedlats genom egna och genom familjens erfarenheter. Erfarenheter likt de ovan beskrivna har för många av studenterna blivit drivkrafter för att utbilda sig, menar Sternudd.

I Ungdomsstyrelsens attityd- och värderingsstudie från år 2003, *Dom kallar oss unga* (2003a), redovisas att det vanligaste svaret på frågan vad ungdomar ska göra efter gymnasiet är att man ska studera. Drygt 45

procent av ungdomarna tror att de ska studera vidare i minst tre år på universitet eller högskola. Ungdomar födda utomlands tror i högre grad än andra grupper att de ska studera vidare minst tre år på universitet eller högskola direkt efter gymnasiet. I en tidigare studie från Ungdomsstyrelsen (2000) ställs en fråga om ungdomarnas framtidsplaner och vad de värderar vara viktigt för dem vid 25 års ålder. Majoriteten av såväl män som kvinnor svarade att en fast anställning samt arbetslivserfarenhet inom ett yrke är viktigt vid den åldern. Högskoleexamen/universitetsexamen ansågs vara viktigt av betydligt fler kvinnor (37 procent) än män (25 procent). På samma fråga framkom även skillnader mellan ungdomar med svensk respektive utomnordisk bakgrund. 29 procent av ungdomarna med svensk härkomst samt 23 procent av ungdomarna med nordisk härkomst ansåg en högskole-/universitetsutbildning vara viktig. Detta kan jämföras med att hela 50 procent av ungdomarna med härkomst från övriga Europa samt 48 procent av ungdomarna med härkomst utanför Europa ansåg att en sådan examen var viktig vid 25 års ålder. I båda studierna från Ungdomsstyrelsen visar det sig att ungdomar med utländsk bakgrund i högre utsträckning än ungdomar med svensk bakgrund tror sig studera vidare efter gymnasiet alternativt ser detta som viktigt vid 25 års ålder.

Skolverket beskriver liknande aspirationsnivåer vad gäller vikten av utbildning och skriver i en studie från år 1999 att: »Flertalet elever med svensk bakgrund anser att utbildning är viktigt. Men utbildning tycks vara än viktigare för de ungdomar som har en eller två utländska föräldrar – antagligen beroende på de sämre förutsättningarna på arbetsmarknaden.« Detta kan jämföras med Jonsson (2001) som i sin studie om familjeresurser och utbildningsaspirationer pekar mot att vad gäller höga utbildningsaspirationer urskiljer sig barn med utländsk bakgrund från andra kategorier genom att de trots mindre resurser har höga aspirationer. Resultatet tolkas som att barn till utrikes födda föräldrar tycks kompensera sina i vissa avseenden bristande resurser med höga utbildningsaspirationer. Jonssons (2001) samt Skolverkets (1999) tolkningar kan jämföras med Similäs (1994) förklaring av sådana samband; att invandrarsituationen bidrar till att utbildningen blir en viktigare mobilitetskanal än för svenskarna, då avsaknaden av alternativa mobilitetskanaler och stödsystem i form av kontakter och nätverk gör att invandrarna i hög grad får sätta sitt hopp till utbildningssystemet. Similä betonar också att föräldrarnas aspirationer även kan antas relatera till selektionsprocesser kopplat till migration, dvs. att utbildningsambitioner kan härledas till det faktum att man överhuvudtaget väljer att migrera och att föräldrarna genom migrationen har ambitioner för framtiden, ambitioner som oftast överflyttas på barnens framtid. Vad gäller karriärvägar för ungdomar med utländsk bakgrund menar Similä (1994) att det också kan antas att utbildningsprofilen och utbildningsvalen för barn med utländsk bakgrund skiljer sig från svenska barns. Han skriver att det kan vara tänkbart att den kulturella bakgrunden, intrakulturella samt internationella kulturskillnader, migrationsförloppet, selektionsprocesser vid utvandringen, invandrarsituationen – vilken bland annat kan ge upphov till dequalifikationsprocesser, lågt socialt kapital och diskriminering – samt framtidsplaner relaterat till migrationsprocessen kan skapa skillnader i utbildningsprofil och utbildningsval för barn med utländsk bakgrund.

Ungdomsstyrelsen studie från 2000 pekar även på en diskrepans mellan aspirationer till högre studier och vilka som verkligen kommer att studera vid universitet och högskola (jfr Jonsson 2001). Studien visar vidare att

ungdomarna kan indelas i två kategorier; de vars direkta mål är att få arbetserfarenhet inom ett yrke och fast anställning, samt de som väljer en mer långsiktig strategi där de utvecklar sin kompetens innan de etablerar sig på arbetsmarknaden. Författarna menar att den första kategorin ungdomar har valt en strategi som i dag är en allt mindre framkomlig väg på arbetsmarknaden, i och med att okvalificerade tjänster blir allt färre (Ungdomsstyrelsen 2000:47). Författarna pekar på ytterligare en problematik i att de ungdomar som är i störst behov av att utbilda sig, dvs. ungdomar som inte avslutat gymnasiet, är minst benägna att göra det. Dock skiljer sig ungdomar med utländsk bakgrund från en sådan bild:

De är högt representerade bland dem som inte avslutat gymnasiet, men detta är samtidigt grupper med en starkt uttalad vilja att välja en högkompetensstrategi. En tolkning är att det finns en positiv inställning till kompetensutveckling i denna grupp, men att de saknar tillräckligt stöd för att förverkliga sina mål. (Ungdomsstyrelsen 2000:47.)

Om framtidsvisioner jämförs med de reella studief framgångarna syns ett glapp, då ungdomar med utländsk bakgrund i minst utsträckning avslutat gymnasiet, samtidigt som det också är den grupp som tycks ha den starkast uttalade viljan och högst värdesätter en framtida högskoleexamen. Utifrån rapporten verkar det därmed som om ungdomar med utländsk bakgrund har viljan och visionerna att studera vidare men av olika anledningar inte kan eller saknar stöd för att förverkliga sina mål. Också andra studier som redovisar att elever med utländsk bakgrund i större utsträckning värdesätter, har aspirationer eller tror sig komma att studera på universitet eller högskola, kan ses som ett tecken på ett sådant glapp, då statistiken tydligt visar att verkligheten inte ser ut så. Ungdomar med utländsk bakgrund är fortfarande något underrepresenterade vid högre utbildningar, speciellt grupper med etnisk bakgrund utanför Norden och utanför Europa.

Efter studierna – framtidsplaner och arbetsmarknad

Ungdomars etableringsålder på arbetsmarknaden har mellan åren 1990 och 2000 ökat från 21 till 26 år för männen och från 20 till 27 år för kvinnorna (Salonen 2003). Detta beror till stor del på den förlängda utbildningstiden för dagens ungdomar. Utbildning ses i dag som en nödvändig förutsättning och kraven på utbildning blir allt högre. De politiska målen är »en skola för alla«, ett av nyckelorden är »livslångt lärande« och i dag är det snarare avvikande att inte ha en gymnasieutbildning (Arnell Gustavsson 2003, 1999). Allt fler ungdomar börjar och slutför en gymnasieutbildning och ett ökande antal läser också vidare på universitet och högskola. Vid 25 års ålder har mer än hälften av de unga kvinnorna och knappt 40 procent av de unga männen påbörjat en högskoleutbildning (Ungdomsstyrelsen 2003b). Salonen (2003) frågar sig dock i vilken utsträckning en förlängd utbildning i sig kan skydda mot arbetslöshet och andra marginaliseringsrisker. Med en snabb ökning av andelen unga i högre utbildningar ökar riskerna för överkvalificering samtidigt som de okvalificerade jobben tenderar att försvinna på den svenska arbetsmarknaden. Salonen menar att: »En högre

utbildning i sig framstår allt mindre som en garant för en trygg etablering och självständig försörjning för unga människor.«

Vad händer då med ungdomar som har slutfört sin gymnasieutbildning och/eller slutfört sin universitetsutbildning? Hur ser deras väg till en fast etablering på arbetsmarknaden ut? Goldstein-Kyaga konstaterar att det inte finns särskilt mycket forskning om perioden mellan det att invandrarelever avslutar sin utbildning och den process som leder till att de får en mer fast position i samhällsstrukturen (Goldstein Kyaga 1995). Vad som däremot är klart är att ungdomar (18–24 år) samt invandrare arbetsmarknadsmässigt hör till utsatta grupper (AMS 2004) och även att arbetsmarknadsläget för ungdomar mellan 16 och 24 år kraftigt har försämrats mellan 2001 och 2004 (prop. 2004/05:2). I regeringens ungdomspolitiska proposition skriver man att antalet ungdomar i öppen arbetslöshet och i program är oacceptabelt högt och att det finns en stor grupp ungdomar som har betydliga svårigheter att etablera sig i arbetslivet (prop. 2004/05:2). Ungdomsarbetslösheten (ungdomar 16–24 år) uppgick i december 2004 till 11,8 procent av arbetskraften (SCB 2004b). Samtidigt visar studier som tagit etnisk bakgrund i beaktande att ungdomar med utländsk bakgrund är arbetslösa i högre utsträckning än ungdomar med svensk bakgrund.

Vad gäller etableringen på arbetsmarknaden visar studier att ungdomars socioekonomiska bakgrund inverkar på deras arbetsmarknadsetablering samt att kvinnor, lågutbildade och ungdomar med utländsk bakgrund i högre utsträckning haft svårigheter att etablera sig på 1990-talets arbetsmarknad (Skolverket 2002). I Ungdomsstyrelsens rapport (2000), där man följt upp vad ungdomar gör vid 20 års ålder, visar det sig att av ungdomarna från Sverige och övriga Norden var ca 44 procent sysselsatta i arbete 1999 medan motsvarande siffra för ungdomar från övriga Norden och utanför Europa endast var 28 procent. En stor del av ungdomarna med arbete hade tillfällig anställning och ganska många arbetade deltid. Ungdomar med utomnordisk härkomst hade i mindre utsträckning fast arbete och de arbetade också i eget företag i större utsträckning än ungdomar med svensk och nordisk bakgrund (Ungdomsstyrelsen 2000:32).

Antalet 16–24-åringar som inte studerar, arbetar, aktivt söker arbete eller har någon annan sysselsättning har ökat markant under 1990-talet (SOU 2003:92). Med anledning av detta tillsatte regeringen utredningen om »unga utanför«. Siffror från AKU visar att antalet fast anställda bland unga vuxna har minskat dramatiskt under perioden 1990–2002, men att den procentuellt största förändringen gäller kategorin »Övriga«. I denna grupp ingår ungdomar som inte är registrerade som arbetssökande, som inte studerade eller arbetade och som inte heller var föräldralediga eller värnpliktiga. Under 2001 var cirka 70 000 unga i åldrarna 16–24 år »utanför«, dvs. de varken arbetade, studerade, var arbetssökande eller hade någon annan känd sysselsättning. Unga som är »utanför« i två år har betydligt svårare att etablera sig i arbetslivet. 2001 var 7 000 unga mellan 16 och 20 år och 20 000 unga mellan 20 och 24 år »utanför« i två år och av dessa var en stor andel utrikes födda och av dessa var de med en vistelsetid i landet kortare än fem år överrepresenterade. Av de cirka 27 000 unga som var »utanför« både 2000 och 2001 var cirka 11 000 utrikes födda och av dessa hade nästan 7 000 bott mindre än fem år i Sverige. I utredningen har intervjuer genomförts med ungdomar som kategoriseras som »utanför« och man betonar att ingen av de intervjuade ungdomarna frivilligt har valt denna situation, många har redan under skoltiden hamnat utanför och många har hamnat fel i övergången mellan skola och arbetsmarknad. Olika

förklaringar till de ungas marginaliserade position kan handla om strukturella problem såsom lagar och regler, sociala problem i deras hemmiljö eller individuella problem såsom studiebegåvning, anpassningsförmåga eller funktionshinder. Flera av ungdomarna upplever det som ett stort problem att den samhälleliga strukturen inte räcker till för dem. Vad gäller de unga som är »utanför« och födda utomlands skriver man i utredningen att: »Att vara ung, arbetslös och invandrare kan innebära att en person i samhället marginaliseras strukturellt och individuellt samtidigt som han eller hon stigmatiseras på grund av sin etniska bakgrund.« Av de unga med invandrabakgrund som intervjuats i undersökningen har hälften av dem märkt av sådana stigmatiseringsprocesser (etnisk diskriminering). Bland annat upplever ungdomarna att deras jobb-sökande försvåras av att de har ett utländskt namn och att de behandlas annorlunda på praktik- och arbetsplatser (SOU 2003:92).

Störst problem på arbetsmarknaden har de ungdomar som avbrutit sina gymnasiestudier. Göran Selin och Hans Tydén (2003) pekar på liknande resultat som Skolverkets rapporter visar, att invandrarelever är överrepresenterade bland gymnasieavhoppare. Så är även elever med arbetarbakgrund och elever till ensamföräldrar. Det finns också ett tydligt samband mellan gymnasieavbrott och problem i etableringen på arbetsmarknaden senare i livet. Elever som har avbrutit sina gymnasiestudier har påtagligt sämre utsikter att lyckas på arbetsmarknaden än dem som fullföljt sin utbildning, och svårigheterna i arbetslivet blir inte sällan långvariga. Studien pekar också mot att resultatet tyder på att det på senare år blivit allt svårare att i efterhand reparera misslyckade skolstudier. I studien noterar man genomgående skillnader i avhopp beroende på socialgruppsstillhörighet samt etnisk bakgrund. Av elever vars föräldrar var arbetare eller lägre tjänstemän hoppade 17 respektive 12,5 procent av skolan, jämfört med 9 procent av eleverna vars föräldrar var tjänstemän på hög eller medelhög nivå. 13 procent av de svenskfödda gymnasieeleverna avbröt sina studier, mot 18 procent av de europeiska och 25 procent av de utomeuropeiska invandrarna. Generellt gäller även att de elever som har invandrat före skolstart har lägre avbrottsfrekvens än dem som har invandrat senare.

Många av dem som inte fullföljer sin gymnasieutbildning väljer att senare komplettera sin kompetens via vuxenstudier. Studien visar generellt sett att denna grupp avhoppare behöver lång tid på sig för att hämta in det försprång i utbildningshänseende som fullföljarna skaffat sig. Av de utomeuropeiska invandrarna som avbrutit sina gymnasiestudier hade 45 procent via vuxenutbildning tillägnat sig minst gymnasiekompetens år 2000, jämfört med 57 procent av de europeiska invandrarna och 51 procent av de svenskfödda. Författarna pekar på att de europeiska invandrarna kompenserar sin förhållandevis höga avhoppsfrekvens genom framgångsrika studier, medan utbildningsnivån hos många av de utomeuropeiska invandrarna även efter avslutad skolgång fortsätter att utvecklas långsammare än hos de europeiskt födda. Av avhopparna har de utomeuropeiska invandrarna en klart högre arbetslöshet än de europeiskt födda. Svårigheterna på arbetsmarknaden bedöms bli långvariga och kännbara för samtliga avhoppare. Avhopparna har även bestående eftersläpningar i löneutvecklingen och det är även vanligt att avhopparna t.ex. förblir i arbetslöshet eller i ett arbetsmarknadspolitiskt program längre tid än dem som fullföljt gymnasiet (Selin & Tydén 2003).

Åsa Murray och Anders Skarlind (2003) har studerat hur ungdomar med och utan en yrkesinriktad gymnasieutbildning klarar sig på 1990-talets

arbetsmarknad. De kommer fram till att ungdomar som inte skaffade sig en gymnasieutbildning ganska direkt efter grundskolan i mycket begränsad omfattning fick en gymnasieutbildning före 25 års ålder. Resultatet visar att ungdomar med en yrkesinriktad utbildning klarade sig bättre på arbetsmarknaden än ungdomar utan gymnasieutbildning. Det visar sig också att inte bara ungdomarnas utbildning utan även olika bakgrundsfaktorer har betydelse för om ungdomarna har ett arbete eller inte, bland annat hade ungdomar födda i Sverige betydligt större chanser att få ett arbete än ungdomar födda utomlands. Det kan jämföras med Ungdomsstyrelsens (1998) kartläggning av ungas inträde på arbetsmarknaden som visar att unga män med invandrade föräldrar hade mellan 20 och 27 procent överrisk gentemot unga med svensk bakgrund att vara långtidsarbetsökande. För de unga invandrarkvinnorna var motsvarande risk obefintlig. Också Vilhelmsson (2002) konstaterar att arbetsmarknadsstatusen för unga med invandrarbakgrund är svagare jämfört med den för ungdomar med svensk bakgrund, trots att många av de unga med invandrarbakgrund är födda i Sverige och har genomgått svensk grundskoleutbildning (jfr Ålund 1997). Vilhelmsson analyserar arbetsmarknadsstatus mellan unga med invandrarbakgrund och unga med svensk bakgrund och hans resultat indikerar att den lägre arbetsmarknadsstatusen för unga med invandrarbakgrund inte kan förklaras utifrån varken utbildningskunskaper, språkfärdigheter, vistelsetid eller individuella variabler. Vilhelmsson simulerar en situation, i vilken utfallet på den svenska ungdomsarbetsmarknaden är oberoende av etnisk bakgrund, och i sin analys kommer han till slutsatsen att unga med invandrarbakgrund skulle ha högre sysselsättningsgrad och lägre arbetslöshet utifrån en sådan modell, än de har i verkligheten. Han skriver: »The estimations provide considerable support for the hypothesis that the probability of employment is lower for individuals with immigrant background than it is for native-born individuals with native-born parents.« Individer med föräldrar från mer avlägsna länder hade mindre chans att få arbete än individer med nordisk bakgrund och det visar sig att icke-nordisk bakgrund ökade den relativa risken att bli arbetslös flera gånger om. Resultaten stödjer inte den allmänna farhågan att bristande kunskaper i svenska språket är en stor anledning till skillnader i arbetslöshet mellan unga med utländsk respektive svensk bakgrund. Även om man i analysen tar vistelsetid i Sverige i beaktande, kvarstår vissa oförklarade skillnader. Vilhelmsson menar att resultatet pekar på att en möjlig förklaring till skillnaderna kan vara att unga med invandrarbakgrund diskrimineras.

I en tidigare studie, *En svartvit arbetsmarknad* (2000), som Vilhelmsson medverkat i tillsammans med Arai och Schröder reser de frågan om huruvida svårigheter på arbetsmarknaden för ungdomar med utländsk bakgrund kan sammanhålla med skillnader i produktivitet, eller om det handlar om att de utsätts för diskriminering. Arai, Schröder och Vilhelmson visar att för de ungdomar som ingick i deras studie hade drygt hälften ett arbete, en tredjedel studerade och en tiondel var arbetslösa sju år efter det att de slutat grundskolan och 4–5 år efter att de slutat gymnasiet. Resultatet antyder också att utrikes födda ungdomar arbetar i små företag i hotell- och restaurangbranschen i högre utsträckning än andra ungdomar, samt att infödda ungdomar med någon utlandsfödd förälder är överrepresenterade inom industri- och byggbranschen. Sju år efter avslutad grundskola har både de ungdomar som själva har invandrat och de som är födda i Sverige med två utlandsfödda föräldrar högre arbetslöshet och lägre

sysselsättning i jämförelse med andra ungdomar (2000:11).² Endast delvis kan sådana skillnader i arbetslöshet härledas till sämre betyg och utbildningsnivå, dåliga språkkunskaper i svenska eller till föräldrarnas utbildning och ställning på arbetsmarknaden. Författarna menar att en trolig förklaring till dessa ungdomars arbetslöshetsrisk därmed kan vara diskriminering.³ Resultatet antyder också att det kan förekomma onda cirklar som inte bara påverkar ungdomarna i skolan utan även på arbetsmarknaden där deras chanser att få arbete beror på föräldrarnas ställning på arbetsmarknaden. Föräldrarna till ungdomar med utländsk bakgrund saknar arbete eller har okvalificerade arbeten i högre utsträckning än föräldrar till andra barn och författarna drar bland annat slutsatsen att: »Integration i skolan och på arbetsmarknaden förefaller således att mindre vila på de lika möjligheter och rättigheter, som utgår från ius soli och mer vara påverkade av de rättigheter och möjligheter som ärvs från generation till generation.«⁴ (2000:13.)

Rooth och Ekberg (2003) undersöker arbetslöshet och inkomster för andra generationen invandrare i Sverige. Liksom Arai, Schröder och Vilhelmsson antyder de hur arbetslöshet tycks gå i arv mellan generationer. De skriver: »The ethnic backgrounds that do badly on the labour market in the first generation are also the ethnic backgrounds that do badly in the second generation.« Deras resultat visar också att arbetsmarknadspositionen påverkas av huruvida individen har en eller två utrikes födda föräldrar. Arbetsmarknadssysselsättningen är bättre om en förälder är född i Sverige jämfört med om båda föräldrarna är födda utomlands (jfr Behtoui 2004). Rooth och Ekberg visar bland annat hur andra generationens invandrare som har två föräldrar med sydeuropeisk eller utomeuropeisk bakgrund i betydligt högre grad riskerar att bli arbetslös än vad infödda svenskar gör. Gruppen andra generationens invandrare med icke-europeisk bakgrund i arbetsför ålder är en relativt liten grupp, och en stor andel andra generationens invandrare i denna grupp är i skolåldern. Under de kommande 10,15 åren kommer således en stor andel av denna grupp att gå ut på arbetsmarknaden och författarna betonar att gruppens chanser för framgång på arbetsmarknaden i stor utsträckning kommer att vara beroende av hur väl deras föräldrar är integrerade på arbetsmarknaden samt hur väl de själva lyckas i det svenska skolsystemet. Slutligen betonar Rooth och Ekberg att det inte visar sig vara tillräckligt för andra generationens invandrare att vara födda och uppväxta i Sverige för att nå samma nivå av framgång på arbetsmarknaden som etniskt svenska personer.⁵

² Beräkningar tyder också på att för dem som invandrat efter tiden för skolstart är arbetslöshetsrisken mer än tre gånger högre än för ungdomar med svensk bakgrund och för dem som kom till Sverige innan de började grundskolan är den nästan dubbelt så hög. Även de ungdomar som är födda i Sverige har en större arbetslöshetsrisk, om bägge föräldrarna är födda utomlands (2000:54).

³ Författarna menar att detta stärks om man ser på sambandet att arbetslöshetsrisken är dubbelt så hög för ungdomar födda i Afrika, Asien eller Latinamerika, trots att dessa ungdomar har bättre betyg från grundskolan än andra utrikes födda ungdomar.

⁴ I modernare tid används ius soli (jordens rätt) och ius sanguini (blodets rätt) för att definiera rättigheten till medborgarskap i en stat. Ius soli syftar till att alla personer som är bosatta i ett land ska ha samma medborgerliga rättigheter, inklusive medborgarskap (Arai, Schröder och Vilhelmsson 2000).

⁵ Jfr Ekberg (1997) som pekar på att arbetsmarknadssituationen för andra generationens invandrare är väsentligt mycket bättre än för den första generationens invandrare. För andra generationens invandrare födda före 1970 liknar sysselsätt-

Flera statistiskt baserade studier pekar på att en tänkbar förklaring till skillnader i sysselsättning för personer med svensk respektive utländsk bakgrund kan vara förekomsten av diskriminering på arbetsmarknaden. Diskriminering betonas också i Högskoleverkets statistiska kartläggningar. Tidigare avsnitt visar att andelen nybörjare med utländsk bakgrund vid universitet och högskolor har fortsatt att öka och andelen är 2003/04 i paritet med motsvarande andel i befolkningen. Ser man däremot vidare på vad som händer dessa studenter efter avslutad utbildning visar statistik från Högskoleverket (2005) att etableringen på arbetsmarknaden går långsammare för examinerade med utländsk bakgrund än för examinerade med svensk bakgrund. Andelen som står utanför arbetsmarknaden eller har en svag ställning på arbetsmarknaden 1–1,5 år efter examen är högre bland examinerade med utländsk bakgrund än bland examinerade med svensk bakgrund, oavsett utbildning (HSV 2005). Bland examinerade som är första generationens invandrare, vilka utgör tre fjärdedelar av hela gruppen med utländsk bakgrund, är genomsnittsvärdet för andelen som var utanför eller hade svag ställning på arbetsmarknaden 19,5 procent, bland andra generationens invandrare är genomsnittet 14 procent och bland examinerade med svensk bakgrund 10 procent. Detta är betydande skillnader och som man skriver i rapporten:

Eftersom det handlar om personer som har genomgått samma utbildning, och härigenom är lika i det avseende som är mest relevant i förhållande till arbetsmarknaden, är det svårt att förklara skillnaderna på något annat sätt än att det förekommer diskriminering på den svenska arbetsmarknaden. (HSV 2005:85.)

Det är inte bara i statistiskt orienterade studier som diskriminering som en eventuell förklaring till den högre arbetslösheten för ungdomar med utländsk bakgrund behandlas. Woukko Knocke och Fredrik Hertzberg (2000) visar i sin intervjustudie om ungdomar med utländsk bakgrund att samtliga ungdomar som berörde frågan om diskriminering ansåg att »etnisk diskriminering förekommer och är ett reellt problem i dagens svenska samhälle« och att etnisk diskriminering är en realitet på den svenska arbetsmarknaden. Denna uppfattning grundade sig på egna eller kamraters erfarenheter av negativ särbehandling på grund av att de betraktades som invandrare (jfr Integrationsverket 2004).

Sammanfattning

De studier som har presenterats i denna kunskapsöversikt pekar på att utbildningsprestationer, karriärvägar och karriärval för ungdomar med utländsk bakgrund måste förstås utifrån sociala bakgrundsfaktorer. För både ungdomar med svensk och utländsk bakgrund är det socioekonomiska faktorer såsom föräldrarnas utbildningsnivå, arbetsmarknadsetablering, inkomst och hushållets sammansättning som inverkar på barnens utbildningskarriär. Även andra faktorer tycks på olika sätt inverka på karriärvägar för ungdomar med utländsk bakgrund; »migrationens effekter« blir

nings- samt arbetslöshetsgraden dem för infödda svenskar i samma ålder. Situationen för andra generationens invandrare födda efter 1970 är dock mer varierande. Exempelvis har andra generationens invandrare med utomeuropeisk bakgrund väsentligt sämre arbetsmarknadsposition än övriga andra generationens invandrare i åldern 16–24 år.

synliga på så sätt att ungdomarnas ålder vid invandringen spelar stor roll för deras utbildningsresultat, dvs. antalet år som de hunnit gå i svensk skola. Det etniska ursprunget tycks också bli viktigt på så sätt att ungdomarna även förhåller sig till olika värderingar, karriärmöjligheter och status-/yrkeshierarkier som finns i »hemlandet« (Eyrumlu 1992, Bons 2003, Knocke & Hertzberg 2000). Det blir samtidigt tydligt hur »invandrarskapet«, genom etnisk diskriminering på arbetsmarknaden, också inverkar på karriärvägar för ungdomar med utländsk bakgrund.

Även om påverkansfaktorer likt de ovan nämnda synliggörs i flertalet studier i kunskapsöversikten är det ändå, när man ställs inför att göra någon form av sammanfattning, återigen viktigt att betona komplexiteten och heterogeniteten i kunskapsmassan. Att utifrån studierna teckna någon övergripande bild kompliceras bland annat av det faktum att refererad forskning spänner över en tidsram på ca 15 år, att studierna har varierande omfång, olika syften, teoretiska utgångspunkter samt metodiska tillvägagångssätt. Inte minst är det viktigt att understryka de stora variationerna i studiernas empiriska material. De kvantitativt orienterade studierna, baserade på större databasunderlag, är ofta mer övergripande och representativa medan de mer avgränsade kvalitativa studierna, baserade på intervjuer och fältarbeten, bidrar till en nyansering och ger läsaren en inblick i hur ungdomar själva resonerar kring sina karriärval. Vissa studier har behandlat ungdomar med utländsk bakgrund som en homogen grupp, oberoende av faktorer såsom socioekonomisk position, kön, etnicitet, migrationsbakgrund/ålder för migration etc., medan andra studier har tagit sådana variabler i beaktande. Flera studier har också specifikt studerat ungdomar med en viss etnisk bakgrund/land för migration medan andra studier har fokuserat på ungdomar inom ett avgränsat geografiskt område, exempelvis i storstad eller förort. Hur forskare förhåller sig till sådana bakgrundsfaktorer samt empiriska avgränsningar inverkar givetvis på studiernas konklusioner.

Som nämndes inledningsvis i detta kapitel är det trots skillnader i studierna vissa aspekter som är mer eller mindre frekventa – bland annat hur socioekonomisk bakgrund har ett starkt samband med studieprestationer och karriärval. Dessutom visar statistiskt baserade studier på en relativt enhetlig bild vad gäller betyg och studienivå för ungdomar med svensk bakgrund. Ungdomar med utländsk bakgrund har lägre grundskolebetyg, går i mindre utsträckning vidare till gymnasiet, har lägre gymnasiebetyg och slutför i mindre utsträckning också sina gymnasiestudier. Det finns dock skillnader i studieprestationer och utbildningsnivå beroende på om eleverna är födda i Sverige av utlandsfödda föräldrar, om de själva är födda utomlands och beroende på i vilken ålder de invandrat till Sverige (Skolverket 2004). Om man ser till de studier som behandlar grundskolenivå och gymnasienivå visar det sig att mycket av skillnaderna i utbildningsresultat och utbildningsnivå försvinner om man tar hänsyn till föräldrarnas socioekonomiska bakgrund, deras utbildningsnivå och arbetsmarknadsetablering (Skolverket 2004, Arai, Schröder, Vilhelmsson 2000, Similä 1994 m.fl.). När sådana faktorer tas i beaktande blir det också tydligt att elever med utländsk bakgrund har sämre förutsättningar än elever med svensk bakgrund (Skolverket 2004). Analyser visar att om hänsyn tas till sådana bakgrundsfaktorer så blir inte betygsresultatet sämre utan snarare bättre för elever med utländsk bakgrund jämfört med elever med svensk bakgrund (Skolverket 2004).

Utifrån det faktum att elevers utbildningsnivåer starkt samvarierar med föräldrarnas ställning på arbetsmarknaden pekar ett antal studier mot att det kan handla om en motivationseffekt, att barn kommer till slutsatsen att det inte lönar sig att satsa på utbildning när föräldrarna är arbetslösa, har lågkvalificerade arbeten (Arai, Schröder, Vilhelmsson 2000), inte når samma status som i hemlandet eller om de bor i ett område med låg social status (Skolverket 2000). För att utjämna utbildningsskillnader mellan elever med svensk respektive utländsk bakgrund handlar det således inte bara om förbättringar inom skolan utan också om åtgärder av mer generell karaktär, såsom att främja föräldrarnas integration på arbetsmarknaden (Skolverket 2004).

De kvalitativt baserade studier som fokuserat på karriärvägar och studieaspirationer för ungdomar med utländsk bakgrund visar i hög utsträckning, liksom de kvantitativt orienterade studierna, på vikten av att se ungdomarnas karriär i ljuset av föräldrarnas socioekonomiska position och arbetsmarknadsetablering. Merparten av de kvalitativa studierna tyder – trots skilda empiriska avgränsningar – på att ungdomarnas utbildningsaspirationer relaterar till processer av inkludering (integration) och exkludering som är kopplade till föräldrarnas position och erfarenheter (jfr Eyrumlu 1992, Ljung 2000, Sternudd 2003). Många studier pekar på att ungdomarnas studieambitioner även hänger samman med en önskan om att klättra i social position och att de ska få det bättre än föräldrarna (Goldstein-Kyaga 1995, Hilding 2000, Knocke & Hertzberg 2000, Ljung 2000). Hilding (2000) betonar hur det tycks vara viktigt för studenter med utländsk bakgrund att de ska få det bättre än föräldrarna och att mycket av föräldrarnas råd handlar om att barnen ska förbättra sin sociala position. Också Bons (2003) betonar hur de intervjuade ungdomarna uttrycker en medvetenhet om betydelsen av att lyckas i skolan och utbildningens vikt för att lyckas i framtiden. Vad gäller faktorer med inverkan på studieval menar Goldstein-Kyaga (1995) att elevernas sociala tillhörighet har större betydelse för studievalet än vad föräldrarnas ursprungskultur har.

Eyrumlu uppmärksammar, i en studie av unga med turkisk bakgrund, hur föräldrars erfarenheter av diskriminering inverkar på barnens karriärval. Andra studier visar också tecken på att »invandrarskapet« inverkar på studieaspirationerna. Sternudd (2003) visar att högskolestudenter med utländsk bakgrund tycker att utbildning är nödvändigt för den som är invandrare, för att få en chans på den svenska arbetsmarknaden. Studenternas medvetenhet om vad »invandrarskapet« betyder på arbetsmarknaden blir en drivkraft och utbildningsinvesteringen grundar sig i förhoppningar om att erhålla respekt och status, bättre samhällsposition, trygghet, bra inkomst och ett intressant jobb. Drivkrafterna kan också handla om att ta revansch för föräldrarnas tillkortakommanden i Sverige och återerövra den sociala position som föräldrarnas utbildning borde ha gett dem (Sternudd 2003). Ljungs studie (2000) av framtidsplaner för gymnasieungdomar pekar mot att vidareutbildning av samtliga ungdomar i studien ses som ett »måste« för att få ett arbete i dag. För gymnasieungdomarna med utländsk bakgrund tycktes vidareutbildning vara än viktigare, då utbildning framstod som den enda vägen, som en chans att komma in i samhället och som ett sätt att förbättra sin sociala position och få ett bättre arbete än sina föräldrar. Också kvantitativa studier indikerar att ungdomar med utländsk bakgrund tycks ha större studieambitioner än ungdomar med svensk bakgrund; de uppmuntras i högre utsträckning av sina föräldrar att studera (Arai, Schröder & Vilhelmsson 2000) och de tycks också ha de högsta

utbildningsaspirationerna till eftergymnasiala studier (Jonsson 2001, Ungdomsstyrelsen 2000, 2003a, Skolverket 1999). Däremot visar det sig att ungdomar med utländsk bakgrund inte uppnår sina mål i motsvarande utsträckning då deras utbildningsnivå och utbildningsresultat generellt sett är lägre än vad ungdomars med svensk bakgrund är.

Om man studerar ungdomars arbetsmarknadsetablering indikerar resultat från flertalet statistiskt baserade studier att ungdomar med utländsk bakgrund har högre arbetslöshet och större problem att etablera sig på arbetsmarknaden än vad ungdomar med svensk bakgrund har. Vissa grupper av ungdomar med utländsk bakgrund har det svårare än andra, bland annat har ungdomar med utomeuropeisk bakgrund högre arbetslöshet än andra grupper (Ekberg 1997). Vilhelmsson (2002) konstaterar att arbetsmarknadsstatusen för unga med invandrarbakgrund är svagare jämfört med den för etniskt svenska ungdomar, trots att många av de unga med invandrarbakgrund är födda i Sverige och har genomgått svensk grundskoleutbildning. Arai, Schröder och Vilhelmsson visar att sju år efter avslutad grundskola har både de ungdomar som själva har invandrat och de som är födda i Sverige med två utlandsfödda föräldrar högre arbetslöshet och lägre sysselsättning i jämförelse med andra ungdomar. Endast delvis kan sådana skillnader i arbetslöshet härledas till sämre betyg och utbildningsnivå, dåliga språkkunskaper eller till föräldrarnas utbildning och ställning på arbetsmarknaden, och författarna menar att det inte går att utesluta att dessa ungdomars oförklarade arbetslöshetsrisker kan bero på diskriminering (jfr Vilhelmsson 2000). Liksom Arai, Schröder och Vilhelmsson antyder Rooth och Ekberg (2003) hur arbetslöshet tycks gå i arv mellan generationer och forskarna betonar även att det visar sig inte var tillräckligt för andra generationens invandrare att vara födda och uppväxta i Sverige för att nå samma nivå av framgång på arbetsmarknaden som etniskt svenska personer. Flera kvantitativa studier pekar på att en tänkbar förklaring till skillnader i sysselsättning för personer med svensk respektive utländsk bakgrund kan vara förekomsten av diskriminering på arbetsmarknaden (Arai, Schröder & Vilhelmsson 2000, Ekberg 1997, Högscoleverket 2005, Rooth & Ekberg 2003, Vilhelmsson 2002). De kvalitativt baserade intervjustudierna med ungdomar bekräftar att en uppfattning om etnisk diskriminering även finns bland ungdomar med utländsk bakgrund och också bland deras föräldrar (Eyrumlu 1992, Knocke & Hertzberg 2000, Sternudd 2000).

Del II: Intervjustudien – Karriärvägar för ungdomar med utländsk bakgrund

Ungas sociala och yrkesmässiga etablering tenderar att skjutas framåt på livslinjen genom längre tid i utbildningssystemet, svårigheter att få egen bostad och längre startsträckor för det första jobbet (Abrahamsson 2002). För dagens unga har också utbildning blivit än viktigare för att kunna etablera sig på en arbetsmarknad med allt högre kompetenskrav. Aldrig tidigare har det varit så viktigt som i dag med en bred allmän utbildning som grund för livslångt lärande och flexibel arbetsmarknadskompetens (se t.ex. Lpo94, Lpf94). Samtidigt garanterar en utbildning inte en fast etablering på arbetsmarknaden, utan dagens ungdomar får i allt högre utsträckning vara beredda på att deras karriärvägar innebär krokiga vägar som kan gå fram och tillbaka mellan olika former av arbete, arbetslöshet och olika utbildningar (Jonsson 1999).

Individens karriärvägar är således många gånger långt ifrån enhetliga, självklara eller linjära vägar. Ungdomars karriärvägar och karriärval inrymmer också en rad av komplext sammanvävda faktorer ur olika sociala och kulturella sammanhang. I ungdomars karriärval speglas bland annat inflytande av familj och vänner, sociala kontaktnät, institutionella praktiker och samhällsligt klimat och värderingar. Samtliga sådana relationer influerar val av utbildning och arbete och är inte minst en del i individens identitetsskapande. Ungdomars karriärval påverkas således av strukturella villkor samt av individuellt handlingsutrymme, vilket i sin tur kan vara avgränsat av existensbetingelser påverkade av etniska, köns- och klassmässiga ramar (jfr Banks m.fl. 1992). Studieförlopp och gymnasiestudier har exempelvis ett tydligt samband med individens socioekonomiska position och föräldrars utbildning. På sådant sätt inverkar den position och det sociala sammanhang individen befinner sig i på dennes aspirationer och valmöjligheter. Statistik visar att ungdomar med utländsk bakgrund i större utsträckning sammantaget har en lägre utbildningsnivå än ungdomar med svensk bakgrund, bland annat beroende på att de förra i mindre utsträckning går vidare till gymnasiestudier och i mindre utsträckning fullföljer sådana. Mycket av skillnaderna kan dock förklaras utifrån socioekonomisk bakgrund, vilket i sin tur visar att ungdomar med utländsk bakgrund har sämre förutsättningar än ungdomar med svensk bakgrund. Ungdomars val och motivation att satsa på utbildning påverkas också av föräldrarnas möjligheter och den avkastning som föräldrarna haft på sina utbildningsinvesteringar (Arai, Schröder, Vilhelmsson 2000). Phil Hodgkinson m.fl. (1996) betonar påverkan över generationer och menar att ungdomars möjligheter och karriärval ofta tolkas i ljuset av tidigare erfarenheter: »...horizons for action are often based on interpretations of the present made in the light of past experiences, as young people and their parents try to make sense of current labour market opportunities through experience of past situations...« Ungdomars karriärval och strategier baseras således på individuella erfarenheter och aspirationer men relaterar också till föräldrarnas socioekonomiska position, de tolkningar föräldrar gör av sina erfarenheter, såväl som till den sociala kontext ungdomarna befinner sig i.

Studiens syfte och genomförande

Antagandet för studien är att ungdomar som väljer utbildnings- eller arbetsalternativ gör det under påverkan av olika aktörer – i privata och offentliga sammanhang – samt institutioner och sociala praktiker som utgör ramar för inflytande. I ett sådant förhållande kan ungdomars relation till deras sociala omgivning; familjer, sociala gemenskap, vänner, föreningar, skola, institutionella praktiker, lokal miljö och »hemland« bli viktig. Syftet med föreliggande empiriska studie är att försöka synliggöra *några* av de processer under vilka ungdomar formulerar sina framtida karriärvägar och karriärval, sina strategier och orienteringar i fråga om utbildning och arbete efter studentexamen. Ambitionen är således att studera hur ungdomar med utländsk bakgrund gör sina val till vidare utbildning eller arbete och under vilken *påverkan* och utifrån vilka *villkor* samt *aspirationer* och *föreställningar* som dessa val sker. I de följande kapitlen lyfts några av de processer som tycks inverka på ungdomarnas karriärvägar fram; ungdomarnas framtidsplaner och hur föräldrarna sägs inverka på ungdomarnas karriärval, hur samspel mellan olika sociokulturella sammanhang inverkar på deras framtida aspirationer och orienteringar i karriärval samt hur olika former av exkluderingsprocesser tycks inverka på deras upplevda handlingsutrymme för karriärval.

Denna intervjustudie baseras på mitt pågående avhandlingsarbete som också det handlar om karriärvägar och karriärval för ungdomar med utländsk bakgrund. Empirin för min avhandling, tillika empirin som ligger till grund för föreliggande studie, baseras på mitt fältarbete som pågick drygt två terminer i två avgångsklasser på en gymnasieskola i Stockholm. Som metod för fältarbetet har jag använt mig av deltagande observationer – där jag har följt med två klasser av elever under deras skolvardag samt haft mer informella samtal med dessa – och intervjuer – där jag har intervjuat eleverna i deras skolmiljö. Jag valde att utföra mitt huvudsakliga fältarbete i en klass som läser samhällsekonomiska programmet samt i en klass som läser handels- och administrationsprogrammet, för att få en spridning i studie- respektive yrkesförberedande program. Intervjuer har genomförts med eleverna i dessa två klasser, främst har eleverna med utländsk bakgrund intervjuats – de var i majoritet i bägge klasserna – men även ett antal elever med svensk bakgrund har intervjuats. Deltagande observationer, över vilka jag har fört löpande fältanteckningar, har genomförts i den undervisning som eleverna haft, samt i övriga lokaler som eleverna vistats i, såsom café, matsal, bibliotek och korridorer. Under skoldagarna har jag således fokuserat på elevernas skolvardag, följt med dem och samtalat med dem. Observationer av själva lärarundervisningen samt samtal med lärarna har haft underordnad prioritet, då eleverna stått i fokus. Samtidigt har fältarbetet, som sträckte sig över närmare två terminer heltid, gett mig en vid inblick i skolans praktik som helhet. Denna inblick och kunskap är i sig något som måste ses som en viktig del för förståelsen av de enskilda intervjuerna med ungdomarna. Att jag under en längre tid har befunnit mig i elevernas skolvardag är också en faktor som har präglat intervjuerna, genom öppenhet, återkommande samtal och en delvis gemensam erfarenhet av aktuella händelser i skolan.

Följande studie baseras på en avgränsad del av mitt empiriska material. De intervjuer som valts ut till denna studie, speglar ett försök att ge ett jämnt och rättvisande urval av min totala empiri; intervjuer och fältobservationer. I föreliggande studie får vi således genom intervjumaterialet

möta 20 gymnasieungdomar som samtliga går sista året på gymnasiet, hälften av dem går det yrkesförberedande handelsprogrammet och den andra hälften går det studieförberedande samhällsekonomiska programmet. Av de 20 ungdomarna är tio tjejer och tio killar, jämnt fördelade avseende studieprogram. Vad gäller etnisk bakgrund har sex av ungdomarna turkisk bakgrund, fyra har kurdisk bakgrund, fyra ungdomar har bosnisk bakgrund och resten av de sex ungdomarna är födda eller har föräldrar födda i Somalia, Afghanistan, Italien, Syrien, Libanon och Angola. Majoriteten av ungdomarna är födda i Sverige medan några av dem kommit hit som barn eller ungdomar. I den empiriska framställningen har ungdomarna av-identifierats och fått fingerade namn, i syfte att bevara deras anonymitet.

Perspektiv och utgångspunkter

Vad betyder val av karriärväg och hur formas ett val till ett individuellt sådant? För att närma sig en sådan fråga som också inbegriper individers strategier och orienteringar är förhållandet mellan individ och sociala sammanhang viktigt. Föreliggande studie har en socialkonstruktivistisk ansats och tar sin utgångspunkt i hur olika sociala, ekonomiska och kulturella bakgrundsfaktorer och sociala livssammanhang som unga människor befinner sig i, ger specifika förutsättningar som möjliggör eller begränsar dem att ta del av, investera i och utnyttja vissa former av resurser. Det innebär att utbildnings- och yrkesaspirationer/val alltid måste ses i ljuset av samhälleliga möjlighetsstrukturer, individens existensbetingelser, individuell agens, reellt och upplevt handlingsutrymme. *Karriär* förstås här som en övergång eller passage mellan olika status och faser i livet, och en individs karriärutveckling ses också som en livslång process som inte bara är avgränsad till arbetslivet. Karriärbegreppet kopplar även samman individens liv med det organiserade livet och institutionella strukturer. Karriär har således att göra med yttre förflyttningar, övergångar mellan olika status, och den relaterar även till inre processer och individens förändringar i självbilden. Hodkinson m.fl. (1996) talar om *careership*, vilket bygger på uppfattningen att en karriär, i termer av identitetsutveckling, formas av individen samtidigt som den är begränsad eller möjliggjord av de historiska, sociokulturella och ekonomiska kontexter som individen lever i. Jönsson och Trondman m.fl. (1993:20) anlägger ett liknande perspektiv och menar att:

Ungdomarnas skilda medvetandeformer och handlingsstrategier måste ses i relation till de existensbetingelser under vilka de växer upp och ungdomarnas existensbetingelser måste å andra sidan också ses i ljuset av ungdomarnas egen självförståelse liksom i relation till deras val av handlingar i vardagen. (Jönsson, Trondman m.fl. 1993:20.)

Val och strategier säger i sig då även lika mycket om de villkor som bidrog till att skapa dessa, och för att förstå sådana val måste man se till individens livsvillkor och de samhälleliga möjlighetsstrukturer som omgärdar det (Trondman & Bunar 2001). Med en sådan utgångspunkt blir ambitionen med denna studie att få inblick i hur processer mellan samhälleliga möjlighetsstrukturer (där kön, etnicitet, ålder och socioekonomisk position blir faktorer som sätter ramar för individerna) och individuell agens samspekar, med uttryck i de karriärval ungdomarna formulerar.

Syftet med studien är självfallet inte att ge en heltäckande eller representativ bild av »gruppen«, något som skulle vara empiriskt genomförbart utifrån det kvalitativa tillvägagångssättet samt omöjligt att fånga då gruppen »ungdomar med utländsk bakgrund« är ytterst heterogen med avseende på socioekonomisk position, kön, etnicitet, migrationsaspekter etc.

Hur kan då denna studies analyser och konklusioner förstås? Även om det inte går att ge en »heltäckande«, representativ bild eller slå fast något entydigt »resultat« ifråga om ungdomars karriärvägar, så säger oss ungdomarnas individuella berättelser något. Dessa berättelser ger inte bara en inblick i individuella livsöden och individuella formuleringar av karriärval, utan det sätt på vilket ungdomarna konstruerar sina berättelser om sitt liv och karriärval kan ge en inblick i vidare samhälleliga sociala och kulturella sammanhang. Med andra ord; en individuell berättelse ska därför inte bara ses som en enskild utsaga utan kan ses som »ett material där människans samtidiga individualitet och kollektivitet artikuleras och utgör på så sätt en länk mellan individen och de större sociala, historiska och diskursiva sammanhang som omsluter henne« (Fägerborg 1999). Det innebär att ungdomarnas berättelser blir en källa till *förståelse* av såväl individuella som vidare samhälleliga sociokulturella sammanhang. På så sätt, vilket statistiken inte förmår på samma vis, går det att komma åt sådana frågor som till exempel vad etnicitet, delaktighet, utanförskap osv. kan betyda för karriärvalen. Trots komplexa individuella erfarenheter och ambitioner tangerar ungdomarnas berättelser varandra i flera aspekter – och visar även likheter med tidigare forskning – och detta gör att berättelserna också säger oss något om det samhälle vi lever i.

Ett sådant perspektiv på ungdomarnas berättelser/intervjuer är inspirerade av Floya Anthias perspektiv på narrativ (berättande), utifrån vilket hon talar om *narratives of location and positionality*. Anthias (2002:499) skriver att »...the narrative is also both a story about who we identify with (a story of identification) and is also a story about our practices and the practices of others, including wider social practices and how we experience them«. Varje berättelse om en individs plats i en social kontext skapar en berättelse om lokalisering och identifikation. En individuell berättelse måste även förstås intersubjektivt utifrån kollektiva berättelser omkring oss; såväl från diskurser, representationer och normativa system som från familj och betydelsefulla andra. Varje berättelse är också en berättelse om »time and space«, genom att den relaterar till och konstruerar en historia och en social plats. Anthias (2002) betonar vidare att berättelser ger en inblick i hur berättaren artikulerar och gör sin placering begriplig i den sociala ordningen. Det innebär också att berättelsen måste ses som en form av socialt agerande. Genom att studera narrativ som socialt agerande förstås individen därmed som aktivt handlande, samtidigt som detta handlande förstås i relation till den omkringliggande sociala kontexten.

Karriärvägar – egna aspirationer och framtidsplaner, föräldrarnas position och påverkan

Intervju med tre tjejer på handelsprogrammet, några dagar innan studentexamen:

G: Ååååh, gud vad kul med studenten!!

N: Alltså jag tycker inte att det är värsta kul för att dagen efter är jag arbetslös, eller samma dag!

*M och G: *Skrattar*....*

N: Vet du, det var en kille och han bara 'varför är ni så jävla glada för?' Han bara 'dom som har tagit studenten, ni vet i varje fall att dom flesta är arbetslösa dagen efter'.

M: Jaaa (med allvarligare ton nu)

G: Det är sant, alltså fan, man vill ändå inte...på nåt sätt så ser jag inte ens upp till det där jävla utspringet, jag vet ändå arbetslös! Då har du ingenting!

M: Alltså jag är glad att jag har tagit studenten, stolt. Det är såhär 'yes!'.

G: Att man har kommit såhär långt, jaaa...

N: Jaa, verkligen....

Citat av de tre unga tjejerna kan ses som ett exempel på den dubbla känsla som kan följa på steget från gymnasiet och steget in i en framtid som kan te sig ganska osäker. Studentexamen kan väcka positiva känslor, som stolthet och glädje över att man har klarat sin gymnasieutbildning. Samtidigt innebär den ett kliv från en relativt säker sysselsättning och position som elev till en framtid som kan te sig mer eller mindre osäker, i fråga om man kommer att få ett arbete eller kommer att ansluta sig till den relativt stora gruppen unga arbetslösa, om man kommer in på någon utbildning eller om ens betyg är för låga.

I dag fullföljer drygt 70 procent av alla ungdomar inom fem år sin gymnasieutbildning och erhåller slutbetyg (Skolverket 2005:114), för att därefter göra sina karriärval; främst i fråga om man ska studera vidare eller gå ut på arbetsmarknaden. Arbetsmarknads- och utbildningsvägarna i dag har blivit allt mer komplexa och är därför också svårare för ungdomar att förhålla sig till (Jonsson 1999). Man talar om en förlängd »övergångstid« mellan utbildning och arbete. Unga människors etablering i arbetslivet sker allt högre upp i ålder, detta till följd av bland annat en allt längre utbildningsperiod för unga människor, hög ungdomsarbetslöshet och en längre tid på en ungdomsarbetsmarknaden med osäkrare anställningsformer (Arnell Gustavsson 2003). Som Jonsson (1999) skriver så befinner sig unga människor i en period i livet där man går fram och tillbaka och kors och tvärs mellan utbildning och arbete, arbetslöshet och arbetsmarknadsåtgärder, utlandsvistelser eller helt annan sysselsättning. Vad unga tror att de kommer att göra efter gymnasiet tycks också vara väldigt beroende av situationen på arbetsmarknaden (Ungdomsstyrelsen 2003a). Att studera vidare i minst tre år på universitet eller högskola är vad flest 16–19 åringar tror att de kommer att göra direkt efter gymnasiet. Det näst vanligaste svaret på vad de tror sig göra efter gymnasiet är att de kommer att åka utomlands ett eller två år. På delad tredjeplats kommer planer på att »prova på olika arbeten under några år oavsett yrke« samt planer att »söka ett arbete att satsa på in-

för framtiden«. Skillnaderna mellan kvinnor och män är inte så stor bland unga födda i Sverige, i olika kommuner eller regioner. Unga födda utomlands, speciellt kvinnor, tror däremot i högre grad än någon annan grupp att de kommer att studera vidare minst tre år på högskola direkt efter gymnasiet.

Som en följd av en allt längre utbildningsperiod kommer unga människor ut på arbetsmarknaden allt senare. Samtidigt är frågan hur väl man kan gardera sig mot arbetslöshet och om vidare utbildning leder till en önskad »karriär«. Salonen (2003) menar att för dagens unga framstår en högre utbildning i sig allt mindre som en garant för en trygg etablering och försörjning, och Jonsson (1999) skriver ifråga om ungas livsprojekt att:

/.../ själva grundvillkoren för att kunna försörja sig är på väg att uppluckras och förändras så till den grad att det kan antas vara ovanligt vanskligt för de unga vuxna som idag ska välja utbildning och söka försörjningsmöjligheter att kunna lita på att någon plan eller strategi leder till önskad utdelning och livssituation. (Jonsson 1999.)

Vidare betonar Jonsson att samtidigt som det är svårt att göra strategiska och realistiska bedömningar angående framtiden, på grund av den snabba strukturomvandlingen i samhället, så får ungdomar allt mindre stöd och vägledning av samhällets institutioner. Istället blir ungdomar mer hänvisade och uppmuntrade att göra egna bedömningar, ta mer personligt ansvar och utgå ifrån sina egna val.

I följande kapitel ges en beskrivning av de intervjuade ungdomarnas framtidsplaner, av vad de avser att göra efter gymnasiet. Vad som blir tydligt är hur ungdomarna på såväl handelsprogrammet som samhällsekonomiska programmet framhåller vikten av utbildning. Hur de förhåller sig till en sådan »vetskap« varierar dock. Det blir även tydligt hur eget företagande formuleras som ett framtida alternativ, dock skiljer sig anledningarna till ett sådant val åt. Då föräldrars socioekonomiska position, utbildningsnivå samt arbetsmarknadsetablering visar sig ha samband med barnens studieaspirationer och karriärvägar ges i kapitlet en kort inblick i föräldrarnas utbildnings- och arbetsposition.

Framtidsplaner för ungdomarna på handelsprogrammet

Av ungdomarna som intervjuats på handelsprogrammet har fyra turkisk bakgrund, två har kurdisk bakgrund, en har syriansk bakgrund, en libanesisk bakgrund, en av ungdomarna har själv invandrat från Somalia och en har invandrat från Afghanistan. Utifrån de tio ungdomarnas beskrivningar av sina föräldrars utbildning och arbete blir det tydligt att nästan ingen av föräldrarna har högre utbildning från hemlandet eller Sverige. Majoriteten av ungdomarnas fäder arbetar i dag i restaurangbranschen, antingen som restaurangägare eller som anställd. De andra fäderna arbetar med andra serviceyrken alternativt läser på Sfi. Endast en av tjejerna har en far som har universitetsutbildning och han arbetade som journalist i Turkiet. I Sverige arbetar också han som restaurangbiträde. Av mödrarna är det ingen som har högre utbildning än grundskola eller gymnasium från hemlandet. Av mödrarna är i dag tre hemmafruar, en är sjukpensionär och två studerar på Sfi. De som arbetar har jobb inom service- och restaurangbranschen eller industriarbete. Det

blir sammantaget tydligt hur samtliga ungdomar, förutom de två vars båda föräldrar studerar på Sfi, har en förälder som arbetar inom restaurangbranschen. Hur ungdomarna relaterar till sina föräldrars arbetsmarknadsposition och utbildningsnivå samt hur föräldrarnas erfarenheter av sådana positioner inverkar på aspirationer för barnen syns genomgående i intervjuerna. Detta kommer att behandlas ur olika infallsvinklar i de följande kapitlen.

I intervjuerna med eleverna på handelsprogrammet blir det tydligt hur samtliga tjejer och killar säger sig ha högre ambitioner är att »stå i butik och slita hela livet«. De flesta av ungdomarna har erfarenheter av olika former av butiksarbete både genom deras APU-praktik samt genom deras extraarbeten. Strategierna för att i framtiden ta sig ifrån butiksarbete ser dock olika ut mellan ungdomarna, speciellt om man jämför mellan tjejerna och killarna. Tjejerna betonar tydligare än killarna att de vill satsa på någon form av vidareutbildning. De fem handelstjejerna – samtliga är födda i Sverige; två med turkisk bakgrund, en med kurdisk bakgrund, en med syriansk bakgrund och en med libanesisk bakgrund – säger alla att de vill utbilda sig vidare efter handelsprogrammet. De vet inte riktigt vad de vill utbilda sig till men samtliga betonar hur viktigt det är med utbildning och de ser utbildning som ett sätt att undgå att »fastna i en butik hela livet«. Samtidigt säger de att de kan arbeta något år för att spara ihop pengar. Tjejerna vet vad det innebär att arbeta i butik, då de har erfarenheter både från sin APU samt från extraarbeten. Alla arbetar extra antingen i butiker eller inom vården. Mariam berättar att det är hennes senaste erfarenheter av APU-praktik på ett större möbelföretag som inverkat på hennes beslut att läsa vidare i någon form:

Eee, jag vet inte... faktiskt så sa jag så här för ett tag sedan innan praktiken, att: 'ussh, efter skolan ska jag inte plugga mer, jag ska jobba och inte plugga mer', men nu efterhand, efter jag har stått här i fyra veckor så känns det så här att 'nä, jag kanske ska plugga vidare'. Men jag visste ju att den här tanken skulle komma också, och då sa jag så att man måste ju bli sugen på att plugga igen och nu när jag tänker efter, varför stå bara såhär... efter skolan om inte jag ska plugga nåt mer, säg att jag skulle få jobb här, ska jag stå såhär i butik varje dag? Dag in och dag ut, resten av livet? Det går inte, det går inte, nej, nej...jag måste göra nåt med mitt liv...

Att utbilda sig behöver dock inte innebära studier på högskole- eller universitetsnivå. Mariam och Nizrin talar om att tjäna ihop pengar för att gå någon form av utbildning inom skönhetsvård eller frisörutbildning. Mariam skulle också vilja arbeta med inredning. Fatima säger att hon skulle kunna arbeta i butik ett tag för att tjäna ihop pengar, men att hon sedan vill studera. Hon har dock inga direkta planer på vilken sorts utbildning och för henne tycks utbildningen ses som något man bör ha med i framtidsplanerna. Gabriella är den som är övertygad om att hon ska vidareutbilda sig och hon är också den som känner mest press från familjen. Hon funderar på att antingen utbilda sig privat till hudterapeut eller gå en ettårig tandsköterskeutbildning. Gabriella resonerar så här:

Jag skulle kunna köra en sån här hudutbildning, jag tycker att det är kul, jag har alltid tyckt det har varit kul att pyssla och är mån om utseendet. Så det skulle vara kul men vi får se om det blir några hopsparade slantar. /.../ Men min syster säger att 'försök, för att jag vet att du kommer att ångra dej annars' och jag vet liksom själv att

mycket av det hon säger stämmer, för att jag kommer en vacker dag att känna att 'gud, jag vill inte arbeta i butik'. För hon säger ju det att när du har slitit i butik sen 14 års ålder.... Men den här intensiva ett-års-tandsköterskeutbildningen.../.../...Jag tror att det kommer att bli det här med tandsköterska, det tror jag. Det tror jag för att jag måste ta tag i nåt, och jag måste själv kunna känna att jag har en utbildning./.../ Pappa är inte så himla brydd, han klagar aldrig eller nåt. Men mamma är väldigt sådär, hon har ju inte fått plugga själv och inte pappa heller, så därför är hon mycket sådär, att jag ska försöka. Kanske inte fyra år som syrran, men försöka ett år åtminstone, 'en ettårig, bara du har en akademisk utbildning, för att det kommer att ge dig så mycket, du kommer att känna av det sen, vilken nytta du kommer att ha av den'. Jo, men.... en utbildning det är framtiden, det vet vi själva.

Gabriella upplever att det är hennes syster, som själv studerar på universitet, samt hennes mamma, som inte själv haft möjlighet att utbilda sig, som uppmanar Gabriella att studera vidare. Själv är hon osäker på om hon vill utbilda sig till hudterapeut eller tandsköterska. Om Gabriella skulle bestämma sig för att utbilda sig till hudterapeut så skulle hon vilja driva en egen salong i framtiden. Samma tankar går även igen hos Mariam och Nizrin, de skulle kunna tänka sig att bli egna företagare inom skönhets- och frisörbranschen. De betonar att de genom sin handelsutbildning fått inblick i vad det innebär att driva eget företag och de är också noga med att poängtera att det krävs mycket kunskaper och resurser för att starta eget. Därför talar de om detta alternativ som ganska avlägset men dock som en framtidsplan. Också Özlem talar om att driva eget företag. I hennes fall är det dock hennes far som vill köpa henne ett café som familjen skulle driva tillsammans. Själv vill hon absolut inte arbeta i ett café utan hon planerar att läsa upp sina betyg på Komvux för att senare antingen läsa dataanimering på universitetet eller utbilda sig till tandhygienist.

Handelstjejerna tycks pendla i sina framtidsplaner, de betonar alla vikten av högre utbildning på universitet och högskola. Samtidigt har de också som alternativ att gå privata utbildningar inom skönhets- och hårvård och kanske starta eget företag i framtiden. De är överens om att de inte vill arbeta som butiksbiträde hela livet, då det är ett för monotont och slitsamt arbete och de betonar också hur deras föräldrar uppmanar och uppmuntrar dem att studera vidare. Föräldrarnas uppmuntran kan i detta fall förstås som vad Hilding (2000) kallar »Riktad och utbildningsmedveten uppmuntran« – där utbildning inte bara ses som en möjlig väg utan ses som en förutsättning för ett bra liv. Samtidigt som föräldrarnas uppmuntran kan ses som »utbildningsmedveten uppmuntran«, så är uppmuntran från föräldrarna inte inriktad på någon specifik utbildning, huvudsaken tycks vara att det är någon form av högre utbildning. Vikten av att barnen ska utbilda sig tycks också oftast ställas i relation till föräldrarnas utbildnings- och arbetsmarknadsposition (jfr Knocke och Hertzberg 2000). De föräldrar som har arbete, har samtliga vad som kan ses som lågstatusarbete, ofta i restaurangbranschen. Ingen av föräldrarna sägs önska ett sådant jobb till sina barn. Att deras döttrar ska utbilda sig tycks också handla om att de ska ta tillvara de chanser som föräldrarna själva aldrig fick. Utbildningschanserna i Sverige kontrasteras också mot hemlandet begränsade utbildningsmöjligheter.

Någon form av vidareutbildning ses inte som ett alternativ för killarna på handelsprogrammet i lika stor utsträckning. Däremot tycks killarnas be-

skrivningar av föräldrarnas uppmaningar om utbildning likna tjejernas berättelser som föräldrarnas önskemål. Asad, som kommer från Afghanistan, valde att läsa handelsprogrammet för att han ville bli egen företagare, men har nu ändrat sig. Han är den ende av de fem killarna som har planer på att inom en snar framtid vidareutbilda sig. Efter gymnasiet ska han läsa matte på Komvux, för att kunna söka in på universitetet och läsa företagsekonomi. Ali, som invandrat från Somalia, säger att han valde handelsprogrammet för att hans föräldrar ville det. Ali hoppas att efter studenten få jobb på sin praktikplats för att kunna tjäna ihop lite pengar. I framtiden vill han inte bo i Sverige utan han vill helst bo i Saudiarabien där han hoppas kunna studera islam och senare få en universitetsutbildning.

De tre killarna, Omed, Tahir och Khalid, med turkisk respektive kurdisk bakgrund, är de som ger starkast uttryck för ett missnöje med handelsprogrammet. De är besvikna över att deras utbildning endast riktar sig mot ett framtida arbete som butiksbiträde. Liksom Asad säger de att de önskat att programmet gett kompetens för »bättre arbeten« inom marknadsföring, administration eller »större försäljningsjobb«. Att stå i en butik resten av livet vill de inte göra, som de själva uttrycker det. Det har bland annat att göra med att de redan arbetar extra inom livsmedels- butiks- eller restaurangbranschen. De tycker sig alla kunna butiksarbete vid det här laget och har därför siktet inställt på något bättre försäljningsjobb. Eget företagande beskrivs också vara ett framtida alternativ. Helst vill de driva eget företag inom bilförsäljningsbranschen men de talar om att de antagligen kan komma att starta eget inom restaurangbranschen. Ingen av de tre killarna med turkisk respektive kurdisk bakgrund säger sig vilja studera vidare. De tror inte att en utbildningsinvestering leder till bättre inkomster och som de resonerar så har de inte sett några som gått en studieförberedande utbildning få jobb, inte heller har de sett universitetsstudier ge avkastning (jfr Eyrumlu 1992). De tycks primärt vara inställda på att tjäna pengar. De säger sig inte vilja arbeta i butik resten av livet men tycker ändå att handelsprogrammet är bra, då det ger ett yrke direkt. Alla tre har inom familjen erfarenheter av eget företagande i restaurangbranschen och de tycks sätta sina måttstockar för inkomster i jämförelse till hur mycket en egen verksamhet i denna bransch kan inbringa. Två av dem säger att:

T: Dom som läst Natur, vi ser hur dom moppar och städar på sjukhus.

O: Ja, det är många typ, vad heter det, i många tidningar att dom har sagt att, okej dom andra utbildningarna dom kanske är bättre för framtiden men just handel det ger ju nästan jobb direkt. /.../ Dom flesta dom får.....läkare dom får plugga i 20 år till, det är så, det finns överläkare som pluggar fortfarande.../.../ Dom kanske vill nå sitt mål, men ska man plugga hela livet, eller?? Det går inte... /.../Läkare och lärare till och med dom klagar på sina löner, så varför ska du gå och utbilda sig, fan, trettio år, och sen tjänar ingenting och sen går du på handels och tjänar lika mycket.....det är så, systembolagets VD tjänar mer än Göran Persson.....

T: Vadå, mina kusiner som äger restaurangen tjänar mer än både henne och Göran Persson, tror jag i varje fall... Vad tror, hur mycket tror du att dom tjänar i månaden?

O: Göran Persson, vad tjänar han? Över hundratusen, i alla fall...

T: Ja, det är mycket men okej då tjänar min kusin 70 000 kr i månaden på sin restaurang.

Omed berättar hur hans föräldrar egentligen vill att han ska studera vidare och få »så bra jobb som möjligt« men att han själv inte vill det. Tahir säger att hans föräldrar bara har som önskan att han ska ha ett bra jobb och ett bra liv. Han berättar att han tillsammans med sin fader och systrar ska starta ett café. Samtidigt sägs pappan inte riktigt vara tillfreds med ett sådant arbete för sin son, då pappan sägs veta med sig vilka nackdelar som restaurangbranschen medför i termer av hårt och slitsamt arbete. Det verkar som att Tahir själv helst vill arbeta med bilförsäljning, något »stort«, men att han tvivlar på att han ska få ett sådant jobb och därmed blir tvungen att gå in i restaurangbranschen. Detsamma gäller Omed och Khalid, helst vill de inte arbeta i restaurangbranschen men till viss del tror de att de ändå kommer att hamna där. Samtalen kring detta tema visar på en splittring i vad killarna egentligen tycks vilja och vad de säger sig se som realistiskt. Det som framställs som positivt med restaurangbranschen är att det ger bra inkomster, även om det kostar mycket arbetskraft, och att pengarna ger status, inte minst i Turkiet.

Många av tjejerna och killarna på handelsprogrammet säger sig vara besvikna på kunskapsnivån och innehållet i handelsprogrammet. Deras kritik att programmet nästan bara riktar sig mot service och i mindre utsträckning mot administrativa yrken, pekar mot att de tycks ha högre yrkesanspråk inför framtiden. Ungdomarna på handelsprogrammet har således högre ambitioner än att arbeta som butiksbiträden hela livet. Sådana aspirationer blir också synliga i föräldrarnas önskemål om barnens framtid och föräldrarna sägs önska att deras barn ska utbilda sig vidare alternativt få ett arbete som inte innebär så mycket slit och hårt arbete. Framtidsplanerna skiljer sig dock något åt mellan tjejerna och killarna, då tjejerna främst ser någon form av vidareutbildning som ett val inför framtiden.

Framtidsplaner för ungdomarna på samhälls-ekonomiska programmet

Till skillnad från de intervjuade ungdomarna på handelsprogrammet har de flesta av de intervjuade ungdomarna på samhällsekonomiska programmet (samek) föräldrar som har högre utbildning från hemlandet. Av de fyra bosniska tjejerna har samtliga en eller två föräldrar som är högutbildad, fyra föräldrar har själva ekonomisk utbildning från Bosnien och de andra föräldrarna har andra högre utbildningar.⁶ Endast en av de högutbildade föräldrarna har i Sverige ett jobb som motsvarar utbildningen – en av mödrarna är utbildad ekonom i Bosnien och arbetar här om lönechef på ett företag – de andra högutbildade föräldrarna arbetar inom olika typer av industriarbete. Killen som kommer från Angola har en mor med grundskoleutbildning som arbetar som undersköterska. Modern till den tjej som har italiensk bakgrund har universitetsutbildning och arbetar i Sverige som lärare i italienska och latin, pappan har också varit lärare i italienska på olika vuxenutbildningar men är nu sjukpensionär. Av de fyra

⁶ I intervjumaterialet visar det sig att samtliga av de intervjuade ungdomarna med bosnisk bakgrund har högutbildade föräldrar, vilket i jämförelse med statistiska kartläggningar inte kan ses som representativt för kategorin »ungdomar med bosnisk bakgrund«. Däremot kan intervjuerna möjligen säga något om hur barn till högutbildade resonerar, då ungdomarnas karriäraspirationer rimligtvis påverkas av föräldrarnas utbildningsnivå.

ungdomarna med turkisk respektive kurdisk bakgrund är två mödrar hemmafruar och en arbetar som restaurangbiträde. Ingen av dessa mödrar har arbetat i hemlandet och ingen av dem har heller högre utbildning. Av ungdomarna med turkisk respektive kurdisk bakgrund är det två som har fäder med högre utbildning. En är utbildad tandläkare i Turkiet, men i Sverige har han dock inte kunnat få arbete vilket resulterat i att både han och modern flyttat tillbaka till Turkiet, där fadern nu driver en tandläkarpraktik. En annan far är universitetsutbildad inom elektronik i Turkiet. Här i Sverige har han kört taxi och driver nu en restaurang.

Fyra av de fem tjejerna som intervjuats på samek-programmet kommer från Bosnien och den femte tjejen har föräldrar födda i Italien. Alla säger att de ska studera vidare på universitet. De önskar utbilda sig till civilekonom, lärare eller socionom, fastighetsmäklare, researrangör och jurist. Om de ska börja studera direkt efter studentexamen varierar dock. En av tjejerna antar att hon måste läsa upp sina betyg på Komvux och en annan säger att hon ska ta ett sabbatsår och att hon kanske kommer att ändra sina utbildningsplaner under tiden. Tjejerna tycks dock se det som en självklarhet att de ska studera vidare, även om vissa av dem tycks vara något osäkra på de utbildningsval som de antas ska göra efter studenten. Laura säger att hon skulle kunna tänka sig att fortsätta att studera ekonomi, men helst så skulle hon vilja studera till jurist. Helst vill hon studera i Italien, det land varifrån hennes föräldrar kommer. Hon tror att det är en realistisk och fullt möjlig utbildningsplan men hon bekymrar sig över hur en juristutbildning från Italien ska kunna gå att översättas och användas i Sverige. Selma som kommer från Bosnien säger att om man har gått ett studieförberedande gymnasieprogram så *måste* man vidareutbilda sig. Själv är hon besluten om att studera till civilekonom och säger att:

Jag har faktiskt sett gymnasiet som ett tvång och jag ser också universitetet som ett tvång, för jag har inget val, jag kan inte bli nånting efter det här gymnasieprogrammet. Vad ska jag få för jobb, ska jag sitta och jobba på ICA, då skulle jag lika gärna inte ens ha gått gymnasiet. Då är det helt onödigt. /.../ Jag tycker att det är otroligt viktigt att ha gått klart en utbildning, för sen kan du säga att du har gjort allt och sen inte fått chansen att få ett jobb. Men om du bara har gått klart gymnasiet så kan du inte klaga sen, för då är du inte värd ett jobb.

Det är genomgående i intervjuerna att ingen av tjejerna ifrågasätter vikten av utbildning. Självklarheten i att utbilda sig kopplar de också till att de har gått ett studieförberedande program. Utbildningen beskrivs av tjejerna som ett medel för att ha ett bra liv och som ett tecken på att man har lyckats. Utbildningen tycks också bli extra viktig just på grund av att man »är invandrare« (jfr Sternudd 2003, Ljung 2000).

Vad tjejerna har gemensamt är att de har föräldrar, åtminstone en, som är högutbildad. Tjejerna säger också att deras föräldrar uppmuntrar dem att studera vidare. Vad de studerar är inte det viktigaste, även om föräldrarna anser vissa yrken vara finare än andra. De tjejer som själva har en förälder som studerat ekonomi säger att föräldrarna uppmuntrar och inspirerar dem i den riktningen. Dock är det inget »måste« utan de får bestämma själva. Edisa berättar om sina föräldrars önskningsar:

Dom vill att jag ska plugga vidare för att dom anser att utbildning är viktigt för en person överhuvudtaget, att man känner att man har nånting eget, då har man ett diplom och då har man blivit en egen människa. Och dom tycker att det är viktigt, speciellt när man är i ett

främmande land, då betyder det nåt det som står på pappret, för att du har en utbildning och du har skaffat dig den och förtjänat den. Så dom vill att jag ska utbilda mig, bli en egen människa och ha det bra i livet.

Också Azita säger att hennes föräldrar vill att hon ska plugga vidare men de säger inte vad hon bör studera. Hon berättar att det var på grund av att hennes mamma var ekonom i Bosnien som hon valde samhällsekoniskt gymnasieprogram och på grund av att det är en utbildning som föräldrarna vet vad den innebär samt att utbildningen har status i Bosnien.

Av killarna i samek-klassen har de med turkisk bakgrund, Afir, Serkan och Osman, planer på att studera vidare. Deras diskussioner liknar mycket tjejernas beskrivningar om vikten av utbildning. Osman vill helst utbilda sig till civilekonom och om han inte klarar inträdeskravet där så vill han utbilda sig till polis. Ifråga om vikten av utbildning betonar han att det viktigaste är att ha ett bra liv och att man aldrig är utan pengar. Osman har under sin uppväxt med sin mor och sina syskon fått erfara vad det innebär att inte ha tillräckligt med pengar och han ser sin utbildning som ett medel för att aldrig hamna i den positionen igen. Serkan vill också vidareutbilda sig, antingen till gymnastiklärare eller till polis. Serkan gick på handelsprogrammet en första termin, men på inrådan av sin storebror bytte han till samek-programmet då det ger bättre möjligheter att studera vidare. Serkan säger att han därmed hela tiden haft ambition att studera vidare. Hans far samt hans bror, som läser till läkare utomlands, har uppmanat honom att studera vidare. Serkans far har en universitetsutbildning inom teknik från Turkiet men arbetar nu i Sverige som restaurangägare och tidigare som taxichaufför. Serkan berättar hur hans far framhåller sin egen position på arbetsmarknaden som ett avskräckande exempel och säger att Serkan måste plugga för att inte hamna där. Serkan jobbar helger i sin fas restaurang men han säger att syftet med arbetet är att han ska få lära sig vad det innebär att jobba i restaurangbranschen. Att han därmed ska inse att det inte är ett yrke för honom, då det är slitsamt och inte lämnar utrymme för socialt liv och familjeliv. Samtidigt verkar det som han trots allt ser restaurangen som ett sista alternativ, om de andra planerna skulle misslyckas. Också Sükur har en far som är delägare i en restaurang som Sükur arbetar extra i på helgerna. Till skillnad från Serkan säger dock Sükur att han tror att han kommer att arbeta i restaurangen efter studentexamen och han säger sig också ha ambition att senare själv bli egen företagare och köpa en kiosk. Sükur säger att hans föräldrar helst hade sett att han hade pluggat men att fadern trots allt inte har några invändningar mot att han fortsätter i restaurangbranschen. Eget företagande återkommer också i Afirs framtidsplaner, men som ett reservalternativ om han misslyckas med att ta sig in på universitetet. Afir berättar att hans far är utbildad tandläkare men inte fick arbete i Sverige, vilket gjorde att familjen tog beslutet att flytta tillbaka till Turkiet där fadern nu driver en tandläkarpraktik. Kvar i Sverige är Afir och hans storebror. Afir säger att hans far helst vill att han ska utbilda sig till tandläkare, något som Afir inte vill. Han har dock ambition att studera vidare, men vet inte till vad. Eftersom han har gått samek-programmet säger han att civilekonom är ett alternativ, längre har han inte kommit i sina framtidsplaner. Liksom Sükur har inte heller Bhrane, som kommer från Angola, planer på att studera vidare. Åtminstone inte inom de närmaste åren. Han vill i stället satsa på sin musikkariär och har planer på att försöka komma in i musikbranschen i London.

Killarna och tjejerna på samek-programmet har ganska likartade ambitioner inför framtiden, nästan samtliga vill studera vidare. Samtidigt som de säger sig ha sina framtidsplaner relativt klara, i termer av vilken utbildning de helst vill komma in på, blir det tydligt hur nästan alla även har alternativa framtidsplaner. Det handlar främst om att de har en annan utbildning som alternativ om de inte skulle komma in på sitt förstahandsval. För de tre killarna med turkisk bakgrund ses eget företagande i olika stor utsträckning som ett reservalternativ.

Sammanfattande diskussion

Ungdomarnas berättelser om sina framtidsplaner efter studentexamen visar på olika studie- och arbetsstrategier. För ungdomarna på handelsprogrammet är det tydligt att samtliga har högre ambitioner än att arbeta som butiksbiträden hela livet. Ambitionerna tycks konstrueras i kontrast till var man inte vill »hamna« och strategierna för att undgå ett sådant öde tar sig olika uttryck. De sträcker sig från att studera vidare på universitet till att bli egen företagare. I berättelser av ungdomarna på samek-programmet synliggörs hur många av dem anser att vidare utbildning är ett ofrånkomligt »måste« när man har gått en studieförberedande utbildning, och de säger att de redan när de valde ett studieförberedande program var inställda på att därefter studera vidare på universitet/högskola.

Också ungdomarna på handelsprogrammet förhåller sig till »vetskapen« om vikten av utbildning. Liksom många andra studier pekat mot (jfr Ljung 2000) förstås utbildning därmed som ett ytterst viktigt instrument för många av ungdomarna på de två programmen. I handelsungdomarnas berättelser kan man dock spåra något av vad Ljung (2000) kallar för broschyrspråk, »det låter som hämtat ur en broschyr hos SYO-konsulenterna«, när de formulerar att utbildning i sig är något som man *bör* investera i. Att ungdomarna uttrycker en medvetenhet om värdet av utbildning, innebär däremot inte att alla ser fortsatta studier som en del av sina framtidsplaner. Av dem som inte vill vidareutbilda sig, men är medvetna om utbildningens generella värde och status, tycks valet delvis bero på att man inte tror sig få en avkastning av utbildningsinvesteringen som motsvarar det antal år man investerat i utbildning. Killarna i handelsklassen visar på en medvetenhet om den allmänna synen på utbildningens värde men berättar samtidigt att de i sin bekantskapskrets inte har sett någon med utbildning som lyckats, och de anser att de i slutändan kan komma att tjäna lika mycket pengar på eget företagande i jämförelse med om de skulle studera ett antal år. Flera av killarna i både samek- och handelsprogrammet samt några av tjejerna på handelsprogrammet ser eget företagande som ett framtida reservalternativ.

Baserat på ungdomarnas egna beskrivningar av deras föräldrars utbildning och arbete blir det tydligt hur föräldrarnas utbildningsnivå skiljer sig mellan ungdomarna på handelsprogrammet och samek-programmet. Ungdomarna på handelsprogrammet ha överlag föräldrar med lägre utbildning medan föräldrarna till ungdomarna på samek-programmet har högre utbildning från hemlandet. Detta kan antagligen ha inverkat på valet av gymnasieprogram. Utbildningsnivåerna för föräldrarna skiljer sig således för ungdomarna på de två programmen, däremot tycks det inte vara lika stor skillnad i föräldrarnas arbetsmarknadsstatus i Sverige. Vad gäller föräldrarnas önsknings för sina barns framtid blir det tydligt hur nästan

alla ungdomarna på de två programmen betonar att deras föräldrar säger sig vilja att deras barn ska studera vidare. Det handlar främst om att föräldrarna sägs vilja att de ska skaffa sig en universitetsutbildning men att de inte har så stora krav på vilken typ av utbildning det blir. Några av ungdomarna säger att föräldrarnas råd handlar om att de ska ta tillvara på de utbildningschanser som Sverige erbjuder och de chanser som föräldrarna aldrig fick. Föräldrarnas råd beskrivs av ungdomarna också relaterat till föräldrarnas arbetsmarknadserfarenheter och vissa föräldrar beskrivs använda sin egen karriär, exempelvis som egen företagare i restaurangbranschen, som avskräckande exempel för att motivera sina barn till studier eller andra former av arbete. I flera av ungdomarnas berättelser om föräldrarnas råd kan man se spår av vad som kan tolkas en önskan om att ungdomarna ska få det bättre än föräldrarna, klättra uppåt i social position eller återupprätta den position som man en gång haft i familjen (jfr Hilding 2000, Knocke & Hertzberg 2000, Ljung 2000).

I detta kapitel har vi fått en snabb inblick i ungdomarnas framtidsplaner. Samtidigt är det självklart en förenklad bild. I ovanstående har också givits en kort beskrivning av hur föräldrarnas socioekonomiska position, erfarenheter, råd och uppmaningar tar sig uttryck i ungdomarnas berättelser. Sådana föräldraerfarenheter tydliggörs vidare i nästa kapitel, vilket behandlar karriärvägar ur ett »transnationellt perspektiv«, vilket öppnar upp för en förståelse av ungdomars karriärval relaterat till olika sociala sammanhang som sträcker sig utanför Sveriges gränser. Också i det sista kapitlet »Barrriärer för karriären« synliggörs hur föräldrarnas erfarenheter tolkas och har inverkan på ungdomarnas uppfattningar om arbetsmarknaden. I detta avslutande kapitel kommer frågorna att cirkulera kring ungdomarnas uppfattningar och erfarenheter av diskriminering, och fokus ligger på hur olika former av inkluderings-, men framför allt, exkluderingsmekanismer inverkar på ungdomarnas strategier och orienteringar.

Utbildningsaspirationer relaterade till sociala sammanhang

Det tidigare empiriska kapitlet pekar mot att föräldrarnas position på och erfarenheter av arbetsmarknaden på olika sätt inverkar på de råd och uppmaningar föräldrarna ger sina barn, och det är rimligt att anta att sådana också påverkar ungdomarnas karriärvägar i olika utsträckning. Detta överensstämmer med statistiska baserade studier som med tydlighet visar att studieframgångar och gymnasiestudier i hög grad beror på elevernas socioekonomiska bakgrund och föräldrarnas utbildnings- och yrkesposition. Resultaten visar dock på att detta samband måste nyanseras och att begreppet social bakgrund måste kontextualiseras och problematiseras. Bland annat pekar studier på att ungdomar födda utomlands och ungdomar födda i Sverige av utlandsfödda föräldrar i högre utsträckning än andra ungdomar uppmuntras till gymnasiestudier av sina föräldrar (Arai, Schröder, Vilhelmsson 2000:55; jfr Similä 1994:238). I realiteten går emellertid denna grupp ungdomar i mindre utsträckning än etniskt svenska ungdomar vidare till gymnasiestudier och slutför även i mindre utsträckning påbörjade studier (Arai, Schröder, Vilhelmsson 2000, Jonsson 2001). Ett exempel presenteras i Ungdomsstyrelsens rapport (2000), där

ungdomars framtidsplaner redovisas. Skillnaderna i framtidsvisioner är relativt stora och visar på en skiljelinje mellan ungdomar med inom- respektive utomnordisk härkomst. De senare anser i avsevärt större utsträckning att det är väsentligt att skaffa sig en högskoleutbildning (jfr Ungdomsstyrelsen 2003a, Jonsson 2001). Om framtidsvisioner jämförs med de reella studieframgångarna syns ett glapp, så till vida att det visar sig att ungdomar med utländsk bakgrund i minst utsträckning avslutat gymnasiet samtidigt som de har den starkast uttalade viljan och högst värdesätter en framtida högskoleexamen. Rapporten pekar på att dessa ungdomar har viljan och visionerna men av olika anledningar misslyckas med att förverkliga sina mål.

Ovanstående bild tyder på skillnader mellan studieambitioner och verkligt studiedeltagande. Men bilden pekar också på luckor i förklaringar, t.ex. vad gäller korrelationen mellan socioekonomisk position och studieambitioner. Det är viktigt att ta båda dessa indikationer på allvar. Vad gäller det senare sambandet pekar t.ex. statistiska resultat på att studieframgångar och ambitioner för elever med utländsk bakgrund i många fall inte »överensstämmer« med socioekonomisk position – eventuellt för att denna position relaterar till ett visst nationalstatligt sammanhang. Barn i familjer i hög socioekonomisk position har de högsta ambitionerna till specifika gymnasiestudier och högre studier m.m. Samtidigt syns ett brott i de statistiska tendenserna där barn med utländsk bakgrund även de uppvisar liknande tendenser vad gäller aspirationer till gymnasiestudier och högre studier – trots att de i Sverige inte kategoriseras som tillhörande någon högre socioekonomisk position. Detta kan indikera att om studieambitioner och framgångar endast härleds till föräldrarnas position i Sverige, så tydliggörs ett glapp i förklaringarna, vilket i sin tur stödjer utgångspunkten att även familjens sociala status och utbildnings- och yrkesposition från hemlandet måste tas i beaktande för förståelse av ungdomars karriäraspirationer och karriärval (Moldenhawer 2001, 2002). Det statistiskt »motsägelsefulla« resultatet kan därmed peka mot att socioekonomisk position samt utbildnings- och yrkesstatus måste förankras och förstås utifrån ett komplext samband mellan sociala sammanhang. Utbildningsaspirationer måste ses i ljuset av olikartade processer som griper in, exempelvis diskriminering, förutsättningar för genomförande, lönsamheten i utbildningsinvesteringen, migrationsprocessen samt inte minst de sammanhang som relaterar till individens/familjens »hemland« och positioner i detta. I SOU 2000:39 *Välfärd och skola* stöds detta antagande delvis. Där markeras att siffror i statistiska undersökningar som visar på studiedeltagande för elever med utländsk bakgrund i relation till bland annat familjens socioekonomiska ställning, kan vara missvisande. Sådant statistiskt material måste tolkas med försiktighet då skattning av familjens socioekonomiska ställning ofta är baserad på föräldrarnas yrkestillhörighet. Författarna menar att personer med utländsk bakgrund tenderar att vara i lägre yrkesposition än vad som kan förväntas av deras utbildningsposition och kompetens, vilket i sin tur kan leda till underskattning av faktorer i hemmet som har betydelse för utbildningsval och studieprestationer (jfr Ålund 1997). Similä (1994) benämner sådana processer *dekvalifikationsprocesser*, dvs. att dessa personer aldrig »när sin nivå«. Similä menar att en sådan dekvallifikationsprocess kan bero på att yrkeskunskaper från ett annat land är svårbedömda, inte konvertibla, att man inte kan språket, saknar sociala kontaktnät eller att det kan bero på diskriminering. Han skriver vidare att om en sådan dekvallifikation sker så kan hemmiljöns »kulturella

kapital« inom invandrarfamiljerna komma att underskattas när man utgår från familjens socioekonomiska position. Detta blir i sin tur ett problem, då det kan leda till att man riskerar att ge en alltför positiv bild av invandrarungdomarnas utbildningssituation (Similä 1994:235).

Det finns därmed anledning att anta att familjer med utländsk bakgrund inte sällan är i en sämre socioekonomisk position i Sverige än i hemlandet, vilket också kan resultera i en underskattning av faktorer i hemmet som har betydelse för utbildningsval och prestationer. En sådan aspekt kan, med bakgrund i generella teorier om samband mellan utbildning och socioekonomisk position, kanske *delvis* förklara varför ungdomar med utländsk bakgrund i större utsträckning uppmuntras av föräldrarna till högre studier samt i högre utsträckning anser att det är väsentligt att skaffa sig en högskoleutbildning. Detta borde i sin tur samtidigt kunna innebära att ungdomar med utländsk bakgrund skulle vara mer representerade i högre studier om man ser till sambandet mellan högre studier och social bakgrund. Så är dock inte fallet, snarare tvärtom.

Föräldrars utbildningsnivå från hemlandet måste därmed tas i beaktande för att förstå hur en sådan form av kulturellt kapital kan inverka på ungdomars utbildningsprestationer och val. Samtidigt som man kan anta att ungdomar påverkas av föräldrars utbildningsnivå och socioekonomiska position från hemlandet kan även andra former av värderings- och statussystem från hemlandet inverka på ungdomars karriärer. Ungdomar kan antas hämta influenser och resurser från flera sociala och kulturella sammanhang och skilda positioner i sådana sammanhang, samtidigt som de även är styrda av de olika sociala sammanhangens möjligheter och begränsningar.

Således är det inte bara föräldrarnas socioekonomiska position från hemlandet utan även utbildningens betydelse och yrkeshierarkier i hemlandet som måste beaktas vid en analys av ungdomars karriärvägar. Rimligen påverkas ungdomarna av olika värdesystem och statushierarkier som anknyter till skilda samhällseliga kontexter. Ett sammanhang från hemlandet kan förmedla visioner, förväntningar och kunskapsmässiga såväl som praktiska resurser med inverkan på karriärvägar. Ett sådant antagande kan ses mot bakgrund av att nationsgränser överskrids av olika former av kontakter och sociala nätverk, bland annat genom migration och globaliseringens ökade betydelse.

Trots att nationalstaten ofta kan ses som en mycket stark källa till identifikation, identifierar sig människor många gånger inte primärt med det land som de är bosatta i (jfr Cohen 1997, Werbner 2002). Av olika anledningar är nationen för många människor inte den mest betydelsefulla »föreställda gemenskapen« (Anderson 1993, 1996). Genom att människor identifierar sig och är lojala med olika sociokulturella sammanhang försvagas således nationalstatens gränser och dess legitimitet. Ur flera perspektiv talas det i dag om nationalstatens minskade makt. Castells (2000:253) menar till exempel att statens kontroll över tid och rum alltmer kringgås genom globala flöden av kapital, varor, tjänster, teknologi, kommunikation och information. Beck (i Vertovec 2001) betonar i sin tur hur nationalstaten är korsad och underminerad av transnationella nätverk med skilda utsikter vad gäller makt och orientering, och att sådana kan konkurrera med nationalstaten om makt och legitimitetsanspråk, genom att tillhandahålla alternativa handlingsramar för att organisera ekonomi, politik, kultur och socialt liv. Sådana sociokulturella processer, delvis uppkomna genom migrationsprocesser och transnationella nätverk, kan också ha inverkan på ungdomars karriärvägar, genom att erbjuda olika

former av alternativ, värderingar, orienteringar och strategier vad gäller utbildning och arbete. Exempelvis menar Faist (2000) att hänsyn måste tas till gränskorsande transaktioner och att transnationella nätverk skapar en mångfald av vägar öppna för migranter, vägar som inte alltid är knutna till en speciell plats. Därmed måste förståelsen utvidgas till att inbegripa processer av *border-crossing expansion of space* och Faist talar också i termer av *transnational social spaces* som är en kombination av nätverk, kontakter och positioner som sträcker sig över nationella gränser. Dessa *spaces* inbegriper dynamiska sociala processer och i dessa skapas och nyttjas också olika former av ekonomiska, sociala och kulturella resurser (Faist 2000:8). Transnationella nätverk och gemenskaper genom migration kan på så sätt ha betydelse för ungdomars karriärval, då delaktighet i sådana kan ackumulera, omsätta och omvandla olika former av kapital. I föreliggande studie är således ett transnationellt perspektiv relevant som ett instrument för att förstå relationen mellan olika lokala, nationella och transnationella sociala sammanhang, samt individers - identifikationsprocesser och formuleringar av karriärvägar och karriärval.

Karriärorienteringar och identifikationer över nationella gränser

I intervjuerna med ungdomarna blir det tydligt hur många av dem i talet om utbildning och arbete på olika sätt kommer in på utbildningens betydelse i »hemlandet«. ⁷ Detta kan exemplifieras med diskussioner om att föräldrarna egentligen sägs ha velat att deras barn skulle ha läst till yrken som läkare eller tandläkare, eftersom det är yrken som sägs ha hög status i hemlandet eller att föräldrarnas uppmaningar om utbildningsinvesteringar kontrasteras mot de begränsade utbildningsmöjligheter som finns i hemlandet. Det synliggörs också genom att ungdomarna själva »översätter« sina utbildningar efter »hemlandets måttstock« och utbildnings- och yrkesmässigt identifierar sig gentemot andra yrkeshierarkier än svenska. Det kan också ta sig mer konkreta uttryck, såsom att man vill vidareutbilda sig i något annat land än Sverige; i sitt »hemland« eller i ett tredje land, eller att man strävar efter vissa arbetsinkomster som man relaterar till framtida investeringar och status i »hemlandet«. Samtliga sådana diskussioner pekar mot ett analytiskt perspektiv som inte kan avgränsas till att försöka förstå ungdomarnas karriärvägar ur endast ett »nationellt svenskt perspektiv«, där fokus endast ligger på en svensk arbetsmarknad och en »svensk« karriärväg. Ett transnationellt perspektiv innebär här att man uppmärksammar hur ungdomars identifikationsprocesser och karriärvägar inte sällan sträcker sig utanför nationalstatliga gränser.

En aspekt av ett sådant transnationellt perspektiv betonas i Moldenhawers forskning. Moldenhawer (2001, 2002) fokuserar på samspelet mellan migration och utbildning utifrån transnationella utbildnings-

⁷ Begreppet *hemland* brukar generellt användas för det land som individen är född i. Vad som upplevs som hemland är samtidigt en subjektiv bedömning som har att göra med individuella identifikationsprocesser, var man känner sig hemmahörande, delaktig etc. De ungdomar som inte är födda i Sverige talar om det land som de är födda i och migrerade ifrån som sitt hemland. De ungdomar som är födda i Sverige talar i olika sammanhang om föräldrarnas hemland också som sitt hemland. Därav citattecknen kring ordet »hemland« i texten.

strategier bland pakistanska ungdomar i Danmark. Hon markerar att minoritetsgruppers relationer till värdlandet är påverkade av lokala migrationsstrategier, kontinuerliga förbindelser med hemlandet och av möjligheter i värdlandet. Inte bara minoriteternas position i värdlandet utan även deras socioekonomiska och kulturella position i hemlandet är en viktig faktor för de ungas framgång i utbildningssystemet. Vid studier av ungdomars utbildningsstrategier är det således alltför begränsat att endast fokusera på familjens sociala placering och utbildningsnivå i värdlandet, eftersom föräldragenerations relativa utbildningsnivå, sociala position och status i hemlandet inverkar. Ett transnationellt perspektiv är således avgörande för att förstå hur minoriteter uppfattar värdlandet och det nationella skolväsendet. Vid studier av huruvida transnationella nätverk/gemenskaper kan ha betydelse för pakistanska ungdomars skolstrategier, kommer Moldenhawer till resultatet att ungdomarna använder sig av och kombinerar resurser som korsar nationella och lokala gränser. Även ungdomars utbildnings- och yrkesval baseras primärt på professionens status i det transnationella nätverk de är en del av. Därmed, menar Moldenhawer, är de ungas utbildningsaspirationer i hög grad omfattade av den transnationella migrationstillvarons komplexa sammanhang och relationer (jfr Goldstein-Kyaga 1995). De pakistanska ungdomarna som Moldenhawer studerar förhåller sig ytterst strategiskt och pragmatiskt till skolgången i Danmark och relaterar sina insatser och prestationer till ett brett spektrum av meningsskapande aktiviteter. Moldenhawer (2002) menar att som medlemmar av transnationella migrantgemenskaper kommer ungdomarnas praktiker och upplevelser av skolan att vara strukturerade av och strukturerande för utbildningens meningsskapande roll i hemlandet och i värdlandet.

Hur värderingen av utbildning och specifika yrkesval relaterar till andra kontexter än ett svenskt sammanhang synliggörs i nedanstående dialog mellan tre tjejer med bosnisk bakgrund, Biljana, Edisa och Azita, som alla går det samhällsekonomiska programmet på gymnasiet. I intervjuerna blir det tydligt hur tjejerna förhåller sig till den statushierarki av utbildningar och yrken som de uppfattar finns i Bosnien. Samtidigt försöker de att »översätta« den svenska ekonomiutbildningen till bosniska förhållanden.

A: Om man gick till ekonom [i Bosnien] så visste man att man skulle få bra jobb.

B: Om man gick till ekonom i Bosnien, då var det bra. /.../

E: I Bosnien är det så att om nån frågar vad du pluggar med och du säger ekonomi då blir det såhär 'wow, vad bra«.

A: Jaa, det är så.

E: Men i Sverige kommer ju vem som helst in på samek. Det är ju enkelt här.

X: När ni åker ner dit och säger att ni läser ekonom....

A: Aaa, dom behandlar en som att man är smart.

E: Aaa, då ses man som smart.

B: Aaa, smart./.../

E: Jaa, men egentligen så är man ju dum i huvudet....

A: När dom frågar om mina betyg så vill jag byta samtalsämne.

E: Jag vet ju inte hur jag ska förklara för vi har ju ett annat betygssystem.

A: Om man säger till dom att man har trea i snitt, så blir det typ att 'vad dum du är'.

E: Nämen, det är ju bra för att ekonomiska programmet är svårt där nere (Skratt...)

B: Dom bara 'är det sant?'

Diskussionen fortsätter med att tjejerna konstaterar hur viktigt det är för föräldrarna att inför släktingarna i Bosnien framhålla att deras barn lyckas bra i skolan och att de går just på ett ekonomiskt program. Det är således inte bara tjejerna själva, utan även deras föräldrar som inför släkt och vänner betonar den ekonomiska utbildningen. Tjejerna säger att en ekonomiutbildning i Bosnien garanterar ett arbete och ger status. De konstaterar att de i Bosnien möts av beundran och respekt när de säger att de läser ekonomi, samtidigt så anser de själva att de undanhåller information om svenska förhållanden, då »vem som helst« kommer in på samhällsekonomiska programmet i Sverige. Betydelsen av att läsa ekonomiskt program samt vikten av att »lyckas« blir extra tydlig i relation till släktingar och bekanta i Bosnien, vilket manifesteras genom att mödrarna överdriver sina döttrars prestationer. Valet att efter gymnasiet ta ett sabbatsår ställs också i kontrast till vad som är vanligt förekommande i Bosnien, men här berättar Azita att hennes mamma försvarar ett sådant sabbatsår med att »man i Sverige ska ha ett litet uppehåll«. Man kan givetvis anta att det inte är ovanligt att föräldrar i allmänhet jämför sina barns prestationer sinsemellan och att alla föräldrar vill visa upp sina barns framgångar, också indirekt som ett tecken på ett gott föräldraskap. Samtidigt visar de tre tjejerna hur detta kan förstärkas när det handlar om »översättningar« mellan olika nationella sammanhang, både hur sammanhangen kan ge utrymme för viss »tolkningsfrihet« över olika sociokulturella kontexter samt att det i ett sådant migrations-sammanhang kan bli extra viktigt att ha lyckats. Migration till ett annat land kan minska en individs kapitalformer, inte minst det kulturella kapitalet, då utbildning ofta underkänns i ett annat nationellt sammanhang. Samtidigt kan migration till ett nytt land ge individen möjligheter till investering i nytt kulturellt kapital genom utbildning (jfr Moldenhawer 2001, 2002). Sådana möjligheter till buds i »det nya landet« kan göra att det ses som speciellt viktigt att »lyckas«. Samtalet mellan de tre tjejerna visar på hur deras handlingsutrymme och möjligheter till utbildning kontrasteras mot de begränsningar som sägs finnas i Bosnien och det bosniska utbildningssystemet, där alla inte har möjlighet att studera vidare:

E: Dom [föräldrarna och släkten i Bosnien] tänker såhär att, du är i ett främmande land och du kommer alltid att ses som en svartskalle...

A: Aaa, som en svartskalle i Sverige...

B: Och du har värsta möjligheterna i Sverige och...

E: I Sverige har du möjligheterna.

B: I Sverige har du möjligheter, och dom säger att 'du i Sverige du har möjligheter men vi här i Bosnien vi har inga möjligheter, och vi vill verkligen plugga och du som har möjligheterna du vill kanske inte'.

A: Alltså dom ger en skuld-känslor.

B: Och man bara 'okej, jag ska plugga vidare, låt mej va'. Och dom bara 'vad ska du bli?' och jag bara 'typ, ekonom, mäklare, städare'.

E: Alltså jag förstår hur dom känner. Alltså att man har möjligheter och utbildningen tar en långt i livet. Mina kusiner som bor i Slovenien, dom förstår oss i Sverige, dom vet hur det är, för att slovenerna ser dom som flyktingar för dom är ju bosnier. Dom ser inte dom som

människor, flyktingar är en dålig sak. Deras väg ut är deras utbildning som en väg ut och för en position i samhället....

B: Dom ska bevisa att dom kan...

E: Och dom vill att jag ska plugga här i Sverige för att vi betalar ingenting, egentligen så får vi allt gratis, böcker allt. Där måste man betala allt själv. Så då blir det så att 'varför ska du, alltså jag, förstöra för min egen del när man har möjligheten och allt. Du får egentligen din utbildning gratis och du får en bra position och bla bla bla... och ingen kan ta ifrån dig din utbildning och bla bla bla.'

X: Men era föräldrar diskuterar så eller dom där nere i Bosnien?

E: Mina föräldrar och mina släktingar där nere. /.../

A: Släktingarna ger en skuld känslor, kanske inte medvetet men genom deras tjat och att dom påpekar att man har det så bra för att man har kommit bort därifrån, då får man skuld känslor för att man har slappat så mycket här.

I jämförelserna mellan länderna och respektive utbildningssystem blir utbildning i Sverige än viktigare, just i relation till att tjejerna i Bosnien inte skulle ha haft dessa chanser. Föräldrarna är de som poängterar för sina döttrar att de måste ta tillvara på möjligheterna till utbildning som Sverige ger. Samtidigt betonas denna position och möjlighet även av släktingar i Bosnien. Tjejerna säger sig uppleva skuld känslor och press från sådana diskussioner som handlar om att de som är i Sverige inte tar tillvara på sina möjligheter medan de som »blev kvar« i Bosnien skulle vilja studera men inte har möjligheterna. Samtidigt är diskussionen mellan tjejerna ett av flera exempel på hur den tillskrivna etiketteringen »svartskalle« kan komma att inverka på deras aspirationer och karriärvägar. Talet om och vikten av utbildning måste således också ses i relation till den position de tillskrivs samt placeras i som invandrare. Utbildningen tycks anses vara än viktigare just på grund av att de som invandare måste kämpa hårdare för att få en position i samhället och utbildningen tycks av föräldrarna ses som det som kan ta dem från den position som de upplever sig placerade i.

Liknande diskussioner återkommer när tre tjejer, Nizrin, Gabriella och Mariam, på handelsprogrammet jämför sin utbildning och sitt yrke med professionen i Turkiet, Libanon och Syrien. Här i Sverige anser de sig ha fått bekräftat att handelsprogrammet innebär att man antagligen kommer att arbeta som affärsbiträde i någon butik, en syssla som de alla tre är väl bekanta med sedan tidigare extraarbete och APU-praktik. När de däremot ska presentera sig i sina »hemländer« tänjer de på översättningarna och anpassar det till vilka yrken/utbildningar som anses bättre i hemlandet. Nizrin inleder diskussionen med att konstatera att sådana »översättningar« och tänjande på definitionsgränser över nationella gränser är vanligt förekommande, främst för att man ska få »status« i hemlandet.

N: Jag vill själv jobba och stå på mina egna ben och sen vill jag ha ett yrke. Jag vill mest ha ett yrke, vet du vad, inte bara jobba såhär... När man åker utomlands, du vet, slakten brukar fråga, 'Vad jobbar du med?' Då brukar oftast folk som jobbar på skoaffär eller klädaffär eller på dagis eller på förskola få det att låta bättre än det är, när dom jobbar på förskola så säger dom att dom är lärare.... dom hittar på, förstår du? Bara för att det ska låta såhär WOW!... för dom där nere. /.../ Och då tänker dom där nere att 'jaha, han eller hon har pluggat'

Tjejerna översätter handelsprogrammet med »ekonomi och business« när de presenterar sig i hemlandet och de ger inga närmare förklaringar om att det egentligen, enligt dem själva och enligt svenska mått, främst handlar om servicebranschen. De menar att man i hemlandet inte kan säga att man bara sysslar med handel och service. En annan presentation som också används är att de säger att de sysslar med eget företagande, en presentation som ger status och gläder släkten i hemlandet. Tjejerna förhåller sig inte bara till »eget företagande« i sina presentationer utan alla tre säger också att det är ett alternativ inför framtiden, att bli egna företagare inom exempelvis skönhets- och hårvård. På så sätt kan man tolka att de har influerats av de yrkeshierarkier som råder i hemländerna. Också tre av killarna med turkisk och kurdisk bakgrund från handelsklassen säger att de antagligen kan komma att starta eget företag inom restaurangbranschen. Detta är dock inte deras förstahandsval, utan egentligen menar de alla att de skulle vilja arbeta med större försäljningsjobb inom bilbranschen eller marknadsföringsjobb. Samtidigt förhåller de sig till egenföretagandets relativa status i »hemlandet«. När de talar om eget företagande handlar diskussionen om hur egen företagare är något som ger status i »hemlandet« Turkiet. De beskriver hur vanligt det är med egna företagare bland turkar i Sverige och i Turkiet. Samtidigt handlar det för dem inte bara om att »vara« egen företagare utan när de diskuterar professionen som sådan fokuserar de mer på vad den innebär i termer av inkomster. De säger att som egen företagare har de chans att tjäna pengar, pengar som de i framtiden ser sig investera i Turkiet. Målen och motivationen med ett yrkesval kan också på detta sätt relatera till ett annat sammanhang än det svenska. Diskussionen citerad nedan handlar om avvägningen mellan hårt arbete i restaurangbranschen och inkomster som investeras i Turkiet. Omed talar om hans pappas hårda jobb som restaurangägare samtidigt som både han och Tahir konstaterar värdet av arbetet i termer av investeringar i Turkiet:

O: Ja, min pappa brukade jobba typ varje dag i flera år, vad jag kommer ihåg så hade han inte varit en enda dag ledig på tre år, han hade egen restaurang i XXXX.

T: Men man tjänar bra, för det ser man. Åk till Kulu nån gång, jag lovar, du kommer att få se restaurangens resultat, du kommer alltså... villor här i Sverige, dom skulle inte ens gå in i dom, där har dom alltså, riktiga villor!

O: Det är billigare att göra där nere, om du gör samma hus här, så kommer det att kosta typ runt fyra-fem miljoner här, och....

T: Och om du kollar på personer här, i alla fall vad jag vet turkar, om du kollar på oss här, vi bor i förort här, men om man, om du åker dit och kollar hur det verkliga livet är där, då ser du vad man har satsat på. Vissa satsar bara på ett enda land, det är därför som dom köper villa här för två-tre miljoner, men om du åker dit, för i varje fall våran familj, vi satsar på Sverige och Turkiet, så det blir både och...

O: Det finns dom som har två, tre villor där och sen så bor dom i lägenhet här.../.../

T: Du, du sliter två, tre år, men resultaten dom syns efter två, tre år, då ser du, då börjar lägenheterna komma, villorna komma och bilarna komma, för då, det märks.../.../ Det är bara lyxbilar och det är tack vare restaurangerna här i Sverige...

Yrkes- och arbetsinvesteringar här i Sverige motiveras av och relateras till förtjänster i termer av investeringar och status i Turkiet (jfr Eyrumlu 1992).

Det blir också här tydligt hur deras socioekonomiska position i Sverige och i Turkiet kontrasteras mot varandra, eller åtminstone deras upplevda position i Sverige i jämförelse med den position de genom restaurangpengarna skulle kunna nå i Turkiet. I Sverige bor de i lägenhet i förorten medan de i Turkiet, »det verkliga livet«, bor i villor finansierade av restaurangpengarna. Killarnas aspirationer måste ses i ljuset av de stathierarkier som upplevs finnas i Turkiet samt de investeringar i hemlandet som arbetet i Sverige kan generera. Killarnas uppfattningar grundar sig till stor del på de erfarenheter och investeringar som deras föräldrar och släktingar har gjort i Sverige och Turkiet. Som Eyrumlu (1992) skriver i sin studie om ungdomar med turkisk bakgrund, är ofta hemlandet fortfarande en källa för värderingar för dem. Bland de turkiska föräldrarna och deras barn, som Eyrumlu intervjuat, är det många som fortfarande drömmer om att med sparpengar kunna etablera en egen rörelse i hemlandet, och om att få en bättre socioekonomisk position i hemlandet. Eyrumlu skriver att de turkiska invandrarna »kompletterar kontinuerligt sina värderingar genom kontakter med sina landsmän i såväl Turkiet som andra länder«.

Ungdomarnas diskussioner kan ses som ett exempel på hur utbildnings- och yrkesvägar således måste ses i ett transnationellt perspektiv, då identifikationsprocesser, aspirationer, stathierarkier och värderingar ofta sträcker sig över nationella sammanhang. Exemplet från både de tre tjejerna på samhällsekonomiska programmet och från de tre tjejerna på handelsprogrammet visar att man dels i sina utbildningsval, dels i sina utbildnings/yrkespresentationer gentemot hemlandet, förhåller sig till andra yrkeshierarkier än svenska. Detta visas också genom samek-tjejernas beskrivningar där vikten att studera vidare delvis hänger samman med de förhållanden som råder i hemlandet. Möjligheterna till studier i Sverige relateras till de utbildningsbegränsningar som anses finnas i hemlandet. Liknande motivationsprocesser synliggörs också i Sternudds studie (2003) av högskolestuderande invandrarungdomars motivation att studera vidare. Sternudd beskriver hur de studerande motiverade sina högre studier utifrån värderingen och vikten av utbildning som råder i deras »hemländer«. I analysen betonar hon hur många av studenterna genom jämförelser med hemlandets utbildningssystem menar att: »Att ha råd att studera är inte alla förunnat, därför bör man ta chansen om man har den.« (Jfr Ljung 2000.) Tankegångarna känns igen från de unga gymnasietjejerna i föreliggande studie. Även Bons (2003) lyfter fram ungdomars transnationella orienteringar exemplifierat genom två unga tjejers utbildningsaspirationer. Bons belyser berättelsen av en turkisk tjej som vill bli tandläkare, en ambition som hon kopplar till yrkesrollens status i hemlandet samt att utbildningen kan bli ett sätt att återvända till Turkiet med en hög position. Den andra tjejen har som ambition att studera utomlands, vilken Bons tolkar har uppkommit utifrån hennes chilenska familjebakgrund och uppväxt i ett mångkulturellt område, där hon använder sig av olika kulturella och etniska intryck i sin karriärväg. Också Goldstein-Kyaga (1999) betonar liknande processer som Bons och Eyrumlu och hon visar i sin studie hur en yrkestradition kan leva kvar inom en etnisk grupp i flera generationer och genom migration via flera länder därmed inverka på ungas karriärval.

Några av ungdomarna i föreliggande studie vill också utbilda sig och arbeta i ett annat land än Sverige, Ali vill i framtiden studera i Saudi-arabien, Laura vill utbilda sig i Italien och Bhrane vill satsa på en musikkarriär i England. De har alla tre sociala nätverk som stöd för att förverk-

liga dessa ambitioner. De säger sig också vilja arbeta utanför Sveriges gränser. De ungdomar med turkisk, libanesisk och syriansk bakgrund, som i sina diskussioner relaterar till sina »hemländer«, säger däremot att de antagligen inte kan tänka sig att arbeta i sitt hemland, främst för att det skulle vara »omöjligt« att få arbete men också för att lönen skulle vara så dålig. Diskussionen hos de tre tjejerna med bosnisk bakgrund går också i sådana banor. Azita är den enda som tror att det skulle vara realistiskt att satsa på en karriär i Bosnien. Hon säger sig ha planer på att vidareutbilda sig inom turism och hennes dröm är att kunna få en »svensk anställning« och med en svensk lön vara stationerad i och ha sin arbetsplats i Bosnien. Azitas tankar om en utbildning som kan vara till nytta i Bosnien och önskan om ett liv och arbete i Bosnien med en svensk lönestandard kan ses som ett försök till vad Knocke och Hertzberg (2000) benämner som en strategi »att länka ihop 'hemlandet' här och 'hemlandet' där«. Knocke och Hertzberg uppmärksammar i sin studie om arbetsmarknadschanser för ungdomar med utländsk bakgrund hur rese- och turistbranschen hade en särskild attraktionskraft på unga kvinnor med turkisk bakgrund, bland annat för att arbetet ofta var inriktat mot och hade kontaktytor med »hemlandet«. Vanligt var att anställningar hade ordnats via de egna nätverken och som författarna skriver så öppnade också »yrkesområdets transnationalitet« för valmöjligheter inför en framtida bosättning i »hemlandet«.

Inkluderingens och exkluderingens relationer

Faist (2000) skriver att transnationella gemenskaper formeras och är beroende av individers relation till hemlandet och den transnationella gemenskapens förgreningar i andra länder. Samtidigt måste sådana gemenskaper även förstås i ljuset av de förutsättningar och villkor som råder i »värdlandet«, och han betonar exempelvis hur hinder för socioekonomisk integration i det nya landet befrämjar transnationella aktiviteter. Flera av ungdomarnas berättelser pekar mot liknande former av hinder för delaktighet samt pekar mot att utbildningsaspirationer måste förstås relationellt, dvs. att möjligheter *och* begränsningar i Sverige *och* i hemlandet inverkar på de val och investeringar man antas komma att göra. Exempelvis tycks möjligheterna, »chanserna«, till utbildning i Sverige bli än viktigare i ljuset av de utbildningsbegränsningar man antar finns i hemlandet. Tjejerna med bosnisk bakgrund talar samtidigt om att utbildning blir extra viktigt då man betraktas som svartskallar i Sverige och jämför sin situation med bosniska flyktingar i Slovenien, där »flyktingar inte ses som människor«. Bhrane talar om diskriminering i Sverige och hur invandrare flyttar till England för att få ett arbete, och han relaterar denna diskussion till att han själv har större chanser till en musikkarriär i England. De tre tjejerna på handelsprogrammet beskriver i sina hemländer att de sysslar med ekonomi och »business«. Samtidigt talar de ifråga om sina chanser på den svenska arbetsmarknaden vid flera tillfällen om att de som invandrare bara kan få vissa jobb i butiker och snabbmatskedjor, »skitjobb som inte svenskarna vill ha«, medan »finare« jobb inom exempelvis bank och kontor är för svenskarna. De två killarnas berättelse om deras position i förorten i Sverige pekar också mot att ungdomarnas position i Sverige måste tas i beaktande för att förstå hur de motiverar karriärval och investeringar som relaterar till »hemlandet«. De flesta av ungdomarna talar

också om diskriminering på arbetsmarknaden och exkludering på grund av att de ses som invandrare. Samtidigt som ungdomarna i sina berättelser kopplar samman olika nationella sammanhang och på olika sätt relaterar till »karriärer« i »hemlandet«, kan ungdomarnas berättelser därmed också tolkas innehålla spår av skilda exkluderande processer inom ett svenskt sammanhang. Frågan är om sådana till synes existerande upplevelser av exkludering och underordning kan ha förstärkt vikten av att relatera till hemlandet och betydelsen av status och framgång i hemlandets termer? I detta fall kan man fråga sig om ungdomarnas transnationella identifikationsprocesser relaterade till karriärval delvis kan ses i relation till de förutsättningar och begränsningar som upplevs dominera det svenska samhället?

Tidigare studier pekar på hur sådana processer, där olika inkluderings- och exkluderingsmekanismer i »värdlandet«, inverkar på individers olika former av orientering, identifikationer och karriärvägar gentemot hemlandet. Faist betonar som sagt hur transnationella gemenskaper och orienteringar måste förstås i ljuset av de förutsättningar och villkor som råder i »värdlandet« och Erik Olsson (2000:17) skriver att migranter och deras barn, som upplever ett utanförskap i det värdland de lever i, kan komma att söka alternativa former för gemenskap, exempelvis i transnationella nätverk och diasporiska sammanhang. Skilda integrationserfarenheter för föräldrarna har även samband med varierande ambitioner med barnens utbildning. Ålund (1997:67) menar att tecken finns på att föräldrarnas inställning till barnens utbildning delvis hänger samman med hur föräldrarna har lyckats integrera sig. Också Kamali (1999) belyser hur en »lyckad« respektive »misslyckad« integration för föräldrarna verkar spela stor roll för ungdomarnas inställning till det svenska samhället. Ålund menar vidare att om det upplevda utanförskapet i relation till det omgivande samhället är starkt, så sker ofta en orientering mot utvandringslandet, och därmed kommer föräldrarnas utbildningspreferenser för barnen delvis även att styras av utvandringslandets profil. Vidare menar Ålund att de som upplever sig som lyckade med sitt arbete och sin situation tenderar att förvänta sig en utbildning för barnen som motsvarar den egna klass-tillhörigheten. I »omvända« situationer kan barn komma att styras mot »realistiskt« höga utbildningar för att kompensera föräldrars egna besvikelser. På basis av intervjuerna med ungdomarna i föreliggande studie är det svårt att dra några sådana slutsatser. Däremot pekar deras berättelser på att de i sina utbildnings- och yrkesval, aspirationer och orienteringar förhåller sig till olika processer och sammanhang som kopplar samman olika lokala, nationella och transnationella kontexter (jfr Ålund 1996, 1997). Karriärvägar syftar ofta till individens inkludering i samhälls- och arbetslivet och i ungdomarnas berättelser finns spår av sådana inkluderings- och även *exkluderingsmekanismer* som relaterar till och kontrasteras mellan olika transnationella sammanhang i Sverige och »hemlandet«.

Barriärer för karriären

Sorteringsmekanismer på arbetsmarknaden

Forskning visar att personer med utländsk bakgrund möter hinder på arbetsmarknaden, vilket gör att de har svårare att etablera sig på där samt få ett arbete som motsvarar deras kompetensnivå och utbildning. Att invandare har lägre arbetsmarknadsetablering har i forskning och allmän samhällsdebatt försökt förklaras på olika sätt. Paulina de los Reyes (2001) pekar på hur makroekonomiska faktorer av strukturell karaktär, såsom nedgången av sysselsättning inom industri samt förändrade kompetenskrav i arbetslivet, har lyfts fram som förklaringar till invandrares högre arbetslöshet. Också betoningen av kulturella olikheter mellan »svenskar« och »invandrare« har blivit ett alltmer accepterat inslag i förklaring till invandrarernas svårigheter till sysselsättning, menar de los Reyes, samtidigt som frågor om diskriminering har varit en sekundär faktor när deras svårigheter i arbetslivet ska förklaras. de los Reyes studerar diskursen kring uppfattningar om olikheter och skriver:

Språkkunskaper, yrkeskompetens och social kompetens är områden där uppfattningar om invandrarernas kulturella särart och underläge i relation till svenskar markeras systematiskt. I diskursen bekräftas bilden av invandrare som ett andrahandsalternativ som blir aktuellt först när det inte finns andra sökanden. I det sammanhanget är bedömningen om kompetens aldrig en neutral fråga utan definierad utifrån förutfattade meningar och stereotypa föreställningar om etniska gruppers lämplighet och arbetskapacitet. (de los Reyes 2001:83.)

Vidare menar de los Reyes att sådana anonymiseringar och stereotypiseringar har uppnått sådana dimensioner att inte ens svenska studier eller svensk examen förmår ta bort invandrarstämpeln. Ett dramatiskt exempel, menar de los Reyes, är hur ungdomar med invandrarbakgrund som trots att de är födda och uppväxta i Sverige inte lyckas få arbete som motsvarar deras kvalifikationer. Vad gäller ungas etablering på arbetsmarknaden visar statistiskt orienterade studier att ungdomar med utländsk bakgrund har svårare att få arbetet (Arai, Schröder, Vilhelmsson 2000, Ekberg 1997, Vilhelmsson 2002). Diskriminering kan här ses som en förklaring till varför personer med utländsk bakgrund har svårt att etablera sig på arbetsmarknaden (Ds 2000:49, Ekberg 1997, Vilhelmsson 2002). I en kunskapsöversikt har de los Reyes och Wingborg (2002) kartlagt forskningsresultat om förekomsten av diskriminering och syftar med rapporten också att visa att diskriminering i dag är en integrerad del av det svenska samhället. Bland annat påpekar forskarna att vid statistiska jämförelser av arbetsmarknadssituationen mellan ungdomar med invandrarbakgrund och ungdomar vars bägge föräldrar är födda i Sverige, får diskrimineringshypotesen ytterligare stöd och de betonar att:

Därtill finns det indikationer på att utländska efternamn, mörk hud och hårfärg, religion och klädval utgör mer eller mindre etablerade utsorteringsgrunder på arbetsmarknaden. Dessa forskningsresultat visar att diskrimineringen inte längre kan betraktas som isolerade företeelser eller som en restpost när arbetsmarknadens imperfektioner analyseras. (de los Reyes & Wingborg 2002.)

Flertalet av de ungdomar som intervjuats i föreliggande studie betonar på olika sätt att de antar eller vet med sig att de som invandrare har svårare att få jobb. Flera talar öppet om diskriminering på arbetsmarknaden medan andras berättelser indirekt signalerar sådana begränsningar. Tydligt är att de på olika sätt säger sig vara medvetna om deras tillskrivna position på arbetsmarknaden och deras försämrade arbetsmarknadschanser på grund av att de »är«/kategoriseras som invandrare. Detta är också något som antagligen påverkar deras framtida karriärvägar och inverka på deras aspirationer, orienteringar och strategier i karriärval. Ungdomarnas diskussioner om diskriminering och varför de som invandrare har svårare att få jobb förklarar de med hänsyn till ett antagande om att svenskar vill anställa någon som är lik dem själva, att (svenska) arbetsgivare antar att svenskar är duktigare, mer kvalificerade samt pålitligare, att invandrare inte ges någon chans på grund av fördomar samt att invandrare generellt sett inte antas behärska svenska språket. Flera av ungdomarna tolkar sådana sorteringsmekanismer som diskriminering. Mest handlar diskussionerna om att det är fördomar mot invandrare som gör att de inte får arbete och en likvärdig chans. Att sådana fördomar inverkar på arbetsmarknadschanserna säger de sig ha fått erfara genom föräldrarnas erfarenheter. Några ungdomar betonar också att sådana exkluderingsprocesser handlar om rasism. Ett exempel på hur sådana processer tolkas som rasism blir tydligt i diskussionen mellan tre av tjejerna som berättar om olika platser på vilka de har sökt arbete. Diskussionen mellan tjejerna tar sin början i hur Gabriella beskriver hur hon ansökt om ett arbete i en livsmedelsbutik och hur hon upplever att hon nekades arbete trots mycket goda kvalifikationer, samtidigt som en svensk fick arbetet i stället. Hennes kompis Nizrin svarar henne med:

Men dom är ju rasister där... det finns inte en enda svartskalle i affären i flera år, sen jag var fem år, sen jag började lära mig känna till centrumet, när jag gick in dit för första gången, det var bara, bara svenskar... det har aldrig ändrats. Antingen kanske halvsvensk eller... men nåt svenskt, du måste vara svensk, du får inte vara utländsk. Du får inte ha svart hårfärg, du får inte!

Nizrin ser det som ett bevis på rasism att man i affären aldrig har haft en invandrare som anställd. Tjejerna beskriver också sin frustration över att de då de söker jobb får svaret att »vi hör av oss« av arbetsgivaren, och att de därefter får nekande svar utan förklaring till varför de inte fått arbetet. De tolkar att de kan ha blivit nekade arbete på grund av deras etniska bakgrund och säger att de önskar att de hellre fått ett ärligt svar direkt. Att en presumtiv arbetsgivare inte kan ge ett rakt svar tycks de relatera till att arbetsgivaren försöker bortförklara eller osynliggöra att hon/han inte anställer invandrare. Nizrin och Mariam diskuterar:

M: Kan dom inte bara säga så 'du är inte den vi söker, tack och hej'.
N: Aaahh, precis! Jag vill inte att folk ska säga till mej 'Vi hör av oss'.
M: 'Vi hör av oss...!' /.../
N: Säg inte så! Var rak på sak, säg såhär 'du är inte den vi söker...'
Säg så, då har jag fattat, annars kommer jag att undra...
M: Men det är klart att dom inte kan säga så om dom ska vara lite rasistiska.....

Mariam tycks mena att arbetsgivare inte kan ge ett rakt nekande svar, då ett sådant svar inte skulle kunna dölja deras bakomliggande rasistiska motiv till att inte anställa personer med utländsk bakgrund. Viveca Motsieloa

(2003) behandlar i rapporten *Det måste vara någonting annat* ungdomars upplevelser av rasism i vardagen. Hon ger, bland annat genom sin empiriska framställning med citat av ungdomarna, en bild av hur de upplever vardagsrasism i olika sammanhang och hur de tolkar bemötande från olika aktörer i sin omgivning. Motsieloa skriver i analysen av ungdomarnas berättelser om bemötanden som kan tolkas som rasistiska att:

[i exemplet ovan⁸] är det inte bevisföringen som sådan som är det viktiga, utan den uppbyggda referensram mot vilken man prövar händelsen. Erfarenheten av att ha utsatts för liknande situationer tidigare och/eller vetskapen om hur andra med samma bakgrund eller utseende har utsatts för desamma är tillräcklig för att väcka känsla av obehag. (Motsieloa 2003.)

I de tre tjejernas berättelse om ansökningar om arbete och deras uppfattningar om att de kan nekas arbete på grund av deras etniska bakgrund är, som Motsieloa påpekar, inte bevisföringen det viktigaste i alla sammanhang. Vad som också blir viktigt är det faktum att tjejerna förhåller sig till en sådan referensram, vilken i sin tur kan antas påverka deras handlingar/handlingsutrymme för karriärvägar. Berättelserna av gymnasieungdomarna i föreliggande studie pekar på en stor medvetenhet om de etniska gränsdragningar som finns i samhället. En av killarna i sameklassen konstaterar att »det har blivit så, invandraren är sämre än svensken, idealet alltså«. Ungdomarnas uppfattningar om invandrades underordnade position tar sig inte bara uttryck i talet om arbetsmarknaden utan synliggörs också i ungdomarnas diskussioner om »invandrare« i skolans miljö, kategoriseringar av olika »invandrarskolor«, i deras reflektioner om mediebeskrivningar av »invandrare« och samhällseliga föreställningar om invandrare och kriminalitet, i relation till upplevelser av exkludering från nöjeslivet – såsom att de nekas tillträde till olika uteställen i innerstan – samt i relation till deras upplevelser av bostadssegregation. Sådana erfarenheter och uppfattningar om »invandrarskapets innebörd« i olika sammanhang kan inte ses som isolerade processer utan det är rimligt att anta att de också inverkar på ungdomarnas upplevelser av chanserna på arbetsmarknaden. Motsieloa (2003) betonar även att vissa händelser som ungdomar berättar om kan ses som bagatellartade men att sådana händelser knappast är det för de individer som dagligen utsätts för dem, då varje upplevelse läggs till de tidigare och därmed förstärks ytterligare. Hon skriver att: »Den kumulativa processen ger så småningom upphov till medvetna eller omedvetna självbilder eller strategier som påverkar individen.«

Flera forskningsstudier baserade på intervjuer med ungdomar pekar på ungdomars upplevelser av diskriminering. I en intervjustudie om arbetsmarknadschanser för ungdomar med utländsk bakgrund, genomförd av Knocke och Hertzberg (2000), betonas förekomsten av diskriminering. I studien ansåg alla de ungdomar som berörde frågan också att etnisk diskriminering förekommer och är ett reellt problem i dagens samhälle och ingen betvivlade att etnisk diskriminering är en realitet på den svenska arbetsmarknaden. I Integrationsverkets studie (2004) har ungdomar med utländsk bakgrund intervjuats och de flesta har också gett uttryck för en oro vad gäller arbetsmarknaden. Att människor med utländsk bakgrund måste kämpa dubbelt så hårt för att nå sina mål, till exempel, förefaller vara en

⁸ Motsieloa kommenterar ett citat från en kille som berättar om ett bemötande från en lärare, ett bemötande som killen frågar sig var en rasistisk handling.

allmän »sanning« bland de unga intervjuade i Integrationsverkets studie. De anser också att det är svårare att göra karriär om man har utländsk bakgrund och att diskriminering förekommer på arbetsmarknaden.

Erfarenheter av exkludering genom föräldrarna

Arai, Schröder och Vilhelmsson (2000) betonar relationen mellan motivationen till utbildning och individens arbetsmarknadschanser. De beskriver i sin forskning hur elever med utländsk bakgrund har lägre utbildningsresultat samt utbildningsnivå än elever med svensk bakgrund. Skillnaderna försvinner dock nästan helt om hänsyn tas till om föräldrarna har ett arbete och vilken typ av arbete det handlar om. Man påpekar att:

En möjlig tolkning av detta resultat skulle kunna vara en motivations-effekt. Om föräldrar till utrikes födda barn är arbetslösa eller sysselsatta i lågt kvalificerade jobb, trots i många fall mycket hög utbildning, är det möjligt att barnen drar slutsatsen att det inte lönar sig att satsa på utbildning. (Arai, Schröder & Vilhelmsson, 2000.)

Intervjuerna med ungdomarna i föreliggande studie pekar till viss del i samma riktning. Genom föräldrarnas erfarenheter av den svenska arbetsmarknaden tycks ungdomarna skapa sig en bild av vilka möjligheter som finns för dem, vilket i sin tur kan skapa olika grader av motivation till utbildning och arbete. Samtidigt förklarar och kopplar många av ungdomarna i flera fall föräldrarnas arbetsmarknadsposition till diskriminering på arbetsmarknaden. Afir är av killarna i samek-klassen som i olika sammanhang uttrycker att han som invandrare kommer att få det svårt på arbetsmarknaden och att det är »kört så fort de ser namnet«. Afirs pappa är utbildad tandläkare i Turkiet men har enligt Afir inte kunnat få några jobb i Sverige. En tolkning som inte känns allt för avlägsen är att Afir genom faderns erfarenheter själv också har bildat sig en föreställning om sina egna arbetsmarknadschanser som »invandare«. Ekberg (1997) pekar i sin forskning på att risken för etnisk och rasmässig diskriminering kan antas vara störst gentemot utomeuropeiska invandrare. Han hävdar också, med hänvisning till andra forskningsresultat, att man kan anta att diskriminering på etnisk och rasmässig grund följer invandrargrupper över generationer. Vad som blir tydligt i intervjuerna med ungdomarna i föreliggande studie är hur själva *erfarenheterna* och *uppfattningarna* om diskriminering förmedlas över generationer, från föräldrarna till barnen. Omed och Tahir säger att de antagligen kommer att starta företag i framtiden. Delvis talar de om detta alternativ för att de inte tror att de ska få något annat arbete. Att de som invandrare har svårare att få jobb har de, precis som Afir, erfarenheter av genom föräldrarnas upplevelser. På frågan om föräldrarna instämmer i deras uppfattning av arbetsmarknadens diskriminering svarar killarna tydligt: »Aaa, dom *vet* själva, dom har själv sökt jobb, så man behöver inte ens snacka om det, det *är* bara så!« Majoriteten av ungdomarna drar, dels genom föräldrarnas erfarenheter, dels genom en tolkning av vidare samhällsprocesser, slutsatsen att de själva som invandrare har svårare att få arbete, alternativt bara kan få »skitjobb«. Deras egna aspirationer och planer på karriärvägar tycks påverkas och avgränsas av denna upplevelse och erfarenhet.

Också Eyrumlu (1992) belyser i sin studie av skolgången för turkisktalande ungdomar hur föräldrarnas upplevelser av olika former av

samhälleliga exkluderingsprocesser inverkar på barnens skolgång. De turkiska föräldrarnas upplevelser av att de hade misslyckats med att bemötas som likvärdiga medborgare i Sverige, och deras upplevelser av orättvisor, diskriminering samt deras misstänksamhet mot samhället förmedlades också till barnen och satte spår i barnens uppfattningar om sina chanser (2000:34). Ungdomarnas utbildningsaspirationer, motivation samt karriärvägar till arbete måste således också ses i relation till vilka processer av arbetsmarknadsmässig inkludering och exkludering som präglar föräldragenerationen. Ålund (1996) påpekar hur utbildade föräldrar kan komma att fortsätta stimulera sina barn till högre utbildning, trots föräldrarnas egna erfarenheter av diskriminering och »misslyckanden«. Då föräldrarnas utbildning inte har gett avkastning i form av framgång på arbetsmarknaden, bland de mindre utbildade föräldrarna och de föräldrar som mött fortsatt diskriminering trots utbildning i Sverige, kan däremot utbildningens status krossas och därmed lära ungdomarna att de största förlorarna är de som har utbildning (jfr Eyrumlu 1992).

För ungdomarna i föreliggande studie tycks sådana tankar om framtida arbetsmarknadschanser dels baseras på föräldrarnas situation, dels på uppfattningar om arbetsmarknadssituationen för »invandrare i allmänhet« och utifrån attityder som cirkulerar i samhället. Motivationsprocesser, som delvis kan tolkas ha grund i upplevd diskriminering, kan ta sig olika uttryck. Antingen kan den upplevda underordnade positionen som »invandrare« göra att ungdomarna anser sig behöva kämpa än hårdare, vilket kan öka deras motivation. Den tidigare citerade diskussionen mellan de tre tjejerna på samek-programmet kan ses som ett exempel på detta, att det som »svartskalle« blir än viktigare med en utbildning för att ha en chans. I flera av fallen där diskriminering diskuteras handlar det dock om att motivationen att satsa på vissa arbeten och utbildningar undergrävs. Det tar sig inte sådana uttryck som att ungdomarna »har gett upp« och inte alls satsar på utbildning och arbetsansökningar. Däremot visar nästan alla en stor misstro till arbetsmarknaden, vilket blir tydligt i deras berättelser om hur de antar att de kommer att exkluderas, sorteras bort ur ansökningshögen, bli tilldelade sämre arbeten etc. Här kan man tala om att de tycks ytterst medvetna om vilka möjlighetsstrukturer som omger dem. Utifrån sådana strukturella villkor avgränsas även deras möjlighetshorisonter för karriärvägar både branschmässigt, i fråga om yrkesnivå samt geografiskt.

Exkluderingsgeografi och hierarki samt inkluderingsstrategier

M: Hahaha, gå in till Östermalm, snälla Nizrin, och sök jobb! Dom kommer att bara: 'Va, vi har fullt'! (skriker nästan fram det sista... och skrattar ironiskt.)

T: Invandrare har svårare att få jobb, jag tror inte att det där kommer att bli bättre och sånt... i varje fall inte om man vill jobba inne i stan eller nånting, nä, då tar dom helst, då tar dom helst en svensk istället, med svenskt namn och allt.

Citaten illustrerar vad som kan ses som »diskrimineringsgradens« rumsliga avgränsningar och hierarkier, enligt dessa ungdomars »karta« över samhället. Diskrimineringen anses av några ungdomar vara än större inne i stan

och inne i de »fina« områdena, vilket gör att »invandrarna« är förpassade till arbeten i förorter. Diskrimineringen förstås inte bara som delvis rumsligt avgränsad utan man kan hos några av ungdomarna också se uppfattningar om »arbetets etniska delning« (Schierup & Paulsson 1994). Vissa jobb anses vara förbehållet svenskar och andra jobb tilldelas invandrare. Här är jobben också tydligt indelade i en statushierarki, då de »fina« jobben är för svenskarna medan »skitjobben« är för invandrarna. En av tjejerna säger att:

Visst, vi invandrare kan få jobb men inga bra jobb, vi kan bara få dåliga jobb som på McDonalds, på såna jobb hamnar vi och de bra jobben går till svenskarna. /.../ På alla områden så tar man hellre en svensk än en invandrare, det spelar ingen roll hur bra vi är. Dom har oss bara för skitjobben och jag vill inte jobba på McDonalds, jag har gjort det. Vi får inte en chans. Jag har inget emot svenskar faktiskt, de flesta är snälla men de anställer bara svenskar och oss anställer de på skitjobb. Det är fel, för jag känner mig faktiskt som svensk.

Arbeten på arbetsplatser såsom McDonalds anses av denna tjej som ett typiskt invandrarjobb. Att arbeta i bank ses däremot som ett »fint jobb«, därmed synonymt med »svenskt jobb«. En diskussion mellan några av tjejerna på handelsprogrammet illustrerar detta:

M: Men har ni tänkt så här att... jag kom på det nu... alltså om du går in på en bank, har du nånsin sett en svartskallekille från typ Rinkeby stå där och jobba? Har du nånsin sett en sån stå och jobba?

N: Aaa, jag har sett....

G: Nää, jag har aldrig gjort det.

M: Jag har inte gjort det, jag har aldrig sett en svartskalle, en kille alltså, som har lite brytning kanske, stå och jobba på en bank.

N; Han jag såg har kanske praktiserat.

G: Ursäääkkttta (säger med brytning..) ... nu ddu måste fylla i namn...

M: Okej inte så brytning, men tänk dig X [namn på en 'fin' kille] på en bank... har du sett nån sån? Näää...

G: Näää....

M: Har du sen nån som X [namn på en ännu 'finare' kille] på bank?

G: Nää, och varför skulle inte det funka egentligen?

Intervjuare: Ni var många i klassen som hade sökt bank till praktiken?

M: Jaa, och fick vi? Det var ju bara svartskallenamn på listan ju!

Att arbeta på en bank tycks här bli en symbol för ett arbete högt upp i yrkeshierarkin och ett exempel på ett arbete från vilket personer med utländsk bakgrund är uteslutna. Ovanstående diskussion fördes i samband med att handelselevernas APU-platser (praktikplatser under tio veckor) delades ut. Två av tjejerna konstaterar att de aldrig har sett en kille med utländsk bakgrund arbeta i en bank. Den tredje tjejen säger att hon har sett ett sådant exempel. Men strax efter att hon sagt det säger hon »Han jag såg har kanske praktiserat«. Ett sådant uttalande måste ses i ljuset av den stora tilltro de sätter till APU-platserna som ett sätt att få tillträde på arbetsmarknaden. Antaganden om diskriminering gör att APU-praktikplatserna ses som än viktigare, då de blir en möjlighet att under tio veckor få visa upp sig och på så sätt kringgå de fördomar och diskrimineringsprocesser som annars skulle kunna stoppa dem. Två av handelskillarna, som båda fick praktikplats i en butik, säger att de som »invandrare« måste praktisera först för att därmed visa upp sig och ha en chans att därefter få jobb. Tahir säger

sig vara medveten om att han fick sitt extraarbete i en matbutik efter att han visat sina kvalifikationer under sin praktikperiod. Han tycks mena att han först blev nekad arbete på grund av att han var invandrare och att det krävdes en praktikperiod för att han skulle kunna motbevisa de fördomar som finns om invandrare, för att därefter få arbete. På så sätt tycks praktikplatserna ha stor betydelse som en inkluderingsstrategi för ungdomarna.

Exemplen som diskuterats ovan belyser hur flera av ungdomarna beskriver olika aspekter av etniska exkluderingsmekanismer och att det är på vissa rumsliga arenor och på vissa nivåer i arbets-/yrkeshierarkin som de antas släppas in och på andra som de antas bli utestängda. Flera av de ungdomar som talar om diskriminering betonar också tänkbara och genomförda strategier för att eventuellt undgå diskriminering. Att få en bra praktikplats, för att därefter ha en chans till arbete, kan ses som en strategi för att undgå diskriminering. Flera av ungdomarna har även utarbetat andra strategier för att undgå att bli utsorterade på arbetsmarknaden.

Det är som i den filmen 'Vingar av glas' när den utländska tjejen det handlar om skriver Sara på sin jobbansökan istället för sitt riktiga namn och när hon sedan går på intervjun och chefen frågar varför hon skrev Sara och inte sitt riktiga namn. Då svarar hon att om hon hade skrivit sitt riktiga namn så hade hon inte blivit kallad till intervjuens, då skulle hon inte haft en chans. Precis så är det faktiskt.

En av tjejerna med turkisk bakgrund reflekterar utifrån filmen »Vingar av glas« om vikten av att ha ett svenskt namn och hur ett sådant blir en in-trädesbiljett till åtminstone en anställningsintervju. Tankar om namnbyte som en strategi för att undkomma diskriminering blir tydliga i flera av ungdomarnas beskrivningar (jfr Ålund 1996, 1997). Flera av tjejerna talar om namnbyten och andra »inkluderingsstrategier«, som t.ex. att »visa upp sig« för en presumtiv arbetsgivare i syfte att undanröja eventuella fördomar. Några av tjejerna har på detta sätt personligen gått runt i butiker för att lämna sin arbetsansökan. Deras resonemang baseras på att man vill påvisa att man är en »normal tjej«. Att endast posta ett ansökningsbrev tycker de inte är tillräckligt för att då får inte arbetsgivaren någon bild av vem man är. Då har arbetsgivaren bara en massa föreställningar om hur man är, dvs. »hur invandrare är«. Att gå dit personligen med sin arbetsansökan gör – om man har tur och tarmning – att arbetsgivaren eller någon i butiken ser att man är »en normal tjej« (jfr SOU 2003:92). Att utbilda sig anses som en mer långsiktig inkluderingsstrategi. Några av ungdomarna som ska studera vidare tycks mena att utbildning och formella bevis på kompetens antagligen innebär att det blir svårare att neka dem arbete bara för att de är »invandrare«. Samtidigt betonar flera av ungdomarna att det blir ännu viktigare att som invandrare ha en bra utbildning. Således kan vidare utbildning också ses som en strategi för att minska risken att möta diskriminering och även andra former av stereotypifieringar. Också Goldstein-Kyaga (1999) pekar i sin forskning på hur ungdomar med olika etniska ursprung utvecklar skilda strategier för att undvika arbetslöshet, vilket i sin tur beror på ett samspel mellan deras egen bakgrund och situationen på arbetsmarknaden. Hon betonar också ungdomars upplevda diskriminering och att »invandrarungdomarnas strategier vid övergången till arbetslivet styrs också av en strävan att undvika diskriminering«.

Strategier som att genom sin praktikplats hoppas kunna etablera sig på arbetsmarknaden, som namnbyten samt att känna krav på att visa upp sig för arbetsgivaren för att undkomma fördomar om invandrare, tyder på att många av ungdomarna redan nu i sin utbildnings- och arbetskarriär handlar utifrån antagna exkluderingsmekanismer, där föräldrarnas erfarenheter av utanförskap också präglar ungdomarnas uppfattningar om sina chanser. Därmed är det inte heller avlägset att anta att sådana exkluderingsmekanismer på olika sätt kan komma att inverka på deras framtida handlingsutrymme för karriärval, strategier och orienteringar.

Karriärvägar och möjlighetsstrukturernas villkor – slutdiskussion

I denna intervjustudies empiriska kapitel har vi fått en kort inblick i ett antal ungdomars framtidsplaner strax innan de ska ta studenten. Analysen av deras berättelser har belyst hur processer kopplade till karriärvalen – genom olika former av orienteringar, strategier och identifikationsmönster – tycks sträcka sig mellan olika sociala sammanhang i Sverige och »hemlandet«. En mörkare bild av ungdomarnas karriärvägar har också synliggjorts, där berättelserna tyder på att deras handlingsutrymme begränsas av olika utestängningsmekanismer på arbetsmarknaden. På en övergripande nivå kan man tala om att ungdomarnas karriärval, strategier och orienteringar, speglar processer av inkludering och exkludering. I dessa synliggörs också olika identifikationsaspekter. Ungdomarnas framtidsplaner skiljer sig naturligt beroende på individuella aspirationer och intressen. Samtidigt blir det tydligt hur majoriteten av ungdomarna förhåller sig till betydelsen av utbildning. Trots att samtliga påtalar att de är medvetna, och även via sina föräldrar görs medvetna, om vikten av utbildning så tar sig deras framtidsplaner olika vägar; högre studier, kortare specialistutbildningar, reguljärt arbete, eget företagande etc. Alla ungdomarna säger också att deras föräldrar kommer med råd till dem och har förhoppningar angående deras framtidsplaner, främst att de ska studera vidare. Föräldrarna influerar ungdomarna inte bara genom råd, uppmaningar och förhoppningar utan även deras utbildningsnivå, tidigare utbildningsmöjligheter samt arbetsmarknadsetablering i Sverige tycks göra avtryck i ungdomarnas karriärorienteringar. För några ungdomar syns de mönster som också Arai, Schröder och Vilhelmsson (2000) m.fl. pekat mot – man tycker inte att det lönar sig att utbilda sig då man inte har sett sina föräldrar lyckas på arbetsmarknaden. Samtidigt syns i vissa ungdomars berättelser också liknande tendenser som Knocke och Hertzberg pekar mot, att föräldrarnas lägre position trots utbildning blir ett incitament för att studera vidare – man tycks genom utbildning vilja ta sig från en underordnad position. Som också Sternudd (2003) betonar, tycks även för dessa ungdomar medvetenheten om invandrarskapets betydelse bli en drivkraft mot vidare utbildning.

I studien har det också lyfts fram att värderingen av utbildning och specifika yrkesval för ungdomarna relaterar till andra kontexter än ett svenskt sammanhang. Flera av ungdomarna talar utifrån olika infallsvinklar om arbetets och utbildningens betydelse i hemlandet. Det transnationella perspektiv som ungdomarnas berättelser kan sättas in i, belyser hur ungdomars

karriärvägar och identifikationsprocesser i relation till framtida aspirationer om utbildning och arbete inte sällan sträcker sig utanför nationalstatliga gränser. I detta uppmärksammas också hur ungdomarna på olika sätt förhåller sig till och identifierar sig med hemlandets sociala sammanhang, till synes ofta relationellt och i kontrast till de möjligheter som ges i Sverige. Sådana identifikationsprocesser, strategier och transnationella orienteringar tycks också synliggöra mönster av inkluderings- och exkluderingsprocesser i relation till olika lokala, nationella och transnationella sammanhang.

Som Similä skriver kan det antas att utbildningsprofilen och utbildningsvalen för barn med utländsk bakgrund skiljer sig från svenska barns (Similä 1994). Man kan å andra sidan också anta att de karriärvägar som ungdomarna i denna studie beskriver kan likna framtidsplaner som även ungdomar med svensk bakgrund formulerar. Vikten av utbildning, problem för ungdomar att få arbete, och svårigheter och tvivel huruvida man kan uppnå sina mål eller inte är antagligen också sådana värderingar, hinder och tankar som de flesta ungdomar förhåller sig till och som i varierande utsträckning kan antas inverka på deras beslut om framtiden, oavsett etnisk bakgrund. Samtidigt betonar Similä att det kan vara tänkbart att den kulturella bakgrunden, intrakulturella och internationella kulturskillnader, migrationsförloppet, selektionsprocesser vid utvandringen, invandrarsituationen samt framtidsplaner relaterat till migrationen kan skapa skillnader i utbildningsprofil och utbildningsval för barn med utländsk bakgrund. Huruvida sådana faktorer kan ge specifika utfall för ungdomarnas karriärval kan inte denna studie uttala sig om, då det förutsätter vidare inblick i mer komplexa samband och djupare studier av exempelvis migrationslandet, motiven till migration, föräldrarnas erfarenheter etc. I denna studie blir dock vissa aspekter synliggjorda, vilka delvis kan relatera till faktorer som Similä benämner som »migrationsförloppet« och »invandrarsituationen«. Vad gäller migrationsförloppets inverkan på barnens utbildningsnivå och karriärvägar menar Similä att migrationsförloppet leder till en selektion av människor med stora ambitioner på livet för sig själva och sina barn, då migranter flyttar för att förbättra livssituationen. I föreliggande studie har fokus inte legat på varför ungdomarnas föräldrar har invandrat till Sverige men det blir däremot tydligt hur föräldrarna tycks ha ambitionen att deras barn ska få det bättre än de själva haft det. Det tar sig exempelvis uttryck genom att föräldrarna sägs uppmana barnen att ta tillvara på de utbildningsmöjligheter som de själva inte haft och som inte finns i hemlandet samt att de ska få bättre arbeten än föräldrarnas. Huruvida sådana önskningar från föräldrarna verkligen tar sig extra starka uttryck i och med att de har invandrat till ett nytt land kan jag inte svara på. Däremot kan det antas att själva migrationsprocessen kan inverka på sådana aspirationer (jfr Moldenhawer 2001, 2002), bland annat då flera av ungdomarnas berättelser tyder på att det anses vara viktigt att ta tillvara på de chanser som man inte skulle ha haft i hemlandet och att migrationen till ett nytt land gör att det anses vara än viktigare att lyckas, inte minst utifrån förväntningarna hos dem i hemlandet. På så sätt kan man anta att migrationen indirekt har inverkat på ungdomarnas karriärer. Andra aspekter, som kan inrymmas i migrationsprocessen eller ses som ett utfall av en sådan, är hur ungdomarna i sina framtidsplaner relaterar och förhåller sig till »hemlandet« på olika sätt.

Vad som blir mest tydligt är dock hur »invandrarsituationen« gör avtryck i ungdomarnas berättelser om karriärval. Det blir speciellt tydligt när man ser till ungdomarnas erfarenheter och deras tolkningar av föräldrarnas position på arbetsmarknaden, där »invandrarskapet« på olika sätt

görs betydande. En aspekt av detta handlar om vilket värde etnicitet ges som inkluderings- eller exkluderingsinstrument på arbetsmarknaden. Det handlar således om att etnicitet som social kategori används som kategoriseringsgrund för inträdet på arbetsmarknaden, dvs. hur etnicitet konstrueras, används och vilken innebörd det ges i sociala sammanhang. I detta fall tycks sådana kategoriseringar och typifieringar innebära att »invandrarnas« etableringsmöjligheter på arbetsmarknaden försvåras. Majoriteten av ungdomarna förhåller sig till den tillskrivna kategorin »invandrare« och till vad en sådan kategorisering innebär på arbetsmarknaden och deras framtida karriärer. Majoriteten av ungdomarna säger sig veta att det är svårare för invandrare att få jobb, många talar om eller antyder att det handlar om diskriminering, vissa benämner sådana mekanismer som rasism.

Utifrån aktuell forskning kan man väl underbyggt påstå att etnisk diskriminering är en realitet i dagens samhälle och därmed en vardaglig verklighet för många individer (de los Reyes & Wingborg 2002). Vare sig de intervjuade ungdomarna kommer att bli/blivit diskriminerade eller inte, så måste ungdomarnas uppfattningar om och upplevelser av diskriminering antas inverka på deras karriärvägar (jfr Motsieloa). Som Ålund skriver så »leder stereotypa kategoriseringar till negativa konsekvenser för utpekade människors livsvillkor och deras möjligheter att själva forma sitt eget liv efter egna förutsättningar och intressen«. På så sätt blir därför vardagslivets erfarenheter och möten inte oskyldiga, utan i stället bär de på viktiga betydelse som påverkar ungdomarnas självbilder, ambitioner och deras ömsesidiga relationer (Ålund 1997:81f). Exkluderingsmekanismer på etnisk basis och även föreställningar om sådana mekanismer kan därmed antas påverka hur man ser sin framtid, sina möjligheter, hur man orienterar sig och vilka strategier man använder sig av i sina karriärval. Detta blir bland annat synliggjort i de inkluderingsstrategier – t ex namnbyten, förhoppningar knutna till praktikplatser och högre utbildning – som flera av ungdomarna redan nu tillgriper alternativt förhåller sig till. Många av ungdomarna tycks ytterst medvetna om och gör antaganden om deras redan tilldelade position på arbetsmarknaden och om vilka gränser som är svåra att överträda. Samtidigt är det för vissa ungdomar just dessa gränser som blir än viktigare att överträda för att visa att man lyckats, utifrån vetskapen att man som invandrare måste vara utbildad för att ha en chans.

Som Motsieloa betonar ger erfarenheter av (vardags-) rasism i olika uttryck upphov till medvetna eller omedvetna självbilder och strategier som påverkar individen. Sådana självbilder och strategier har också synliggjorts hos ungdomarna i föreliggande studie. Liknande erfarenheter kan också komma att skapa gränser för individers aspirationer. Bynner, Chrisholm och Furlong betonar hur »...aspirations should not be regarded as a measure of motivation, but as an index of young people's knowledge of opportunities«. På vägen genom utbildningssystemet och i kontakter med arbetsmarknaden görs ungdomar medvetna om vilken typ av jobb som är tillgängliga, om deras antagna och förväntade kvalifikationer och på vilken nivå i arbetsmarknaden de antas träda in i (Bynner Chrisholm & Furlong 1997:32). Ungdomarnas berättelser om individuella strategier och orienteringar i karriärvalen måste därmed ses i relation till deras medvetenhet om de möjlighetsstrukturer som upplevs omgärda dem. För ungdomarna i föreliggande studie tycks samtidigt, trots ett avgränsat handlingsutrymme, olika former av förhandlingar pågå på en individuell nivå – hur man antar att man ska agera utifrån sin position. Ungdomarna berättar hur de värderar

och investerar i olika resurser för att öka sin framkomlighet på en framtida arbetsmarknad, en arena som dock tycks göras mer svårnavigerad för vissa ungdomar än för andra, p.g.a. de vägspärrar som samhället upprättar.

Referenser

- Abrahamsson, Kenneth. 2002. »Ungdomsforskning på glid? Några eftertankar«, i *Ungdomsforskning – skilda världar och värderingar*. Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS).
- Anderson, Benedict. 1993. *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos.
- Anderson, Benedict. 1996. »The nation and the origins of national consciousness«, i Eley, Geoff, Suny Grigor, Ronald, red.: *Becoming national. A reader*. New York: Oxford University Press.
- Anthias, Floya. »Where do I belong? Narrating collective identity and translocational positionality«, i *Ethnicities*. 2002. Vol. 2 (4).
- Arai, Mahmood, Schröder, Lena, Vilhelmsson, Roger. 2000. *En svartvit arbetsmarknad: en ESO-rapport om vägen från skola till arbete*. Rapport av Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi. Ds 2000:47. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Arbetsmarknadsstyrelsen. 2004. *Arbetsmarknadspolitiska program. Årsrapport 2003*. Ure 2004:1. Stockholm: Arbetsmarknadsstyrelsen.
- Arnell Gustavsson, Ulla. 1999. »Från utbildning till arbete. Problem och institutionella lösningar«, i Hagström, Tom, red.: *Ungdomar i övergångsåldern – handlingsutrymme och rationalitet på väg in i arbetslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Arnell Gustavsson. 2003. »Ungdomars inträde i arbetslivet – följer för individen och arbetsmarknaden«, i van Otter, Casten, red.: *Ute och inne i svenskt arbetsliv. Forskare analyserar och spekulerar om trender i framtidens arbete*. Arbetsliv i omvandling 2003:08, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Banks, Michael, m.fl. 1992. *Careers and identities*. Milton Keynes: Open University Press.
- Bons, Thomas. 2003. »Ungdomar och framtidstro – en intervjuundersökning med gymnasieelever med invandrar-, flykting- och svensk bakgrund«, i Franzén Elsie C. red.: *Flyktingskapet i ett långsiktigt integrationsperspektiv*. 2003. Stockholm: FoU Södertörn.
- Bynner, John, Chrisholm, Lynne, Furlong, Andy. 1997. *Youth, citizenship and social change in a European context*. Aldershot: Ashgate.
- Castells, Manuel. 2000. *Identitetens makt. Informationsåldern: ekonomi, samhälle och kultur*. Band 2. Göteborg: Daidalos.
- Cohen, Robin. 1997. *Global diasporas. An introduction*. London: UCL Press.
- Ds 2000:49. *Kompetensparadox? Rapport om hinder och möjligheter att tillvarata kompetensen på arbetsmarknaden*. Näringsdepartementet. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Ekberg, Jan. 1997. »Hur är arbetsmarknaden för den andra generationens invandrare?«, i *Arbetsmarknad och Arbetsliv*. Årg. 3, nr. 1. 1997.
- Erikson, Robert, Jonsson, Jan O. red.: *Sorteringen i skolan. Studier av snedrekrytering och utbildningens konsekvenser*. 1994. Stockholm: Carlssons.

- Erikson, Robert. »Spelar val av skola någon roll? Effekter av grundskola och omgivning på övergången till gymnasium«, i Erikson, Robert, Jonsson, Jan O. red.: *Sorteringen i skolan. Studier av snedrekrytering och utbildningens konsekvenser*. Stockholm: Carlssons.
- Eyrumlu, Reza. 1992. *Turkar möter Sverige. En studie om turkisktalande elevers skolgång i Göteborg*. Stockholm: Carlssons.
- Faist, Thomas. 2000. »Transnationalization in international migration: implications for the study of citizenship and culture«, i *Ethnic and Racial Studies*. Mars 2000. Vol. 23, Issue 2.
- Fransson, Karin, Lindh, Gunnel, Skolverket. 2004. *Ungdomars utbildnings- och yrkesval – i egna och andras ögon*. Stockholm: Skolverket.
- Franzén Elsie C. red.: *Flyktingskapet i ett långsiktigt integrationsperspektiv*. 2003. Stockholm: FoU Södertörn.
- Fägerborg, Eva. 1999. »Intervjuer«, i Kaijser, Lars, Öhlander, Magnus, red.: *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Goldstein-Kyaga, Katrin. 1995. *Pizzabagare eller pilot? Om studievalet bland ungdomar i multietniska skolor*. Stockholm: HLS.
- Goldstein-Kyaga, Katrin. 1999. »Reggae eller rock som etnisk markör. Invandrarungdomar från skola till arbete«, i Hagström, Tom, red.: *Ungdomar i övergångsåldern – handlingsutrymme och rationalitet på väg in i arbetslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Hagström, Tom, red.: *Ungdomar i övergångsåldern – handlingsutrymme och rationalitet på väg in i arbetslivet*. 1999. Lund: Studentlitteratur.
- Hellsten, Jan Olof, Prieto, Hector Pérez, Skolverket. 1998. *Gymnasieskola för alla...andra. En studie om marginalisering och utslagning i gymnasieskolan*. Stockholm: Skolverket.
- Hilding, Lars-Olof. 2000. »Det börjar hemma – om föräldrastöd och högre utbildning«, i SOU 2000:47 *Mångfald i högskolan*. Utredningen om social och etnisk mångfald i högskolan. Utbildnings- och kulturdepartementet, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Hodkinson, Phil, Sparkes, Andrew, C., Hodkinson, Heather. 1996. *Triumphs and tears: Young people, markets and the transition from school to work*. London: David Fulton Publishers.
- Högskoleverket. 2005m. *Universitet och högskolor. Högskoleverkets årsrapport 2005*. Högskoleverkets rapportserie 2005:16. Stockholm: Högskoleverket.
- Integrationsverket. 2004. *Rapport Integration 2003*. Norrköping: Integrationsverket.
- Jonsson, Britta. 1999. »Unga vuxna, deras livsprojekt och tankar om framtida yrken«, i Hagström, Tom, red.: *Ungdomar i övergångsåldern – handlingsutrymme och rationalitet på väg in i arbetslivet*. Lund: Studentlitteratur.
- Jonsson, Jan O. 2001. »Utbildning som resurs under skoltiden och för framtiden: uppväxtfamilj och skolgång« i SOU 2001:55 *Barn och ungdomars välfärd*. Forskarantologi från Kommittén Välfärdsbokslut, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Jönsson, Ingrid, Trondman, Mats, Arnman, Göran, Palme, Mikael. 1993. *Skola – fritid – framtid. En studie av ungdomars kulturmönster och livschanser*. Lund: Studentlitteratur.
- Kaijser, Lars, Öhlander, Magnus, red.: *Etnologiskt fältarbete*. 1999. Lund: Studentlitteratur.

- Kamali, Masoud. 1999. *Varken familjen eller samhället. En studie av invandrarungdomars attityder till det svenska samhället*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Knocke, Woukko, Hertzberg, Fredrik. 2000. *Mångfaldens barn söker sin plats. En studie om arbetsmarknadschanser för ungdomar med invandrarbakgrund*. Stockholm: Svartvitts förlag.
- Lindblad, Sverker. »Skolkarriär och levnadsbana. Om elevers erfarenheter av ungdomsskola och rekrytering till högre studier«, i Erikson, Robert, Jonsson, Jan O. red.: *Sorteringen i skolan. Studier av snedrekrytering och utbildningens konsekvenser*. Stockholm: Carlssons.
- Ljung, Maja. 2000. »Utbildning i broschyrspåkets värld«, i SOU 2000:47 *Mångfald i högskolan. Utredningen om social och etnisk mångfald i högskolan*. Utbildnings- och kulturdepartementet, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Moldenhawer, Bolette. 2001. *En bedre fremtid? Skolens betydning for etniske minoriteter*. Köpenhamn: Reitzel.
- Moldenhawer, Bolette. 2002. *Transnational migrant communities and education strategies among Pakistani youngsters in Denmark*. Paper, IMER-konferensen 2002.
- Motsieloa, Viveca. 2003. *Det måste vara någonting annat. En studie om barns upplevelser av rasism i vardagen*. Stockholm, Rädda Barnen och Mångkulturellt centrum.
- Murray Åsa, Skarlind Anders. 2003. »Ungdomar med och utan gymnasieutbildning på 1990-talets arbetsmarknad«, i *Arbetsmarknad och arbetsliv*. Årg. 9, nr. 1, 2003.
- Olsson, Erik. 2000. »Etniska gränser och transnationella gemenskaper. Några reflektioner kring etnicitet, social förändring och migration«, i Olsson, Erik, red.: *Etnicitetens gränser och mångfald*, Stockholm: Carlssons.
- Olsson, Erik, red.: *Etnicitetens gränser och mångfald*. 2000. Stockholm: Carlssons.
- Regeringens ungdomspolitiska proposition 2004/05:2, *Makt att bestämma – rätt till välfärd*.
- de los Reyes, Paulina. 2001. *Mångfald och differentiering. Diskurs, olikhet och normbildning inom svensk forskning och samhällsdebatt*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- de los Reyes, Paulina & Wingborg, Mats. 2002. *Vardagsdiskriminering och rasism i Sverige. En kunskapsöversikt*. Integrationsverkets rapportserie 2002:13. Norrköping: Integrationsverket.
- Rooth, Dan-Olof, Ekberg, Jan. 2003. »Unemployment and earnings for second generation immigrants in Sweden. Ethnic background and parent composition«, i *Journal of population economics*. Nr. 16, 2003.
- Salonen, Tapio. 2003. *Ungas ekonomi och etablering. En studie om förändrade villkor från 1970-talet till 2000-talets inledning*. Ungdomsstyrelsen skrifter 2003:9, Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- SCB. 2004a. *Utländsk bakgrund för studerande i grundutbildning 2003/04 och forskarutbildning 2002/03*. UF 19 SM 0401, Stockholm: SCB, Högskoleverket.
- SCB. 2004b. »Allt färre anställda«. Pressmeddelande från SCB, 2005-01-26. Nr 2005:015.
- Schierup, Carl-Ulrik, Paulsson, Sven, red.: *Arbetets etniska delning: studier från en svensk bilindustri*. 1994. Stockholm: Carlssons.

- Selin, Göran, Tydén, Hans, Arbetsmarknadsstyrelsen. 2003. *Arbetsmarknaden för personer som avbrutit sina gymnasiestudier*. URA 2003:8, Stockholm: Arbetsmarknadsstyrelsen.
- Similä, Matti. 1994. »Andra generationens invandrare i den svenska skolan«, i Erikson, Robert, Jonsson, Jan O., red.: *Sorteringen i skolan. Studier av snedrekrytering och utbildningens konsekvenser*. Stockholm: Carlssons.
- Skolverket. 1999. *Skolverkets underlag till välfärdsbokslut över 1990-talet*. Dnr 99:1942. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2000. *Barnomsorg och skola 2000. Skolverkets lägesbedömning*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2002. *Efter skolan*. Skolverkets rapport 223. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2004. *Elever med utländsk bakgrund*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2005. *Utbildningsresultat. Riksnivå. Sveriges officiella statistik om förskoleverksamhet, skolbarnomsorg, skola och vuxenutbildning*. Del 1, 2005, Stockholm: Skolverket.
- SOU 2000:39 *Välfärd och skola*. Broady, Donald m.fl., Antologi/kommittén Välfärdsbokslutet. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU 2000:47 *Mångfald i högskolan. Utredningen om social och etnisk mångfald i högskolan*. Utbildnings- och kulturdepartementet, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU 2001:55 *Barn och ungdomars välfärd*. Forskarantologi från Kommittén Välfärdsbokslut, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- SOU 2003:92 *Unga utanför. Utredningen om unga utanför*. Utbildnings- och kulturdepartementet, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Sternudd, Åsa 2003. »Mot alla odds. Framgångsrika flykting- och invandrarungdomar. En belysning av förhållanden som befrämjar bra betyg i skolan och motivationen att studera vidare«, i Franzén Elsie C., red.: *Flyktingskapet i ett långsiktigt integrationsperspektiv*. Stockholm: FoU Södertörn.
- Trondman, Mats & Bunar, Nihad, red.: *Varken ung eller vuxen: "samhället idag är ju helt rubbat"*. 2001. Stockholm, Atlas.
- Ungdomsstyrelsen. 1998. *Vid sidan av. Om ungdomars inträde på arbetsmarknaden*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen. 2000. *Ungdomars vägval – en studie om utbildning och arbetslivets början*. Ungdomsstyrelsens utredningar 18, Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen. 2003a. *Dom kallar oss unga. Ungdomsstyrelsens Attityd- och värderingsstudie 2003*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Ungdomsstyrelsen. 2003b. *Ung 2003. Fördjupad analys av den nationella ungdomspolitik*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2003:6, Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- van Otter, Casten, red.: *Ute och inne i svenskt arbetsliv. Forskare analyserar och spekulerar om trender i framtidens arbete*. Arbetsliv i omvandling 2003:08, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Vertovec, Steven. 2001. »Transnationalism and identity«, i *Journal of Ethnic and Migration studies*. Vol. 27, nr 4, oktober 2001.
- Vilhelmsson, Roger. 2002. *Wages and unemployment of immigrants and natives in Sweden*. Stockholm: Swedish institute for social research.

- Werbner, Pnina, »The place which is diaspora: citizenship, religion and gender in the making of chaotic transnationalism«, i *Journal of Ethnic and Migration Studies*. Vol. 28, nr 1, januari 2002.
- Ålund, Aleksandra. 1997. *Multikultiungdom. Kön, etnicitet, identitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Ålund, Aleksandra. 1996. *Etniska ungdomar och den sociala krisen: utbildning, arbete och identitet*. Papers Migration nr 13, Esbjerg: South Jutland University Press.